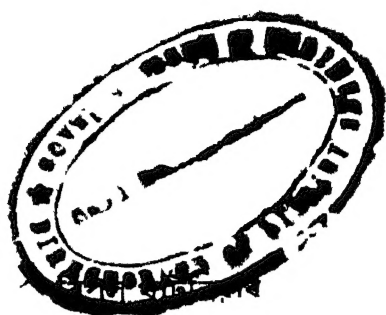

চিত্তাৰ্কে মূখৰ ছবি

নম্বাৰী-৭৮১৩৩৫

CHINAKI MUKHOR CHABI A collection of Assamese short stories written by Bipul Khatuniar and published by Surendra Chandra Barshva, Journal Emporium Nalbari 781335 First Edition, January 1995, Price Rupees Twenty five only

---

প্ৰকাশক :

সুৰেন্দ্ৰ চন্দ্ৰ বৈশ্য

জাৰ্ণাল এম্প'ৰিয়াম

নলবাৰী-৭৮১৩৩৫

প্ৰথম প্ৰকাশ :

জানুৱাৰী ১৯৯৫

গম্ভীৰ্য : গ্ৰন্থকাৰ

প্ৰচ্ছদ : ধুব ডেকা

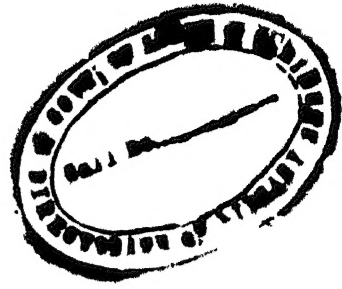
মূল্য : ২৫.০০ টকা

মুদ্ৰণ .

নিউ বৈশাখী প্ৰেছ

৩৮, শিৱনাথায়ণ দাস লেন

কলিকতা-৭০০০০৬

ସ୍ୱର୍ଗଲ ବରଗୌହାଡ଼ି

ଆକ ଅମୂଳା ବକ୍ରା (କୁନ୍ଦୁଳା)-ଏ ହାତତ

କୃତଜ୍ଞତା ସ୍ବୀକାର :

ହୀ.ବେଗ ଗଗ୍ଗେ, ଡ. ହୀ.ବେଗ ଗୋହାଈ, ତୋଷେନ୍ଦ୍ର ଚୌଧୁରୀ, ଡ. ଗୋବିନ୍ଦ
ପ୍ରସାଦ ଶର୍ମା, ଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରସାଦ ଶତ୍ଟିକୌରୀ, ଅନିଲ ବାୟଚୌଧୁରୀ ଆଦି ଶଶୀ ଶର୍ମା ।

সূচীপত্ৰ

* বৰচনৰ ভূত	..	১
* বৃষভ সংবাদ	...	৯
* নোমাদ আইতা	..	১৪
* শতুৰালি	...	১৫
* সীমিত অভাৱ	..	৪১
* ৩৮ নম্বৰ	..	৪৯
* অৰ্যাস্থিক	...	৫৫
* হায় মলুৱা	..	৬৫
* শেষ আশ্ৰয়		৭৫
* শংকৰ গুৰু আমাৰে	..	৮০
* বোকা খেতিৰ বতৰ	..	৮৬
* চিনাকি মুখৰ ছবি	..	৯১
* চম্পা বিজ্ঞানৱালা	..	১০০
* বাঁচু বাবুৰ মহল	...	১০৮
* হাৰমনিয়াম	...	১১৭

ববচনৰ ভূত

বন্ধুকটো একচিয়া জোপাতে আঁউজাই থৈ জং বাহাদুৰ নিজেও বহিল। হুৰ্গটো তজবজীয়া হৈ প্ৰায় যুবৰ পোন পাইছেহি, গছজোপাৰ চাঁটো অৱশ্যে এতিয়াও কিঞ্চে-মান পশ্চিমলৈ হালি আছে। যি হে টিকা ফটা ব'দ। ঘামেৰে জপজপীয়া হোৱা চুপীটো খুলি ছবিচমান মাৰি বন্ধুকৰ নলীদালতে আঁৰি থলে। সন্মুখৰ ঘৰটোৰ ফালেও আঁৰ চকুৰে চাওঁ নাচাওঁকৈ চাই সি পুনৰ দৃষ্টি ঘূৰাই আনিলে, তাৰপিছত বেৰৰ চিৰিদালৰ দৰে পোন বাটোটাৰে চকুৰে মনিৰ পৰালৈকে চাই পঠিয়ালে। কমালেৰে মুখখন মোহাৰি সি চকু কেইটা এনেয়ে মুদি দিলে। তাৰপিছত কি জানো হ'ল—চকুকেইটা আঁক মেলিবৰ মন নগ'ল।

তলসৰা শুকান গছপাতবোৰে বদৰ প্ৰথৰ উত্তাপ সহিব নোৱাৰি কিৰকিৰাই উঠিছিল, পলৰীয়া বতাহ একোচাটিয়ে মাজে মাজে ছবযুৰকৈ পাতবোৰ উকুৱাই নিব বিচাৰিছিল। খিটিক কৰিলেই বন্ধুকটো থামুচি ধৰা জং বাহাদুৰক কিন্তু আজি তলসৰা গছপাতৰ খবমবনিয়োও উত্তেজিত কৰিব নোৱাৰিলে। চকু নেমেলাকৈয়ে সি চাটৰ জেপত থকা চিত্ৰখন বাবে বাবে লিৰিকি বিদাৰি চালে।

বতাহ একোচাটিয়ে মাজে মাজে তাৰ নাক আৰু কাণত গুৰু হুৰণি তুলিলেহি। টোপনি টোপনি ভাব এটাই তাৰ মূৰটো কিঞ্চে গধুৰ কৰিলেহি। আৰু অলপ সময়ৰ পিছতে শৰাৰটো গছৰ ছাতে এৰি তাৰ মনটোৱে গুৰু তৰাহ অকলৰ কোনো এখন অখ্যাত গুৰ্খালি গাঁৱৰ নিচেই আপোন পদূলি এটাৰ সন্মুখত ঘূৰা-ফিৰা কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। অতিমান গুৰু মুখখন দাঙো নাদাঙোটকৈ দাঙি নথৰে মাটি লিখা মাহুহজনীয়ে যেন চুচুক-চামাককৈ কাষলৈ আহি কওঁ নকওঁকৈ কলেহি, ওলাই গলেই পাহৰি যোৱা নহয়। তোমালোক মতা মাহুহবোৰৰ কি 'সন্জাত' আছে। মাহেকৰ যুৰত গণি গণি টকাকেইটা পঠালেই হয়নেকি ?

মাহুহজনাক, নিজৰ মাহুহজনাক কাষলৈ চপাই আনি অতিমান সোপা ওঠেৰে চুহি অন্ত কৰিব বিচৰা উগ্ৰ কামনা সি যেন কথমপিহে বক্ষণ কৰিব পাৰিলে। তায়ে যেন তাকে বিচাৰিছিল, কিন্তু আঁতৰৰ পৰা চাই থকা অস্ত্ৰ ত্ৰিৰোতাবিলাকৰ ওপৰত চকুত পৰাৰ লগে লগে তাই সাউজকৈ ভিতৰ সোমালগৈ। বেগৰ পৰা এৰোৱেনে এখন উলিয়াই সি ইফালে সিফালে চালে। কেনিনো গ'ল জানো ল'ৰাটো।

সি যেতিয়া শেষৰ বাৰ আহিছিল, অকণমান ল'ৰাটোৱে হাঁহিবলৈ আৰম্ভ কৰিছিল। কি যে ভূবন তুলোৱা হাঁহি! কেতিয়াবা চবাই পোৱালিৰ দৰে লোক লেকাই কিবা এসোপা কৈছিল। কিনো কৈছিল, সিচাগে নিজেও বুজি পোৱা নাছিল। তথাপি তাৰ পিতৃ-হৃদয়ে যেন এধানমানি শিশুটিৰ অবুজ ভাবা হৃদয়গম কৰাৰ চেষ্টা কৰিছিল। বাৰৰ সময়ত শিশুটিৰ গোলাপৰ পাপৰি হেন মিহি নাকটোত তাৰ ভোটাৰা নাকটো ঝহাই দিছিল।……সি চাগে এতিয়া মানে খোজ কাঢ়িব পৰা হ'ল। চাৰি দিয়া এবোম্বেনখন চোতালত এৰি দি সি ৰিঙিয়ালে—জিত, জিত, জিতলাল! চলি গৈ থকা এবোম্বেনখনে যেন কিৰুঁকিৰাই উঠিল।……

—মামা! মামা!!

পলকতে গাঁৱৰ ঘৰৰ পৰা ঘূৰি আহি তাৰ মনটো একেচিয়াজোপাৰ তল পালেহি। চকু মেলিয়েই দেখিলে, সেই মৰম লগা সৰু ল'ৰাটোৱে তাৰ গাত ধৰি জোকাৰি টোপনি ভাঙিব বিচাৰিছে। সি অকণমান ল'ৰাটোৰ কপালত আলফুলকৈ এটা চুম্বা ঝাকি দিলে। তাৰপিছত আনদিনাৰ দৰেই তাৰ গধুৰ টুপাটো ল'ৰাটোৰ মূৰত হুমুৱাই দিলে।

—ইয়ালৈ আহা জিত। জং বাহাদুৰে ল'ৰাটোক কাষলৈ মাতিলে।

—মোৰ নাম কিবা জিতনেকি?

কিনো মিঠা মাত। মৰমতে পমি গ'ল জং বাহাদুৰ। সি ল'ৰাটোক গাৰ কাষলৈ টানি আনিলে।

—জিত নহয় তোমাৰ নাম?

—বণ, বণজিত।

—বণজিত—জিতলাল, একে নাম।

জং বাহাদুৰে যিমান উৎসাহেৰেই নকওক লাগিলে বণজিতে কথাখিনি একে উশাহতে নাকচ কৰিলে।

ল'ৰাটোৰ কান্ধৰ ওপৰেদি সমুখৰ ঘৰটোলৈ চালে জং বাহাদুৰে। থিৰিকীৰ বগা পৰ্গাখনৰ কাষেদি তাৰ দৃষ্টি সৰকি গ'ল। সি জানে, সৰু ল'ৰাটো যেতিয়াই বাহিবলৈ আহে—পৰ্গাখনৰ সিপাৰে এজনী মানুহে লক্ষ্য কৰি থাকে। ল'ৰাটোৰ লগত-সি কি কথানো পাতে—তাকে তাই কানিপাতি শুনি থাকে। সিহঁতৰ প্ৰশ্ন উত্তৰ আৰু বিশেষকৈ জং বাহাদুৰৰ ভগা ভগা নেপালী হুৰাঁয়া অসমীয়া মাত কথাবোৰ শুনি মুখত সোপালৈ হাঁহে। চেপা খোৱা হাঁহিৰ টুকুৰাবোৰ চিটিকি আহি যেতিয়া একেচিয়া জোপাৰ তল পায়হি—তাৰ কাণ মূৰ গৰম হৈ উঠে।

তথাপি বলজিত যেতিয়া তাৰ কাষলৈ আহে—সি পিচু-কুদৰৰ সন্ধিত মৰমবোৰ উজাৰি দিয়ে। বেবেৰিংবা কথাৰ টোপোলাটো মেলে।

—তোমাৰ দেউতা আহিছিলনেকি ?

দেউতাকৰ কথা শুনিলেই ল'ৰাটোৰ চকুহাল উজ্জ্বল হৈ উঠে। ইফালে সিফালে চায়, কিজানি দেউতাকক ক'বাত দেখা পায়। ...মাহুহজন এতিয়াও এইযুৱা হোৱা নাই। আৰু সিহঁতে নজনাকৈ আহিবনো কেনেকৈ ? চাৰিওকালে পুলিচ মিলিটাৰীৰ চোকা নজৰ। মাথি এজনীও মনে মনে সবকি ওলাই যোৱা কঠিন। তাৰ উপৰি জং বাহাদুৰে ভালকৈয়ে জানে—মাহুহজন আৰু ঘূৰি আহিব নোৱাৰে। অন্তত: তেওঁক যি ঠাইলৈ ইতিমধ্যে পঠাই দিয়া হৈছে—তাৰপৰা আজিকোপতি কোনো ঘূৰি অহা নাই। এই অকণমানি ল'ৰাটোৰ মাকজনীয়ে কিজানি কথাটো নজনাকৈ থকা নাই। তথাপি তেওঁ বাবে বাবে পৰীৰ ফাঁকেৰে বাস্তালৈ চায় কিজানি নিৰুদ্দেশ হোৱা তেওঁৰ স্বামী ঘূৰি আহিছেই।

জং বাহাদুৰৰ আগতে ইয়াত যিজন চিপাহীয়ে পহৰা দিছিল, তেওঁ হেনো মাহুহ-জনীৰ উত্থাপন কৰিছিল। নিশা যেতিয়া গভীৰ হয়, চৌকাষৰ মাহুহবোৰে যেতিয়া শুই নিঃপালি দিয়ে—মাহুহজনীৰ উত্থাপনিয়ে নিশাৰ জোনাককো স্নান কৰি পেলায়।

জং বাহাদুৰ অভিজ্ঞ মাহুহ। এনে অভিজ্ঞতা এয়াই প্ৰথম নহয়। সি জানে, মাহুহবোৰ কেতিয়াবা পগলা হয়, মাহুহক পাগল কৰি তোলা হয়। এই পগলাবোৰে স্তম্ভ সৰল মাহুহক কামুৰিবলৈ খেদি লৈ ফুৰে। যেতিয়াই সন্যোগ পায়—জুম জুম পাগলে বাং কুকুৰৰ দৰে একে সময়তে স্তম্ভজনক আক্ৰমণ কৰে। এনে আক্ৰমণে যেতিয়া মাজা চেৰাই যায় তেতিয়াই জং বাহাদুৰহঁতক কান্ধত বন্দুক দি পঠাই দিয়া হয়—সমতা আৰু শান্তি বন্ধাৰ বাবে।

অলপ দিনৰ আগতে এই অঞ্চলত দুটা বোমা ফুটিছিল। ইমানবোৰ বৰ্খায়া-পৰীয়াৰ মাজতো যে কেনেকৈ কি হ'ল। তাৰ পিছতে নিৰাপত্তাৰ ব্যৱস্থা আৰু কটকটীয়া কৰা হ'ল ? চিপাহী চম্ভৰীবোৰকো সলনি কৰা হ'ল। আগৰ জনৰ ঠাইত আহিল জং বাহাদুৰ।

সদায়ে একে ঠাইতে ডিউটি নপৰে। তথাপি কিবা এটা কৰি মিলাই লয় জং-বাহাদুৰে। আচলতে অকণমানি ল'ৰাটোৰ মোহতে সি ইয়ালৈ আহে। কিয় জানো তাক দেখিলেই ঘৰলৈ মনত পৰে জং বাহাদুৰৰ।

কেইদিন মানৰ আগতে বেবেকৰ পৰা ওলাই চহৰৰ গলি এটাৰে গৈ থাকোতে হঠাতে এটা ইটাৰ টুকুৰা জং বাহাদুৰৰ মূৰত লাগিছিলহি। এজুম মাহুহৰ হাঁহি

খিকিঙ্গালিও তাৰ কাণত পৰিছিল। সম্পূৰ্ণ ছুটা দিন হিম্পিতালত কটাই ওলাই অহাৰ পিছত কিয় জানো এই অকণমানি ল'ৰাটোৰ প্ৰতি তাৰ আকৰ্ষণ আক বাঢ়ি গৈছিল।

হিম্পিতালৰ পৰা অহাৰ দিনাই সি পুনৰ কামত যোগ দিছিল। পহৰা নথকাৰ স্ত্ৰযোগ লৈ দিনৰ পোহৰতে কোনোবাই অগ্নাল পট্টাৰ আঁৰি দিছিল ঘৰটোৰ বেৰত।

মাহুহটোক হত্যা কৰিও সিহঁতৰ হেপাহ নপলাল। কুংসিং পট্টাবোৰ আঙুৰি আনি ভৰিৰে মোহাৰি তাৰ ওচৰতে থুৱাই দিছিল সি। খঙৰ ভয়ত সি যেতিয়া পট্টাবোৰ ভৰিৰে মোহাৰিছিল—তেতিয়া থিৰিকিখনৰ সিপাৰে মাহুহজনীয়ে উচু-পিছিল। তাইৰ বিষাদৰ ভাগ লওঁতা ওচৰে পাজৰে কোনো নাছিল, কিন্তু তাৰ গাত জুই জলিছিল। মাহুহজনী তাৰ কোনো নহয়, তথাপি সি অবোধ্য খঙত ফোপাব ধৰিছিল, কঁকালত কোব খোৱা ফেঁটা সাপে যেনেকৈ ফোপায়, তেনেকৈ।

—এলবাৰ্ট পিষ্টু চাণা ?

বুকুৰ মাজত টেপা মাৰি ধৰা ল'ৰাটোক এৰি দিলে জং বাহাদুৰে। সি কলে:—নাই, চোৱা নাই।

—নাই চোৱা ? ল'ৰাটো যেন আচৰিত হ'ল।

—নাই, চোৱা নাই। তুমি চালানেকি ?

—মই চাইছো।

—কেনেকুৱা চিনেমা, গান আছে ?

ল'ৰাটোৰ চকুকেইটা উজ্জল হৈ উঠিল। সি কলে, তাত দেউতাৰ নিচিনা এজন মাহুহ আছে।

—তোমাৰ দেউতাৰ নিচিনা ?

—একদম দেউতাৰ নিচিনা, দাড়িও আছে।

জং বাহাদুৰে ল'ৰাটোৰ মূৰৰ পৰা গধুৰ টুপাটো খুলি আনি নিজৰ মূৰত স্ত্ৰমুৱাই ললে। তাৰপিছত 'তুমি এতিয়া যোৱা' বুলি তৰিৎ গতিৰে বন্ধুকটো হাতলৈ তুলি লগে লগে এখন থাকী বঙৰ স্ৰীপ লাহে লাহে পাৰ হৈ গ'ল। গোবোৱাত গোবোৱা লগাই জং বাহাদুৰে অভিবাদন জনালে। গাড়ীত বহি যোৱা বিষয়াজনেও হাত জোকাৰিলে। জং বাহাদুৰে জানে, বিষয়াজনে তাৰ প্ৰতি 'প্ৰতি অভিবাদন' জনোৱা নাই, জনাইছে তাৰ কাষত থিয় হৈ ঠিক তাৰ দৰেই কপালত হাত দি থকা সকল ল'ৰাটোৰ প্ৰতিহে।

কেই চেকেও মানব ভিতৰতে চাবি দিয়া পুতলাৰ দৰে ঘামি জামি একাকাৰ হোৱা জং বাহাদুৰৰ ফালে চাই ল'ৰাটোৱে হাঁহিব ধৰিলে। টুপাটো খুলি বৰ ভাগৰুৱা মানুহৰ দৰে জং বাহাদুৰে পুনৰ গছজোপাত গহীন লৈ বহি পৰিল।

—তেওঁ কোন মামা ?

—ইটুপিদ, ইটুপিদ অফিচাৰ।

—ইটুটুপিদ ! তোমাতকৈ ডাঙৰনেকি ?

—ডাঙৰ কিয় হ'ব ; ইটুপিদহে। কৈয়েই ঢেক ঢেকাই হাঁহিলে জং বাহাদুৰে। তাৰ হাঁহিটো যেতিয়া জামৰিল সি নিজকে কোৱাৰ দৰে কলে, ৰণ ! এটা গান গাবা নেকি ?

—কি গান ? ৰণজিতো তাৰ কাষতে লেপেত কাটি বহিল।

—চিনেমাৰ গান। এলবাৰ্ট পিটুৰ গান গোৱা।

গান গাবলৈ পালে এই সৰু ল'ৰাটোক যেন আৰু একো নালাগে। গানো যে গান। প্ৰথমে দহোটা বা বাৰটামান গানৰ প্ৰথমৰ কলি, তাৰ পিছত প্ৰতিটো কলিৰ একোটা একোটা শব্দৰ বাৰমিহলি থিচিৰি কলি, তাৰ পিছত লাল্লা লা, লাল্লা লাৰ অদ্ভুত সংমিশ্ৰণ।

আজি কিন্তু সঁচাকৈয়ে সি এটা বেলেগ গান গালে।

প্ৰথমে বহাৰ পৰা উঠিল। হাত এখন মুঠি মাৰি দাঙিলে আৰু তাৰ অৰ্দ্ধ ম্পষ্ট কণ্ঠৰে যেন প্ৰাণ ঢালি গাই যাব ধৰিলে।

We shall over come

Oh, deep in my heart

I do believe, we shall overcome someday.

এটা বৰ অদ্ভুত স্তম্ভৰ গান।

এইটো গান সি আগতে শুনা নাই, ক'তো শুনা নাই।

ইংৰাজী গান।

ল'ৰাটোৱে হয়তো ইয়াৰ অৰ্থও নাজানে, শিশু ভালদৰে বুজি পোৱা নাই। কিন্তু মাজতে দুবাৰ মান পৰ্দাৰ আঁৰৰ পৰা সি আজিলৈকে নেদেখা মানুহজনীয়ে মিহি মাতৰে ল'ৰাটোক গানটোৰ চিগা চিগা কলিৰোৰ জোৰা লগাই দিয়া বাবে জং বাহাদুৰে বুজিলে, ল'ৰাটোৱে মাকৰ পৰা অকণ অকণ সহায় লৈ হলেও গানটো সম্পূৰ্ণকৈ গাইছে। তাৰ মাজটো মাকৰ দৰে শুৱলা নহয়, কিন্তু মিঠা,—মৌৰ দৰে মিঠা। গানৰ স্বৰটো অতিশয় তেজাল।

সেইদিনা কামৰ পিছত ছাউনীলৈ ঘূৰি আহিও গানটোৰ স্বৰ আৰু প্ৰথমৰ কেইটামান কলি সি পাহৰিব নোৱাৰিলে।

ভলীল খেলাৰ সময়ত গা-ধোৱা ঘৰৰ পৰা দীঘল বাৰাণ্ডাখনেদি নিজৰ কোঠালৈ আহোতে, গধূলি কুচ কাৰাজ কৰাৰ সময়ত, হাতৰ ধালত আঙুলিৰে টুকুৰিয়াই টুকুৰিয়াই ভাত খাবলৈ যাওঁতে, আনকি ভাত-পানী খাই উঠি আঠুৰাখন পেলাই শুবলৈ লওঁতেও ল'ৰাটোৱে গোৱা গানটোৰ মনত বৈ যোৱা কলি কেইটা গুণ গুণাই থাকিল।

ছাউনীৰ বিজুলী চাকৰিবোৰ হুমাই যোৱাৰ আগতে যিটো 'শোৱাৰ ঘটা' বাজে, সেই ঘটা বাজি উঠাৰ অলপ আগতে জং বাহাদুৰৰ দুৱাৰত কোনোবাই খটখটাৰ ধৰিলে। সেই অদ্ভুত স্তম্ভৰ গানটোৰ কলিকে গুণ-গুণাই সি দুৱাৰখন খুলি দিলে।

দুৱাৰখন খোলাৰ লগে লগে জিউটিৰ পোচাক পিন্ধা 'লাইট-চেটি' জনৰ ওপৰত চকু পৰিল। গানৰ কলিটোক ক্ষন্তেকৰ বাবে জিৰণি দি সি চেটি জনক স্তম্ভিলে, কি হ'ল ভাই চাহাব? তাৰপিছত সি পুনৰ স্তম্ভিয়াবলৈ ধৰিলে।

জোতাৰ গোৰোৱাৰে খটকৈ আৱাজ তুলি চেটি জনে জং বাহাদুৰৰ মুখলৈ চালে। তাৰপিছত যথাসম্ভৱ সংযত কণ্ঠেৰে কলে, লাইট হুমাই যোৱাৰ পিছত 'কমাণ্ডাৰ'ৰ কোঠালৈ যাব। শুনিছানে নাই?

গানৰ কলিটো তাৰ মুখেতে জ'হ পৰি গল। লাইট হুমাই পিছত কমাণ্ডাৰৰ কোঠালৈ যাব লাগিব। তাৰ ভৰিৰ তলৰ পৃথিৱীখন যেন কমি উঠিল।—এইটো ছাউনীত কিছুমান অদ্ভুত নতুন নিয়ম কৰা হৈছে। চহৰখনত বিৰাজ কৰা অৰাজকতাৰ স্থযোগ লৈ চিপাহীবোৰৰ কিছুমানেও অপৰাধমূলক কামত লিপ্ত হয়। এনে অপৰাধমূলক কাৰ্যৰ বিচাৰ আৰম্ভ হয় নিশা দহ বজাৰ পিছত। ছাউনীৰ লাইটবোৰ হুমাই যোৱাৰ অলপ পিছতে এনে বিচাৰ আৰম্ভ হয়।

প্ৰহৰীজন গুচি যোৱাৰ পিছতো সি শিলপৰা কপৌৰদৰে ঠৰ হৈ থাকিল। ষটা বাজিল। লাইটবোৰে এটা এটাকৈ হুমাই গ'ল। সন্ধি ঘূৰাই পোৱাৰ লগে লগে জং বাহাদুৰ কোৰাকবিকৈ আগুৱাই যাব ধৰিলে।

হল ঘৰটো পাৰ হৈ দৌৰলীয়া বাৰাণ্ডাখনেৰে গৈ থাকোতে তাৰ বুকখন বিবাহ উঠিল। কিবা এটা ভয় ভয় ভাবে তাক যেন কেওফালৰ পৰা আগুৰি ধৰিলেহি।

কেওফালে অন্ধকাৰ। কেৱল কমাণ্ডাৰৰ কোঠাতে এটা লাইট জলিছে। তাৰে শোহৰত টেবুলত ম'ণ্ডলি ডেকা বিষয়াজনে অত্যন্ত গুৰু সহকাৰে কিবা এটা

লিখিব ধৰিছে। সি অভিমান জনোৱাৰ লগে লগে তাৰ ফালে মূৰ দাঙি চাই।
তেওঁ পুনৰ লিখাত ব্যস্ত হৈ পৰিল।

বেৰ ঘড়িটোৰ টিকটিক শব্দটোৰ বাহিৰে এতিয়া আক একো শব্দ নাযায়।
মাজে মাজে চেটিংৰ গধুৰ বুট জোতাঘোৰৰ খট খট, খটা খট শব্দটো ওচৰ চাপি
আহে, পুনৰ আঁতৰি যায়।

বিষয়াজনৰ যেন একোৰে প্ৰতি লক্ষ্য নাই। ভালোমান সময়ৰ মূৰত লিখাৰ
পৰা মূৰ নদঙাকৈয়ে তেওঁ কলে, বঁহা, বঁহা!

সি মৌলৰীবেকখনৰ এটা মূৰত কুচি-মুচি বহি পৰিল।

—তোমাক কিয় মতা হৈছে গম পাইছানে? ইংৰাজী মিহলি হিন্দিত বিষয়াজনে
হৰিলে।

জং বাহাদুৰ বহাৰ পৰা উঠিল। সেমেনা সেমেনি কৰি বিষয়াজনলৈ চালে, তেওঁ
এতিয়াও টেবুলৰ পৰা মূৰ দঙা নাই।

—নাই, নাই। বঁহা, বহিয়েই কোৱা।

জং বাহাদুৰ বহিল। কিন্তু কি ক'ব সি? সি নিজেই নাজানে—সিনো কি
অপৰাধ কৰিছে। সেয়ে সি মনে মনে থাকিল, কিন্তু ভিতৰি ভিতৰি কঁপিব
ধৰিলে।

কিছু সময়ৰ মূৰত বিষয়াজনে কলমটো জপাই কাগজ পত্ৰবোৰ সামৰি থলে।
টেবুলৰ পৰা চিগাৰেট এডাল লৈ জ্বলালে আৰু নাকেদি এমুখ ধোঁৱা উলিয়াই
দি তাৰফালে চালে।

—তোমাৰ অপৰাধ কি জানানে?

বহাৰ পৰা উঠিল জং বাহাদুৰ। সি মূৰ তুলি তেওঁৰ ফালে চালে।

—মই জানো, কমাণ্ডাৰে কলে, তুমি নিজেও নাজানা তুমি কি অপৰাধ কৰিছা।
কিন্তু তুমি এটা মাৰাত্মক অপৰাধ কৰিছা।

—কিন্তু মোৰ অপৰাধ কি জানিব পাৰোনে কমাণ্ডাৰ চাহাব?

—হয়, তোমাক জনোৱা হ'ব। নিজৰ অজানিতে তেওঁৰ নিজস্ব ভঙ্গীৰে টেবুল-
খনত ভুকুৱাই বিষয়াজনে কলে, শুন, ইয়াৰ পিছত আৰু কোনোদিনে তুমি এই
অপৰাধ কৰিব নোৱাৰিবা। আৰু যদি এই ভুল পুনৰ কৰা তোমাক কোনোপধ্যেই
ক্ষমা কৰা নহ'ব।

প্ৰস্তৰ মূৰ্তিৰ দৰে ধিয় হৈ ব'ল জং বাহাদুৰ।

—কি নাম তোমাৰ? জং বাহাদুৰ সিং! হয়, শুন জং বাহাদুৰ। চিগাৰেটদাল

হাঁই হানীৰ ওপৰত থৈ ভেঙ কলে, তোমাৰ মুখত আজি আবেলিৰে পৰা যিটো গান শুনা গৈছে—সেই গান তুমি কেতিয়াও গাব নোৱাৰিবা। শুনিছানে নাই ?

—হয় চাহাব। জোতাৰ গোৰোৱাৰে ঘটকৈ শল কাৰ জং বাহাদুৰে কমাণ্ডাৰক অভিবাদন জনালে। ভয়ে ভয়ে শুধিলে, কিঙ্ক কিয় চাব ? মোৰ কিবা ভুল হৈছেনেকি ? গানটোত কিবা বেয়া কথা আছেনেকি চাব ?

—মোৰ থং ছতুলিবা। চিগাৰেটৰ টুকুৰাটো পুনৰ তুলি লৈ তাক বিদায় দিয়াৰ ভঙ্গীত কমাণ্ডাৰে কলে, ইউ আৰ নট টু আকৃচ হুৱাই ? গ্ৰন্থ কৰাৰ অধিকাৰ তোমাৰ নাই। তুমি সৈনিক, যি কৈছো তাকে কৰি যোৱা। আক শুনা জং বাহাদুৰ ! কমাণ্ডাৰৰ মাতটো কঠুৱা হৈ পৰিল। তেওঁ কলে, ফ্ৰয় টুমক... কালিলৈৰ পৰা তুমি সেই সৰু ল'ৰাটোক লগ কৰিব নোৱাৰিবা। মই জানো তুমি বেজাৰ পাবা, কিঙ্ক উপায় নাই। কালিলৈৰ পৰা তোমাৰ ডিউটিও সলনি কৰি দিয়া হৈছে। .....গ' টু ইয়ৰ শ্লিপ, শ্বৰলৈ যোৱা। এণ্ড গুড নাইট।

(লোকায়ত / ১৯৮১)

স্বপ্ন সংবাদ

নিশা এজাক বৰষুণ হৈছিল, ডবা-পিতা বৰষুণ। মাজতে শিলো পৰিছিল, চপৰা চপৰ বগা বগা—বৰফৰ শিল।

পূজা মণ্ডপৰ সন্মুখৰ আটাইকেইটা টিউব লাইট সৰোজা বৃষ্টিৰ সন্মুখতে চুপ-চাপকৈ ফাটি থাকিল গোটেইখন অন্ধকাৰ।

নাথুমল কোণৰ লোহা লংগৰব দোকান-বাৰাণ্ডাৰ বঙা-নীলা নিয়ন লাইটবোৰ দপ্টকৈ ভুমাই থাকিল, ভুমাৰ যি ভুমাৰ আৰু নজলিল।

পুৱতি নিশাৰ পৰাই আৰম্ভ হ'ল এজাক চিপ্ চিপিয়া 'মগনীয়া মৰা' বৰষুণ। বৰষুণৰ মাজতে পূবফালৰ পৰা আকাশখন ক্ৰমাৎ পোহৰ হৈ আহিল।

এইফালে চহৰৰ মাহুহবোৰে অলপ পলমকৈ সাৰ যায়।

বেল লাইনৰ কাষত বিষ্ঠা ত্যাগ কৰি ভোগদৈৰ একাঠু পানীত গা-পখালিবলৈ যোৱা লোকৰ সংখ্যা এইফালে কম। যি দুই এজন আছে, তেওঁলোক পোহৰ হোৱালৈ নবয়, আন্ধাৰতে তেওঁলোকৰ এদিনৰ কৰ্মজীৱন আৰম্ভ হয়।

ইয়াত আটাইতকৈ আগতে উঠে নাথুমল কেঞা, এইটো তেওঁৰ ডেকা বয়সৰ অভ্যাস।

নাথুমলৰ এতিয়া তিনি কুৰি দহ বছৰৰো ওপৰ বয়স। তাহানিৰ লিচপিচিয়া ডেকাটো এতিয়া এশ পঞ্চলিশ কেজি ওজনৰ এটা বিশাল অৱয়বৰ পেটুৱা মাহুহ। চকুৰে এনেয়েও নমনে। যোৱা বিশ বছৰে নাথুমলে নিজৰ পেটৰ নাইটোও হাতেৰে চুই পোৱা নাই। বনকৰা ল'ৰাই তেল দিওঁতেহে তেওঁ তাৰ গভীৰতা উপলব্ধি কৰে।

স্বাস্থ্যৰক্ষাৰ বহু নিয়ম কিন্তু নাথুমলে এতিয়াও সযতনে পালন কৰি আহিছে।

বুঢ়া উঠে প্ৰত্যহতে।

আধা ঘণ্টা মানৰ ভিতৰতে শোচাচাৰ কৰি গা-পা ধুই উঠি নাথুমলে দেৱালত টঙাই থোৱা দেৱী শ্ৰীদ্ৰ্গাৰ মাৰ দুহং ছবিখনৰ কাষত সঠাংগে প্ৰলিপাত জনাই প্ৰসাদৰ টোপোলাটো দাঙি লৈ দোকান-বাৰাণ্ডালৈ ওলাই আহে।

জাৰ হওঁক, জহ হওঁক এইখিনি পবিত্ৰ কৰ্মৰ মাজেৰেই নাথুমলে কৰ্মজীৱনৰ প্ৰতিটো দিনৰ পাতনি মেলে:

নাথুমলে প্ৰসাদৰ টোপোলাটো লৈ বাহিৰলৈ ওলোৱাৰ আগতেই দেবৰো

দেৱ, মহাদেৱৰ বাহন, চহৰৰ আটাইতকৈ প্ৰকাণ্ড বাঁহটো আহি বাৰাণ্ডাৰ কাষ পায়হি।

আগতে প্ৰসাদৰ টোপোলা লৈ বনকৰা মাহুহ এটাবে সৈতে নাথুমল ভোগদৈৰ ৰাজহুৱা ঘাটলৈ গৈছিল। এই ধৰক, অহাই-যোৱাই ছয় কিল'মিটাৰ পথ, আজি-কালি দেহেও নাটানে, যোৱা পাঁচ-ছয় বছৰমানৰ পৰা প্ৰভু শ্ৰীমহাদেৱৰ কৃপাধন্ত বৃষভ মহাৰাজ উৎকৃষ্ট প্ৰসাদৰ লোভত নিজেই আহি থিয় হবলৈ আৰম্ভ কৰিছেহি নাথুমলৰ দোকানৰ সম্মুখত।

বৃষভ মহাৰাজৰ সন্তুষ্টিৰ ক্ষেত্ৰত অকণো কৃপণালি নকৰে নাথুমলে। দিনটোত তেওঁ যিমানখিনি ভক্ষণ কৰে তাৰ দুগুণ অৰ্থাৎ আট্ট কেজিৰ দুগুণ পাঁচ কেজি ওজনৰ আটাৰ ডবহা কটা আগদিনা নিশাই জ্বুত সেকি পিতলৰ চৰিয়াটোত ভৰাই যোৱায়। —এয়াই হ'ল মহাৰাজৰ প্ৰসাদ।

এই প্ৰসাদ নিজ হাতে আগুৱাই দিয়ে নাথুমলে, আৰু মহাৰাজে জিভাবে এখন এখনকৈ হাকুটিয়াই নি দুকামোৰ মাৰি ভাজ লগাই পেটৰ জ্বোলোঙাত ভৰাই থয়।

মহাৰাজৰ শ্ৰম অনেক, বৰ্তমান এইখন চহৰৰ সকলো গো-মাতৃ পালকৰ তেৱেঁই একমাত্ৰ কামা, সৃষ্টিৰ দেৱতা।

প্ৰভু মহাৰাজৰ এতিয়া বয়স হৈছে। শিঙেৰে খুচি গাত পূণা-বস্ত্ৰ লৈ অনাই বনাই ঘূৰি ঘূৰিলে ভালো নেদেখি, প্ৰয়োজনো নপৰে। সেয়ে তেওঁ এতিয়া গলিটোৰ মুখৰ জৰিজোপাৰ তলতে থাকে। সৃষ্টি ভাঁক কৰি যিসকল গো-মাতৃক অনা হয়—মহাৰাজ তাতে বিনা বাক্যে অতি নিৰ্বিকাৰ চিন্তে কৃপা দান কৰে। মাহুহ ভক্ত সকলেও তাতে তেওঁৰ সম্মুখৰ পদ যুগল আৰু শিংযোৰ চুই কপালত অগৰু-চন্দন আৰু সেন্দূৰৰ ফোট মানি পূণ্যাৰ্জন কৰে।

প্ৰভু মহাৰাজ নিজ ইচ্ছামতে আছে কেৱল নাথুমলৰ দোকান-বাৰাণ্ডাৰ সম্মুখলৈ। পুৱাতে দেহাটো টঙোৱাও হয়, প্ৰসাদ গ্ৰহণ কৰি ভক্তক আশীৰ্বাদ কৰাও হয়।

সৰোজা বুঢ়ীয়ে এই আটাইবোৰ আলোঙে আলোঙে চাই থাকে।

পুৱাতে পাঁচ কেজি ওজনৰ সেকা কটা গ্ৰহণ কৰাৰ পিছত মহাৰাজৰ আৰু খাতৰ প্ৰতি কচি নাথাকে। সেয়ে অন্তান্ত দুই এক ভক্তই দিনটোৰ আন সময়ত যি দুই এবিধ প্ৰসাদ যাচে-আটাইবোৰ পৰি থাকে প্ৰভুৰ শ্ৰীচৰণৰ কাষত। কেতিয়াবা ভক্তৰ ভক্তি সহিব নোৱাৰি ভাল আকাৰৰ যেন দেখিলে—চুই এটা মালভোগ বা জাহাজী কলভহে তেওঁ কামোৰ মাৰে। বাকীখিনি পৰে সৰোজা বুঢ়ীৰ ভাগত।

কৃতজ্ঞতাৰ চিন হিচাপে বা কৰ্তব্য বুলি গণ্য কৰি ইয়াৰ বিনিময়ত সৰোজা বুঢ়ীয়ে

মহাবাজে ত্যাগ কৰা বিঠাবোৰ আঁতৰাই সাৰি-পুটি জৰিজোপাৰ তলখন ঢাকা কৰি থয়। • ঠিক জৰিজোপাৰ ওৰিত দুদাল শিপাৰ মাজত আধা পুতি আধা মাছৰ চকুত পৰাকৈ থোৱা শিল ছটাৰ গাৰলৰা ধূলি-মাকতি গুটাই মাজে মাজে সেকুৰ লেপি দিয়ে সৰোজা বৃতীয়ে। মহাবাজৰ কুপাধন্ত দুই চাৰি নব-মুনিচে তাতে আহোঁতে যাওঁতে সিকিটো আধলিটো দলিয়াই থৈ যায়।

ব'দ বৰষুণৰ কথা চিন্তা কৰি কোনোবা ভক্তই জৰিজোপাৰ একাষে কেইখনমান টিঙেৰে এখন চালি সাজি দিছে মহাবাজক। গাৰ্হ'হ্য স্থখ-শাস্তিৰ প্ৰতি কিন্তু তেওঁৰ অকচি।

চালিখনৰ তলত থাকে সৰোজা বৃতী। তাতে লাম-লাকটুৰে ভৰা বৃতীৰ সংসাৰ। ভিক্ষা বৃত্তি আৰু মহাবাজৰ এবেহা প্ৰসাদ, তাতেকোনোমতে চলি যায় সৰোজা বৃতীৰ।

প্ৰভু মহাবাজৰ প্ৰতি সৰোজা বৃতীৰ ভক্তি হয়তো তেনেকৈ নাই, কিন্তু বিশ্বাস আছে আৰু আছে কিছু মৰম।

এই মৰমৰ বাবেই বোধহয় হাতত গোট খোৱা ভিক্ষাৰ টকাৰে এটা স্তম্ভৰ পিতলৰ টিলিঙা কিনি আনি সৰোজা বৃতীয়ে পিন্ধাই দিলেহি মহাবাজৰ ডিঙিত। তাৰপিছত, মহাবাজ যেনিয়ে যায়—তেনিয়েই আগে আগে যায় টিলিলিং টিং টিং শব্দটো।

নিচেই পুৱাতে এই শব্দ শুনিয়েই সাৰ পায় সৰোজা বৃতীয়ে। যিদিনা বৃতীয়ে আগেয়ে সাৰ পায় সেইদিনা খচ-মচকৈ উঠি গৈ পোনেই মহাবাজৰ গাত হেঁচুকি দিয়েগৈ উঠক উঠক প্ৰভু। সেয়া, নাথুমল উঠিলেই, দৰজা খুলিছে, অলপ পিছতে বৃতীয়ে প্ৰসাদ লৈ আহিবই এতিয়া।

আকাশখন এতিয়া প্ৰায় মুকলি হৈছে, পোহৰো উপচি পৰিছে। নাথুমলৰ দোকানঘৰৰ সন্মুখৰ দুৱাৰখনো মেল খাইছে।

চকুযুৰি মোহাৰি সৰোজা বৃতীয়ে টিঙৰ চালিখনৰ তলৰ পৰা খৰখেদাকৈ বাহিবলৈ ওলাই আহিল।

নাই, জৰিজোপাৰ তলখন উকা।

আনদিনা প্ৰভু মহাবাজ নাথাকিলেও লাদৰ চপৰাবোৰ পৰি থাকে। আজি তেৱেঁ। নাই, লাদো নাই।

সৰোজা বৃতীৰ চকুযুৰি সেমেকি উঠিল।

এক অসহ বেদনাই পুনৰ তেওঁৰ বুকখন মুচৰিবলৈ ধৰিলে। সঁচাকৈয়ে তেওঁ এতিয়া বৰ নিঠকুৱা, অসহায়।

কেউিয়াৰা মন ওকবিলে মহাবাজে এনেয়ে এবাৰ চহৰখন ত্ৰহল দি আছে। চহৰ
ত্ৰহল মানে পশ্চিমে শংকৰ টকীজ, দক্ষিণে কালীবাৰী হৈ পূবে ভোগদৈৰ বাজহুৱা বাট।
তাৰপিছত পুনৰ বৰ বাস্তাৰ ওপৰেদি ঘূৰি গড় আলি হৈ জৰিতল পায়হি।

এবাৰ গড় আলিৰ ওপৰতে ভেটা-ভেটি হ'ল প্ৰভু মহাবাজৰ স-গোত্ৰীয় আকাৰে
আকৃতিয়ে মোটামুটি মিল থকা অগ্ৰ এজন মহাবাজৰ সতে।

ন-মহাবাজ গজলীয়া ডেকা।

ছুয়োৰে দুৰ্বাদল অৰিয়া অৰি লাগিল। বাস্তা বন্ধ হ'ল। গাড়ী-মটৰ, ৰিক্সাৰ
লানি লাগিল।

এঘণ্টা পাৰ হ'ল।

ডেৰ ঘণ্টা হ'ল।

দুঘণ্টাত হওঁ হওঁ হ'লহি।

শেষত ন-মহাবাজ ৰণত পৰিল। ভঙা শিং, ৰক্তাক্ত কপাল আৰু ঘামশিক্ত দেহা
লৈ তেওঁ কেনিবা পলাই মাৰিল। স্থানীয় দৈনিক বাতৰি কাকতত ছবি সহ এই ৰণৰ
বিতং খবৰ ছপা হৈছিল।

পুৱাই ওলাই গৈ ঘূৰি মহাৰ বাবে সৰোজা বুঢ়ীৰ মনলৈ কাৰ্লিঙ প্ৰথমে তেনে
এখন থও যুদ্ধৰ কথাই মনলৈ আহিছিল। কিন্তু সন্ধিয়াৰ পিছত তেওঁৰ মনত সন্দেহে
বাহ ললে।

এবাৰ মহাবাজে কিহত লাগি জানো দিনটোৰ এফাল সময় বৰ বাস্তাৰ ওপৰত
অগা-ভেটাকৈ আছিল। সেইদিনাও গাড়ী মটৰৰ লানি লাগিল। শেষত যেনিবা—
জিলাধিপতিৰ আদেশ অহুসৰি জুই হুমোৱা বিভাগৰ গাড়ী আহি প্ৰভু মহাবাজৰ গাত
ওপৰে তলে পানী ছটিয়াবলৈ ধৰিলেহি। মহাবাজৰ শৰাৰ শাঁত পৰাত বাস্তাৰ মাজৰ
পৰা আঁতৰি আহিল।

সৰোজা বুঢ়ী প্ৰথমেই গ'ল কালীবাৰীলৈ। সেইফালে প্ৰভুৰ ভক্তৰ সংখ্যা কিছু
বেছি, গলে আদৰ অভ্যাৰ্থনা পায়।

তাৰপিছত সৰোজা বুঢ়ী আহিল ভোগদৈৰ ঘাটলৈ। সগোত্ৰীয় হুই এজনক দেখা
পালেও প্ৰভুৰ ছটোকে তেওঁ দেখিবলৈ নাপালে।

অৱশ্যে খবৰ পাওঁতে সৰোজা বুঢ়ীৰ পলম নহ'ল।

গোলাণী আহিছিল ভোগদৈৰ ঘাটলৈ গা ধুবলৈ। সৰোজা বুঢ়ী ঘূৰি আহোঁতেই
ছুয়োৰে ভেটা-ভেটি হ'ল।

গড় আলিৰ লেভেল ক্ৰিচিঙৰ পৰা জল গজমান আঁতৰত ঘটল ঘটনাটো।

বাট ভেটি থাৰা হৈ আছিল মহাবাজ, ইফালৰ পৰা আহিল মৰিয়নি ফৰকাটিং
চাট্‌ল ষ্টেইনখন। গোলাপা বুঢ়াৰ চকুৰ সন্মুখতে মহাবাজ ওফৰি আহি চিটিকি
পৰিল গেলেকণিত। সেইফালে দেচুয়ালা, ঠেলায়ালা, বিস্কাগালাবোৰে নিয়ম মাফিক
প্ৰাতঃকৃতঃ সমাপন কৰে। ভদ্ৰ মাহুহ তেনেকৈ নাযায়। গলেও চকু-কাণ যুদি চিৰি
হুড়ালৰ মাজেদি যায়, ইফালে-সিফালে নাচায়।

এটা প্ৰকাণ্ড অৱয়বৰ শিল পাহাৰৰ ওপৰৰ পৰা বাগৰি আহি যেন সৰোজা বুঢ়ীক
হেঁচা মাৰি ধৰিলেহি।

“মহাবাজ। প্ৰভু মহাবাজ ॥”

সৰোজা বুঢ়ী সচেতন হ'ল।

নাই, পলম কৰিলে নহ'ব।

তেওঁ চোঁ-মাৰি আগুৱাই গ'ল নাথু কেঞাৰ দোকান-বাৰাণ্ডাৰ সন্মুখলৈ।

নাথুমলৰ দৃষ্টিহীন চকুহালে ফেল ফেলকৈ চাই আছে সন্মুখৰ সীমাহীন অন্ধকাৰলৈ।

সাহস গোটাই সৰোজা বুঢ়ী আৰু অলপ আগবাঢ়ি গ'ল।

মহাবাজৰ ডিঙিৰ পৰা খুলি অনা টিলিঙাটো জোকাৰ খাই উঠিল। টিলিলিং
টিং টিং।

“মহাবাজ। মোৰ চকুৰ দৃষ্টি ঘূৰাই দিয়া প্ৰভু মহাবাজ ॥”

অন্ধ ভক্ৰৰ হাতৰ পৰা এখন এখনকৈ কটাবোৰ আজুৰি আন আচলত ভৰাবলৈ
ধৰিলে সৰোজা বুঢ়ীয়ে।

(বৰ লুইতৰ ধাৰ)

নোমাদ আইতা

। কুমলীয়া ঘাহ আৰু গছ-পাতৰ সন্ধানত ইঠাইব পৰা সিঠাইলৈ ঘূৰি ফুৰা অতি স্বাধীন-চিঠীয়া পশুপালক নোমাদ সকলৰ জীৱন অতি বিচিত্ৰ। আফগানিস্থান, ইৰাণ আদি দেশতো এই নোমাদ সকল সেই সেই দেশৰ জনসাধাৰণৰ অতি মৰমৰ। কাৰণ নোমাদসকল য'লৈকে যায়—লগত লৈ যায় জাব-চাকনী কাপোৰৰ বাবে ভেৰাৰ নোম, গাখীৰ আৰু চলন্ত মাংসৰ ভঁৰাল। দেশৰ অৰ্থনীতিত নোমাদসকলৰ বৰঙনি উল্লেখনীয়। আফগানিস্থানৰ দৰে দেশতো চৰকাৰে এই আদিয় জীৱিকাধাৰী স্বাধীনচিঠীয়া নোমাদসকলৰ বাবে চলন্ত (moving) স্কুলৰ জৰিয়তে বাধ্যতামূলক শিক্ষা আৰু চলন্ত চিকিৎসালয়ৰ জৰিয়তে স্বাস্থ্যৰ ব্যৱস্থা কৰিব পাৰিছে।

হিমালয়ৰ পাদদেশত ভাৰততো ঠায়ে ঠায়ে এই নোমাদসকলৰ বিচৰণ দেখা যায়। কাশ্মীৰ উপত্যকাত এওঁলোকক কোৱা হয় 'গোজাৰ'। গোজাৰসকল অৱহেলিত, পিছপৰা জাতিৰ। তেওঁলোকৰ স্বাধীন জীৱিকাও পদদলিত।

এই গল্পৰ পটভূমি ভূৰ্গ কাশ্মীৰৰ অনন্তনাগ-পহেলগাম পথ।]

এক

ভেৰা-পোৱালি দুটাই মেক্‌মেকাই উঠিছিল, সম্ভৱতঃ অসাৱধানতাৰ বাবে দিল্লীৰ হাতৰ টেপাটো কঠিন হৈ পৰিছিল।

আইতাই কিন্তু তাইক নডব্বিয়ালে। বৰং সোৱৰাই দিলে, “দিল্লী মাজনী, বৰকৈ টেপা মাৰি নধৰিবি।”

ফেব্ৰুৱাৰীৰ বগা পোৱালি দুটা দিল্লীৰ বননিলৈ নমাই দিলে।

“ভালোই হৈছে দে।” আইতাই নিজকে কোৱা দি কলে, “গুমলিবলৈ আত্মা হৈছে তোক ছুজনী বৰ ধুনীয়া সখি দিছে। পিছে সিহঁতে জানো কিবা খাবলৈ পাইছে?”

পোৱালি দুটাৰে সৈতে কপমানি নাতিজনীক তাৰে এৰি আইতা পাহাৰৰ নামনিলৈ আগুৱাই আহিল।

“আজুলা! অ' আজুলা!!”

পাহাৰৰ সেউজ গৰা আৰু গগনচূৰী হিমাবৃত শিখৰবোৰে যেন আইতাক চিক্ৰষিব ধৰিলে, আজুলা……, অ'……লা……

ধৰ্মৰ এটাৰ শিঠিত বহি আৰু লুলাই টোপনিয়াই আছিল। হঠাতে চকুৰ আগত
আইতাক দেখি সি থক-থকবকৈ ধৰ্মৰটোৰ শিঠিৰ পৰা নামি আহিল।

“ঐ শাখিনা! শুবলৈ আৰু ঠাই বিচাৰি নাপালি?” আইতাই খেং খেঙাই উঠিল,
“যা যা নবাবৰ পো, গাইকেইজনাকৈ আনগৈ দিনৰ ভাগতে ইছলামাবাদ পাৰ হৈ যাব
নোৱাৰিলে সিজালে আৰু তিনিদিন লাগিব।”

আইতাৰ মাতত ব্যস্ততাৰ সুৰ শুনি চৰি থকা গাইকেইজনো খেদি আনিবলৈ
আৰু লুলাই লব ধৰিলে। তাকে দেখি নোদোকা ভুলুকাটোৱেও কোঁ-কোৱাই পিছে
পিছে দৌৰিবলৈ ধৰিলে।

বন্দৰ পৰশ পাই ‘বৰফৰ মালা পিন্ধা’ গিৰি-শিখৰবোৰ জিক্মিকাই উঠিছে।
ঠিক ভেৰা নাগৰ ফালৰ পৰাই যেন বৈ আহিছে মূবৰ চুলি বাউলী কৰা এছাটি চেঁচা
বা।

আইতাৰ মনটো প্ৰফুল্লিত হৈ উঠিল।

আজলোক বিচাৰি উলিয়াবলৈ তেওঁ পাহাৰৰ নামনিত চৰি থকা ভেৰাবোৰৰ
মাজলৈ পোমাই আহিল।

“জানো ক’ত মৰেগৈ এইজনী!”

আইতাৰ খঙো উঠিল। এতিয়া যে দুটা পোৱালিৰ মাক—তাইৰ যেন থিয়ালেই
নাই।

এনেকৈ হলে কেনেকৈ চলিব?

আইতাই চিঞৰিব ধৰিলে, “আজলা! অ’ আজলা!!”

আজলাৰ পিছে গুম-ঘামেই নাই।

আইতাই পাবেমানে বকিবলৈ ধৰিলে, “মৰুতা, হতচিৰিহতা—”

পিছে আইতা জলি-পকি উঠাৰ আগতেই মেকে মেকেই ন-পোৱাত জনোৱে
আগুৱাই আহি আইতাৰ গাত মুন্দিয়াব ধৰিলেহি।

গাত হাত ফুৰাই দিলে আইতাই।

“খেং তেৰি এইজনী! দুটাৰ মাক, ইফালে তাইৰ গাত কথা লাগিবৰে যেন
হোৱা নাই। পোৱালি দুটা ক’ত এৰিলি? হে, মূব জোঁকাৰিছ, ক’ব নোৱাৰ?
আল্লাই জানো কি তহঁতৰ পেটত কচল দিয়ে! আহ, আহ—”

কাণ এখনত ধৰি আইতাই তাক টানি নিব ধৰিলে।

পিছে আৰা বাটৰ পৰাই আইতাক ক’ববাতো এৰি আজলায়ে মেকে মেকেই
বাউচি জোৰা পোৱালি দুটাৰ ফালে চাপলি মেলিলে।

ইস্! তাইব গাত বিহে জোৰ!

শোৱালি দুটামো চোচা মাৰি আহি মাকৰ ওহাবত দুপিয়াবহি ধৰিলে।

আজলীৰ পিঠিত হাত ফুৰাই ফুৰাই আইতাই কবলৈ ধৰিলে, ঐ মৰতী, এনেকৈ চেঙালুটি কাঢ়িলে কেনেকৈ হ'ব। এহ! তই দেখোন শোৱালি দুটা গচকিয়েই মাৰিবি এতিয়া। বহ, বহ। ওহাবখন পাতি দেখোন। হিঃ, দেখিছানে তাইলৈ? ন পৌৱতি মাইকা, অলপ ঘৰ-ভৰনি উঠিবই। মোৰ কিবা উঠা নাছিলনে?"

দিল্লীৰ মুখলৈ চালে আইতাই।

গাখীৰ পিয়া পোৱালি হাললৈকে আমন জ্বিনকৈ চাই আছে তাই।

আইতাৰ চকু দুটা যেন খচ্খচাই উঠিল।

কি জানো হয় এই চকু দুটাত!

কি জানো হয় এই চকু দুটাত!

“যা যা,” দিল্লীলৈ চাই আইতাহ কলে, “খাল-বাটিবোৰ সামৰি লগৈ। এতিয়াই আগবাঢ়িব লাগিব। পলম কৰিলে এই মথাক লৈ ৰাস্তাতে ৰাতিটো খপিব লাগিব। যি হে বতাহ! চৌকাৰ জুইত পানা ছটিয়াই দিবি।

আহতাই পুনৰ পোৱালি হালক পিয়ন, দিয়াবলৈ ধাবলে।

গাইকেইজনে গোটাই আপু লুলা কাষ চাপি আহিল। “বস্তকেইটা বোজাই কাৰ ল।” আইতাই দহা দিলে, “বাচাবোৰ তাই সামাবছে। চাবি, কিবা-কিবা থাকি যাব পাৰে। হাকোটা কটাৰখন আগভেই ভৰাই ধৰি। তহঁতে সদায়ে কটাৰখন এৰি এৰি যাব।”

দিল্লীয়ে কিবা এসোপা বনৰামা ফুল গোটাইছিল।

আইতাই ধমক দিলে, “ধ ধ তোৰ সেই নোপা। কিমান পাৰি পহেলগামত।”

থেক্ থেককৈ হাহি দিলে আপু লুলাই।

“আবে শাহজাদা, লোৱা লোৱা। ফুল, বেঙুনীয়া ফুল! হা-হা-হা!”

দিল্লীয়ে তালৈ কেঞা আঙুলিটোৰ সমানো ভয় নকৰে। তাৰ ফালে চাই তাই জিভাখন উলিয়াই চঞৰি দিলে, “কল! হুত! শাখিনা! ইস্ চাচোন কেনেকৈ হাঁহিছে।”

আপু লুলা সঁচাকৈয়ে ক'লা ভুত।

জধনা। মাস্তাৰ আমোলৰ এযোৰ পোছাক। ধূলি আৰু গাৰ ঘামে নিকাৰ বস্তা, চাবোন আৰু পানীৰ গন্ধ নোপোৱা শৰাৰ। ভুত নহৈ কি? মেয়ে ভুত বুলিলে তাৰ একো সম্মানত আঘাত নপৰে। আৰু শাখিনা? এইটোয়ে আইতাৰ মৰমৰ মাত।

আব্দুল্লাই খঙ্ডো নকবিলেই, বৰং বং পাই পুনৰ অকলমানি শাহজাদীজনীক জোকাবলৈ ধৰিলে।

ভেৰা-পোৱালি ছুটা বোকাচাত বাস্তি আইতাই খেং খেঙাই উঠিল, “নবাবৰ পো, ব'ল আগবাঢ়। তই আগে আগে ব'ল। গাড়ী-মুটৰৰ যিহে ভিৰ, আগকালৰ পৰা আহিলে ভেৰাবোৰ কাষলৈ হটাই দিবি। কেওফালে সজান ধৰা ধাননি পথাৰ। চাবি, এই মখাই কৰাত মুখ দিব।”

পেংলাই এৰি আব্দুল্লাই খচৰটোৰ ভিত্তিত থামুচি ধৰিলে।

দুই

উইল' আৰু চিনাৰৰ শাৰীবোৰৰ মাজেৰে আগবাঢ়ি গৈছে বাস্তাটো। মাজে মাজে একোজোপা প্ৰকাণ্ড আখকট। ক'ৰবাত আকৌ দৌখাই পৰা আপেলৰ জোপোহা। বাস্তাটোৰ একাষে বিস্তীৰ্ণ সেউজ কোমল ধাননি, আনকাষে নাচনি লিভাৰ নদী।

বহল শিলনিত উজুটি খাই লিভাৰে কল-কলাইছে। দূৰৰ পৰা, বন নিয়ৰাই থকা খেতিৰ পথাৰৰ পৰা ভাহি আহিছিল কাশ্মীৰী কুখকৰ সমদল গীত, কেতিয়াবা গীত-কেতিয়াবা কেৱল স্বৰ। আৰু তাৰ মাজেৰে, নিমজ পকী পথটোৰ কাষে কাষে, কেতিয়াবা আকৌ গোটেই পথটো আগুৰি আগবাঢ়িছিল এটি সৰু নোমাদ পৰিয়াল!

একেবাৰে আগত পিঠিত বোজা বন্ধা খচৰটোৰ ভিত্তিৰ ৰচিভালত ধৰি আগবাঢ়িছিল আব্দুল্লা। প্ৰতিটো খোজতে সি হাতৰ টোকোনডাল পকী পথটোত ঠুকিছিল আৰু একে সময়ত মুখেৰে 'হেই—হেই, হৰ হৰ' জাতীয় একোটা শব্দ উচ্চাৰণ কৰিছিল। তজবজ্জীয়া ধোৰাটোৰ দীঘল লেকামডালো তাৰ বাওঁহাততে মেৰিয়াই লোৱা আছিল। আব্দুল্লাৰ মুখৰ অশ্লুট শব্দবোৰ কাণ পাতি শুনি ধোৰাটোৱে যেন কদম মিলাই আগবাঢ়িবলৈ আগ্ৰাণ চেষ্টা কৰিছিল।

পৰিয়ালৰ এই কেইজন সদস্যৰ পিছতে শাস্তভায়েগাইকেইজন আৰু মেক্-মেকাই, ভেক্-ভেকাই আগবাঢ়িছিল ভেৰা-ছাগলীৰ পালটো। সংখ্যাত সিহঁত আছিল প্ৰায় অৰ্ধ-শতাধিক। ভেৰাবোৰৰ বেছি ভাগেই নোদোকা-নাদোক বগা চপচপীয়া নোমেৰে গা-মূৰ ঢাক খোৱা। সিহঁতৰ ভিতৰৰে কেইটামান আছিল উতহুৱা অথবা ফুৰ্তিবাজ। গৈ থাকোতেও সিহঁতে মূৰে মূৰে খুন্দিয়াই যুঁজিছিল, অথবা পিছফালৰ পৰা ইটোৱে সিটোক উজুটি খোৱাৰ আচিলাতে খুন্দিয়াই উত্তেজিত কৰি তুলিব বিচাৰিছিল।

ভেৰাৰ জুমটোৰ একেবাৰে শেষত অকলে অকলে আপোন ভাবত ভয়ৰ হৈ আগবাঢ়িছিল প্ৰথম মাতৃহৰ গৌৰৱেৰে গৌৰৱান্বিতা আজলী নামৰ ভেৰাজনী। মাজে

বাল্লভ তাই কে-কে কে-কৈ অতি কোমল স্ববেবে বেবাই আৰু তাইৰ আঙ্গুলীয়া
মাৰোন এদিন বয়স হোৱা পোৱালিহাললৈ উভতি উভতি চাইছিল। নিইড নিৰাপদে
থকা বুলি জানি তাই পুনৰ আশোন ভাবত ভয়ৰ দৈ পৰিছিল।

একেবাৰে শেষত আগবাঢ়িছিল পোৱালি হাল বুকুত বান্ধি আইতা, উইল'ৰ ঠানি
এডাল হাতত লৈ দিল্লা আৰু ভেৰাবখীয়া কুকুৰহাল।

“আৰু কিমান দূৰ আইতা?”

উইল'ৰ ঠানিডালেৰে ভেৰাব পাগটো ছবাই অহা দিল্লাই হঠাতে আইতাৰ
মলিয়ন জলহ পাৰজামাটোত আঁকুৰি ধৰিলে।

“আও পালিহিয়েইনে?”

চেৰুচেৰুকাই হাঁহি দিলে আইতা।

ভেঙে কলে, “আজি আৰু কালিলৈ দিনৰ দিনটো গলে পৰহিলৈ গধূলিতে আমি
পহেলগাম পামগৈ।”

তাৰমানে আৰু দুটা দিন?

তাইক মনটো সেমেকি উঠিল।

পিছপৰি যোৱা কুকুৰজনীৰ গাত উজুটিয়াই দিলে আইতা।

তায়ো দুখ পাই কেংকেড়াই উঠিল।

এই কুকুৰবোৰ! গাড়ী মটৰলৈ যে ইহঁতৰ কিমান ভয়! ‘তো-ও-ও’ শুনিলেই
নেগুৰ পেলাই আইতাৰ ভৰি দুটাৰ মাজত মূৰ হুঁৱুৱাই কে-কোৱাই উঠেহি।

আইতাৰ উঠে হাঁহি, মাজে মাজে খঙো উঠে।

পাহাৰৰ নোদোকা ভালুকলৈ ভয় নকৰা, দৰকাৰ হলে ফেপেৰি পাতি ধৰা কুকুৰ-
হালেও গাড়ী একোখনলৈ কি যে ভয় নকৰে!

“চেই চেই!”

চেৰুনি এডালেৰে এটাৰ গাত চাটোপঠৈ কোবাই দিলে আইতা।

“কি হ'ল আইতা? দুখ পালানেকি?” সমুখৰ পৰা আঙ্গুলীয়া বিড়িয়াই
হৰিলে।

“নাই নাই, গৈ থাক।” আঙুলি কেইটা মোহাৰি আইতায়ে ভেঙুচালি কৰি
ক'লে, “মোলৈ চাব নালাগে, তই নিজ বাটেৰে গৈ থাক। হেৰাব ক'ৰবাব!”

আইতাৰ মুখখন দেখি আঙ্গুলীয়াই থুকথুককৈ হাঁহিবলৈ ধৰিলে।

থং ভাবটো লুকাই আইতাই বিং মাৰি হৰিলে, “হেই হেৰো! তোৰ ভোক
লাগিছেনেকি?” তাৰ উত্তৰলৈ বাট নাচান্ন ভেঙে পুনৰ চিকৰিব ধৰিলে, “ঐ নবাবৰ

শো, জুনিছনে নাই ? সেই আগৰ বননিছৰাতে তেবাবোৰ কথা । সিহঁতে অলপ চৰক, ডইত ছটায়ো কিবা ছটামান পেটত পেলাই ন ।”

দিল্লাইহে পিছে ইচ্ছাই উঠিল ।

“কিনো হয় অ’ এইজনীৰ ?” আইতাই তাইৰ মুখলৈ চালে ।

দিল্লাই কলে, “এনেকৈ বৈ বৈ গলেনো কেতিয়া পহেলগাম পায়গৈ ।”

আইতাই একো উত্তৰ নিমিলে । কিন্তু হেঁচা মাৰি ধৰিব বিচৰা হাঁহিটোৱে তেওঁৰ দণ্ডহান আলুসৰ্ৰৰ মুখখনক ডুবাই পেলালেহি ।

টোপোলাটোত বাস্তি অনা ভাতকেইটা আইতাই দিল্লী আৰু আৰু লুলাক ভগাই দিলে । তাকে তপৰ তপৰকৈ গিলি আৰু লুলাই শৰীৰটো ঘাহনিৰ ওপৰত এৰি দিলে ।

এই জখলাটোৰ যিহে অভ্যাস !

আইতাই গুৰুগুৰাই উঠিল, “অই গাধ, উঠ, উঠ ।”

অলপ সময়ৰ পিছতে পৰিয়ালটো পুনৰ বাস্তালৈ উঠি আহিল ।

আকৌ আৰম্ভ হ’ল উইল’ আৰু চিনাবৰ শাৰী ছৰ-ছৰ, ছৰ-ছৰ—

তিনি

কোনো এক গোপন কুকুডত সূৰ্যটো লুকাই পৰাৰ ঠিক আগে আগে পৰিয়ালটো নিৰাপদ দূৰত্বলৈ আগুৱাই আহিল । বাস্তাৰ দুয়ো কাষে সৰু-বৰ বঙা বঙা ৰিয় চালিৰ ঘৰবোৰ দেখি দিল্লী জ’পিয়াই উঠিল ।

“চোৱা আইতা, আমি পাই গলোহি ।”

“নহয় অ’ এইজনী ।” আইতাই হাঁহিব ধৰিলে ।

“নহয় ?”

“এইখন মাটান ।”

“মাটান ?”

“অ’, বুঢ়াবোৰে কয় বাৰান । পহেলগামলৈ এতিয়াও ওঠৰ মাইল বাকী । বাস্তিটো আজি ইয়াতে খপিব লাগিব ।

হঠাতে ওস্ততি চালে আৰু লুলাই ।

“বৈ ঘামনেকি আইতা ?” সি হুঁহিলে ।

“ইয়াত নহয়, অলপ আগলৈ ব’ল ।”

কৰেটৰ গেইটখন পাৰ হৈ এটুকুৰা মুকলি ঠাই আছে । কাষতে পানীও আছে । আৰু লুলাই খচ্চৰটোৰ টিকাত চেকনিডালেৰে কোম্বাবলৈ ধৰিলে ।

মাটান বৰ পৰিষ্কাৰ ঠাই।

খেনোৱে কয় মাটান, খেনোৱে কয় বাৱান ; খেনেকৈ অনন্তনাগক বুঢ়াবোৰে কয়
—ইছলামাবাদ।

আইতাই মাটানৰ মন্দিৰ দেখিছে।

হিন্দু আৰু শিখৰ মন্দিৰ।

তিতবটল সোমোৱা নাই, কিন্তু বাহিৰৰ পৰাই আজা-তালাহৰ নামত প্ৰশিষাত
জনাইছে।

শিলান্তৰ ভেদি ওলাই আহিছে এটা নিজৰা। হিম-চোঁচ পানী। তাতে কিমান যে
মাছ ! সৰু-ভাঙৰ, ক'লা-বগা।

ধমকি ব'ল আইতা।

কোনোবাই যেন অবিৰাম গালি বৰ্ণন কৰিব লাগিছে।

“অই বাঙালী ! জংঘলী ক'ববাৰ !! বহ, বহ।”

ওভতি চুলে আইতাই।

মাটান ফৰেষ্ট চেক্ পষ্টৰ চন্তৰি এটাই চিঞৰি উঠিল, “একেবাৰে নক্ষৰ পোনে
পোনে মাৰিছ। চৰকাৰী গেইট দেখা নাই ?”

“কি হৈছে, হৈছে কি ?”

ভেৰাবোৰৰ মাজেৰে আইতা আগুৱাই আহিল। চন্তৰিটোও আগুৱ খাই
উঠিল, “ঐ অখিনী ! ভেৰাবোৰ কলে খেদাইছ ? বৰিনে নবৰ ?”

আইতাই চকু পকাই ধৰিলে, “কিহৰ বাবে ব'ব লাগে, নিধক কৰোবাৰ ?”

“নাজান এইখন চৰকাৰী চেক্ পষ্ট।”

“মোৰ কি সৰুপানী চুব লাগিল।” আহতাট গেঙেৰি মাৰি কলে, “চয়তানী
চিনি পোতা নাই মোক ?”

“আচ্ছা, আচ্ছা,” থেক্ থেক্‌কৈ ঠাই চন্তৰিটোৱে কলে, “এতিয়া তোৰ গৰু
আৰু ভেৰাৰ হিচাপ দে।”

“গৰু কিমান আছে তই জানো দেখা নাহ ?”

“আৰু ভেৰা ?”

“ভেৰা আছে মুঠ পঞ্চাশটা।”

“মাত্ৰ পঞ্চাশটাহেনে ?”

“আজাই তোক জানো এহাল চকু দিয়া নাই ? হতচিৰী হোৱা !”

আইতাৰ সঁচাকৈয়ে খং উঠিছিল। খঙৰ ভয়কত তেওঁৰ মুখখন লাউপাত

হুতুপাত হৈ পৰিছিল। তাকে দেখি চম্ভৰিটোৱেও ক'ৰা বেছি নকটাই নিজৰ অভিশ্রাৱ বাণী ধৰিলে।

“আজ্ঞা, ভোৰ কথাই ঠিক। এতিয়া এটকাটক পকাশ টকা দে।” কিছুক্ষণে হাঁহি সি আক কলে, “বেছি কিমান আছে যই কিবা হিচাপ কৰি চায়েন?”

“হে কি কলি?” আইতাই চম্ভৰিটোৰ বুকুত চেপা মাৰি ধৰিলে, “কি কলি হাইজাত যোৱা! কোন দেশৰ নিয়ম এইটো? লাজ নালাগিলে নিধক কবোবাব!”

সেউজীয়া ৰঙৰ বকটোৰ পৰা বিষয়া জাতীয় এজন ওলাই আহিল। ভেৰেঁৱা চম্ভৰিটোক দৰিদ্ৰাবলৈ ধৰিলে, “ঐ মাউৰত যবা, দে দে বুঢ়ীক যাবলৈ দে। তাইৰ কাগজ পত্ৰ সকলো ঠিক আছে।”

“যাবলৈ দিয় ছাব!” আইতাৰ কৰলৰ পৰা নিজকে মুক্ত কৰি ললে চণ্ডীটোৱে। সি ফোপাব ধৰিলে, “আপুনি নাজানে ছাব। এই গৌজাৰবোৰ বৰ ধূৰ্ভ। আপুনি ইহঁতক কেতিয়াও বিশ্বাস নকৰিব। ইহঁতে মাৰুহ খুন কৰিব পাৰে ছাব। দেখিছে, দেখিছে নহয় এই যমে নেদেখা বুঢ়ীজনীলৈ।”

বিষয়াজনে থেক্‌থেকাই হাঁহিব ধৰিলে।

এই চেগতে উইল'ৰ ঠানিটোৰে আইতাই ভেৰাবোৰ সন্মুখলৈ হুৰাই দিব ধৰিলে।

“সেই আঙ্গুলা, হেবাং ক'বাব। কি কৰি আছে? নে খেদি নে এই গালক। দিল্লা, দে কোবাই দে।”

আইতাৰ কাষে কাষে লাগি ফুৰা নোদোকা কুকুৰ হালেও বিপদৰ গন্ধ পাই ভেৰাবোৰক সন্মুখৰ ফালে হুৰাই নিব ধৰিলে।

“ঐ চয়তানী বুঢ়ী। কলৈ পলাইছ জাকাত অচুল নকৰাকৈ, বহ বহ।” চম্ভৰিটোৱে তাৰ অগ্ৰ এটা সঙ্গীৰে সৈতে আগবাঢ়ি আহিল।

আইতায়ে সমস্ত উত্তৰে ভেৰাৰ পালটো হুৰাই নিবলৈ ধৰিলে।

“হেই হেই, হট হট, যা-যা”—

বোকোচাত বন্ধা পোৱালি দুটাই মেকমেকাবলৈ ধৰিলে।

চম্ভৰি দুটা দৌৰি কাষ চাপি আহিল। সিহঁতৰ অভিশ্রাৱ বৃজি আইতাই শুভতি ধৰাৰ আগতেই পিছপৰি যোৱা দুজনী ভেৰা সিহঁতে কান্ধলৈ উঠাই ললে আৰু এটাই আইতাক গাৰ জোৰেৰে বাস্তাৰ দাঁতিলৈ গতা মাৰি দিলে।

পিঠিত বান্ধি অনা পোৱালি দুটা খেপিয়াই চালে আইতাই।……আঃ, সিহঁত ঠিকেই আছে। কেৱল আইতাৰ কপালখনহে যেন খুণ্ড খাই উথলি পৰিব ধৰিছে। আঁঠু দুটাতো আইতাই অসহ্য বিষ অনুভৱ কৰিলে।

কিন্তু খিৰ হৈয়ে চকুৰি দুটাৰ কাষত ভেৰা চুজনী দেখা পাই আইতাই আকুল্লাৰ ফালে চাই আকাশ-পাতাল কঁপাই চিকিৰিৰ ধৰিলে, “ঐ শাখিনা, কত ক’লা কুড়, অহনিত যোৱা! দেখা নাই, দেখা নাই কাকৈবহঁতে কেনেকৈ আমাৰ ভেৰা চুজনী লৈ গৈছে। উই কিহৰ পুৰুষ? ল মোৰ কাপোৰ পিন্ধ, তোৰ পোছাকঘোৰ মোক দে।

বাস্তাৰ ঠিক মাজতে বহি সজানহাঁৰা মাতৃৰ দৰে আইতাই বিনাবলৈ ধৰিলে।

হঠাৎ জানো কি হ’ল হেৰাং আকুল্লাৰ। খৰুৰটোৰ গাৱীত শুঁজি থোৱা আঁকোৰা দাখন সি আঁজোৰ মাৰি উলিয়াই ললে। তাৰপিছত, ভেৰাবোৰৰ মাজে মাজে বাট উলিয়াই চকুৰি দুটাৰ ফালে আগবাঢ়ি যাব ধৰিলে।

“নেৰিবি নেৰিবি সিহঁতক!” বিননি এৰি আইতাই পোৱালি মাইকী বাখিনীৰ দৰে শুঁজিবলৈ ধৰিলে, “দে, দাখন বহুৱাই দে কাকৈবহঁতৰ ডিঙিত। আত্মা ডালাৰ কাৰ্ণত কোনো গুপাহ নহয়।”

আকুল্লাই গাৰ সমস্ত শক্তিকে দাখনৰ নালটো মুঠি-মাৰি ধৰিলে।

চাৰি

পিছদিনা ঠিক সন্ধিয়াৰ আগে আগে মাটান কেনেলৰ পানীৰ কলকলনি আইতাৰ কাপত পৰিলহি। শৰাটো বোধহয় দিল্লাৰ কাপতো সোমাইছিল। তাই খৰখেদাকৈ আইতাৰ কাষলৈ চাপি আহিল।

“কি হ’ল মাজনী? আইতাই অৱশভাৱে হুৰিলে।

“সেয়া, সেয়া পহেলগাম নহয়নে আইতা?”

“পহেলগাম এতিয়াও বিশ কিল’মিটাৰ আগত মাজনী।”

“কিন্তু সেয়া পানীৰ শৰ?”

“লিভাৰৰ শৰ নহয়, সেয়া মাটান কেনেলৰ পানীৰ কলকলনি। আক সোঁয়ে পোহৰ দেখিছ সেইখন এইচ’মোকাম।”

এইচ’মোকাম পোৱাৰ লগে লগে ভেৰা আৰু গৰুবোৰক বাস্তা আৰু আঁতৰেদি বৈ যোৱা লিভাৰৰ মাজৰ বহল চটবোৰলৈ নমাই দিলে আইতাই।

নিশাটো আজি ইয়াতেই খপিব লাগিব।

জুপৰি মালিক দেখ চাহাবো! আজিকালি শ্ৰীনগৰত নাথাকি এইচ’মোকামৰ বকতেই থাকে। নিশাৰ ভিতৰতে তেওঁকো যেনে তেন লগ ধৰিবই লাগিব।

ভেৰাবোৰক পানী-ছনি খুৱাই আইতা পুনৰ পহেলগামলৈ যোৱা পথটোৰ ওপৰলৈ উঠি আহিল।

কাত্যাব পৰা প্ৰায় দুয়শ ফুট উচ্চতাত মহাজিৱৰ কাষৰ খৰচোৱেই খেথ চাহাবৰ ঘৰ। দিনটো খোজকঢ়াৰ ভাগৰকো আঙকান কৰিএখোজ দুখোজকৈ ভাবি ছটা টোচৰাই আইতাই খটখটি বগাই ওপৰলৈ উঠিবলৈ ধৰিলে।

অজু কৰি ইছাৰ নামাজৰ বাবে সাজু হৈছিলখেথ চাহাব।

আইতাক দেখি স্থমিলে, “সেইজনী আশ্বিনা বুঢ়ী নহয়নে ? বৰ বুঢ়ী হৈ গলিয়েই। যোৰ ভেৰাবোৰ ঠিকে ঠিকে আছেনে ? আশ্ব লুলাৰ হতুৱাই ভেৰাৰ নোমবোৰ কটোৱাই ধৰি। খবৰ পালেই আনিবলৈ মই মাছত পঠায়।”

আইতা নিশ্চুপ হৈ থকা বাবে মালিক খেথ চাহাবে পুনৰ স্থমিলে, “কি হ’ল বুঢ়ী, কথা নকয় কিয় ? দৰমহাৰ টকা লাগেনেকি ?”

আইতাই কও নকওকৈ কলে, “টকা নালাগে হজুৰ।”

“তেন্তে ?”

“আশ্ব লুলা পুলিচৰ হাতত পৰিছে হজুৰ। আজি নিশাৰ ভিতৰতে খবৰ নকৰিলে কালিলৈ অন্তনাগলৈ চালান দিব হজুৰ।

“কাক মাৰিছিল ?”

“মাটান গেইটৰ চক্ৰবিৰ লগত কাজিয়া হৈছিল হজুৰ। সিহঁতে আমাৰ দুজনী ভেৰা খাবলৈ লৈ গৈছে। এই পোৱালি দুটাৰ মাকজনীকো সিহঁতে লৈ গৈছে হজুৰ।”

“সৌহ ! মাত্ৰ দুজনী ভেৰাৰ বাবে আক কাজিয়া কৰিব লাগেনে ?” ভেৰা-ভেৰাই উঠিল খেথ চাহাবে। অতি বিতৃষ্ণাবে তেওঁ কলে, “মিছাতে অজু মকুহ হ’ল ; এতিয়া পুনৰ তৈয়ম্মোম কৰিব লাগিব।”

মাত্ৰ দুজনী ভেৰা !

অমৰনাথৰ পথেৰে তুৰাৰময় দেৱতা দৰ্শন কৰিবলৈ আঙৱাই যাওঁতে আশ্বিনা আইতা যেন হঠাতে বৰফৰ তলেৰে বৈ যোৱা গোপন খৰস্ৰোতা নদীতহে নোমাই পৰিল।

এজাক বৰক টেচা বতাহে সমগ্ৰ এইচ. মোকামক বুৰাই পেলাইছিল। এই বতাহৰ মাজেৰে খটখটি বগাই তললৈ নামি অহাৰ শক্তি আইতাই জ্বাং হেকৱাই পেলাইছিল। সেয়ে কোনোমতে নিজৰ শোচোৰা পৰা স্তনহাল মেৰুমেকাই থকা মাকুহাৰা পোৱালি দুটাৰ মুখত শুজি দি মহাজিৱৰ বেৰত আঁউজি বহি পৰিল আশ্বিনা আইতা।

(প্ৰকাশ / ১৯৮৬)

শত্ৰুৰালি

[বাংলাগোৰ-পুণা বাটৰ পথেৰে প্ৰায় দুশ কিল'মিটাৰ দূৰত্ব আগুৱাই আহিলেই ইতিহাসে গৰকা চিত্ৰদৰ্শন পাব। চিত্ৰদৰ্শক কেন্দ্ৰ কৰি কেউকালে গাঁও, মাজতে এখন সৰু চহৰ। মিগমাটাইট-খাদ আৰু কপাহধুনা কলবোৰেই ইয়াৰ একমাত্ৰ বৈশিষ্ট্য। ন-অতি-দূৰত আছে ইংগালখালু তামৰ খনি। খেতিৰ অল্পপযোগী মাটি, নাৰিকল আৰু তামোলেৰে ভৰা গাঁও আৰু সৰল সহজ গাঁৱৰ মাহুহ। আৰু আছে দুই-চাৰিজন 'বুদ্ধিমান' ধনী 'খেতিয়ক'। এই পল্লৱ পটভূমি চিত্ৰদৰ্শক : অগ্ৰয়োজনীয়-ভাৱেও ব্যৱহাৰ কৰা আচিনাকি অথচ নিচেই সাধাৰণ গুৱলা শকবোৰ কানাদা শব্দ।]

এক

ঠিক তাইক অভিজ্ঞ কৰাৰ লগে লগে জটকাখনৰ গতিবেগ পুনৰ স্ৰাতি গ'ল। পাচিটোৰ ভৰত ভাঁজ লগা মূৰটো পোন কৰি বহুমুখাই চহিচটোলৈ চালে আৰু প্ৰায় ব্যস্তৰ স্তবত কলে, “হেৰা বৰ মাহুহৰ ঘৰৰ বনকৰা ল'ৰা, অলপ ব'বা। পাবা যদি মোৰ মূৰৰ পাচিটো বজাৰলৈকে লৈ ব'লা।”

লেকাম টানি চান্নাপ্লাই জটকাখনৰ বেগ কমালে। কিন্তু তাইৰ চোকা কথাবোৰ যেন কাণত সোমোৱাই নাই এনে ভাবত আগুৱাই গ'ল।

বহুমুখাৰ যেন ধৈৰ্যচ্যুতি ঘটিল। কেইথোজমান বেগাই আগতকৈও চৰম স্তবত তাই ক'লে, “শুনা নাই? নে বৰ মাহুহৰ কাণত মকৰা সোমাল।”

চান্নাপ্লাই জটকাখন বখাই তাইৰ মূৰৰ পাচিটোলৈ অবজ্ঞাস্তৰা চাবনিৰে চালে।

“কি আছে তোৰ পাচিত? ফুল।” ঢেকঢেকাই হাঁহি দিলে চান্নাপ্লাই। কলে, “তোৰ ফুল সোপাতকৈ মোৰ জটকাত থকা শাক-পাচলিবোৰ বেছি মূল্যবান। তোৰ পাচিটোৰ বাবে ইমান নিপোটল বিলাহীবোৰ মই নষ্ট কৰিব পাৰোনে কি?”

বহুমুখাই তাৰ বেকা কথাবোৰ সৰু কৰিব নোৱাৰিলে। সেয়ে তাৰ মুখতে কলে, “চান্নাপ্লা, তুমি সঁচাকৈয়ে বৰ মাহুহৰ ঘৰৰ বনকৰা ল'ৰা।”

“আৰু তই কি?” চান্নাপ্লাই তেওঁ চালি কৰিলে, “তই হলি মালি-লি-নো। যহাপুৰুৰ ৰংগায়া মূৰীৰ মালিনী। গিৰিহীতক কবি, জটকা এখন কিনি দিব। হেই হট হট, যা—”

কৈৱেই চান্দাৰাই শিল্পীৰী ধোৰাটোৰ পিঠিত চাবুকেৰে চটপ্, চটপ্ কৈ কৰিব দিলে।

শিল্পনিৰ্মাণ বাস্তৱটোকে জটকাখন কেৰুকেৰাই আগবাঢ়িবলৈ ধৰিলে।

খঙতে দাঁড় নিকটাই এক অৱলম্বিত ভৱি হুটা বেকা কৰি কন্দুৰাই চিঞৰি চিঞৰি ক'লে, “আবে যা যা, বৰ একেবাৰে চহিচ ওলাইছে।”

ভাই আৰু কিবা এসোপা বলকিব ধৰিলে! পিছে আটাইবোৰ কথা চান্দাৰাই কাণত নোলোমাল। সি পাৰেমানো ধোৰা টোকে চেৰুৰাবলৈ ধৰিলে। হেই হেইট হেইট।

বজাৰত ঠিক ভিৰ জমি উঠা নাছিল। দাৱাংগেৰেৰ পৰা অহা বজাৰ বাছকেইখনো অলপ আগতেহে আহি পাইছিল। খুচুৰা বেপাৰীবোৰেহে বস্তা ইত্যাদি টনাটনি কৰি অলপ হলহুল কৰাৰ চেষ্টা কৰিছিল। চান্দাৰাই অৱজ্ঞে বেছি দেৰি ব'ব লগা নহ'ল। আগতেই ঠিক কৰি বখা পাইকাৰী বেপাৰীকেইটাই শাক-পাচলিবোৰ টপাটপকৈ নমাই জটকাখন খালি কৰি দিলে। টকা-পইছাবোৰ চমজি লৈ সি গছজোপাৰ চাটলৈ আহিল।

জটকাখনৰ তলত গুলোমাই বখা দানাৰে ভৰা পাজটো ধোৰাটোৰ ভিত্তিত আঁৰি দি সি গছজোপাৰ শিপা এডালতে বহি পৰিল।

প্ৰতি সোমবাৰে চিত্ৰদুৰ্গত বজাৰ বহে। সেইদিনাই কপাহৰ কলবোৰৰ সাপ্তাহিক দৰমহাও হয়। কপাহ কলত কাম কৰা চহৰ আৰু ন-অতি-দূৰৰ গাঁৱৰ হেজাৰ বাৰশ তিবোতাই বজাৰখন ঢাকি ধৰেহি। আৰু আহে চৌদিশৰ গাঁৱৰ বাইজ। মাদেহালী, কাঞ্চীগানহালী, নাবালকাটী—আৰু ক'ত গাঁৱৰ মাজুহ। তত্পৰি আছে ইংগালধালু তামৰ খনিৰ বহুৱাসকল।

বজাৰৰ দিনটো চান্দাৰাৰ একেবাৰে নিজৰ দিন।

নিচেই পুৱাতে সি ধোৰাটো জটকাখনত বুটী কুৰুৱাৰীৰ পাচলিৰ বাৰীখনলৈ যায়। মালীকেইটাই আগদিনাই ছিঙি-ভাঙি ধোৱা শাক-পাতবোৰ বোজাই কৰি সি বজাৰলৈ বুলি ওলাই আহে। আঠোতে কেৱল পদূলিমুখৰ পৰা মাকক বিং মাৰি সোধে, “আম্মা! অ' আম্মা, কি লাগিব ক। নে তই আজি সোমবাৰ বুলি ক'বই নোৱাৰ।”

চান্দাৰাৰ মাক তেনেই এহতীয়া। ভিতৰখন তেওঁ অকলেই চম্ভালিব লাগে। তাৰ্থ খবৰখোৱা দেখিলে ডেওৰ খং উঠে। কয়, “মোৰ কি আন কাম নাই যে তোৰ বাবে পদূলিমুখত বৈ থাকিমহি। বিয়া কৰ, বৈগীয়েৰে কৰ্দি বনাই দিব।”

“আবে ৰ'খ তোৰ বকমকনি ।” সেজেবি মাৰি চান্দাশ্বাই কৰ, মোৰ নহৰ নাই ।
কি কি লাগিব ক ।”

“কি আক'লাগিব । আক'কি, গধি, আলুসেছে ।”

“আজ্ঞা আজ্ঞা বন্ধ কৰ, চাউল দাইল আলু কোনে নাখানে ? মই হুৰিছো আক
কি লাগিব ক ।”

“হাতত জানো টকা আছে । নহ'লে কৰাৰি কেইটামানকে হাটলৈ লৈ যা,
দামো বাঢ়িছে হেনো ।”

“ৰ'খ তোৰ নাৰিকলসোপা । মোৰ হাতত কি টকা নাই ! নিঙ তোৰ সেই-
সোপা, ভেহে মাছহক কৰ পাৰিবি—কৰাৰি বেচি ঘৰ চলোৱা বুলি ।”

চিহ্নদুগলৈ বুলি ধোৰা চেৰুৰাই দিৱে চান্দাশ্বাই ।

আমুমাই বিং মাৰি কৰ, “সেই হেৰো মাগা (বোপাই), স্তনচোন, স্তনি যা ।”

লেকামডাল লোৰেৰে টানি ধৰে চান্দাশ্বাই । কিনো হয় জানো এই বুঢ়ীজনীৰ !
দিলে নহয় পিছকালৰ পৰা মাতি ।

আমুমাই কৰ, “মাগা, ঘূৰি আহোতে তোৰ ভাবী মাতাৰ ঘৰত সোমাই আহিবি ।
মই মতা বুলি কৰিছোন ।”

ভাবী শহৰৰ ঘৰত । চান্দাশ্বাই লাজতে ধোৰাটোক দৰিয়াই দিৱে, হেই হট,
হট ।

আচলতে মাকে তাক সঁকীয়াই নিদিলেও বজাৰৰ পৰা ঘূৰি আহোঁতে কিবা এটা
অচিলা উলিয়াই সি তাৰ ভাবী মাতাৰ ঘৰত সোমাই আহে । সেই সময়ত বুঢ়া-বুঢ়ী
সাধাৰণতে ঘৰত নাথাকে । ছয়ো বজাৰলৈ যায়, বাটকুৰি বাই ঘূৰি আহোঁতে সময়ো
ভালোখিনি লাগে । ঘৰত থাকে কেৱল, বন্ধুমা । কেতিয়াবা বজাৰতে লগ ধৰি
তাইকো সি লগতে লৈ আছে ।

আছতীয়াৰ্কে অনা টোপোলাটো তাইৰ হাতত গুঁজি দি সি কৰ, “বন্ধ, তোৰ
আম্মাক মোৰ আমুমাই মাতি পঠাইছে ।”

“মাতিছে ? কিয় ?”

“বুঢ়া-বুঢ়ীৰ কথা, মই কি জানো ?”

“তুমি নাজানা ?”

বন্ধুমাই খিলখিলকৈ হাঁহে ।

“পঁজাকৈয়ে তুমি একো নাজানা” তাই কৰ, “তোমাৰ ঠিক কাৰণ কাৰণে এজাল
চুলি বগা হৈছে । একেৰাৰে চকুৰে হনিৰ পৰা হৈ আছে ।”

“খেং, বিছা।”

“চাও. কাৰলৈ আহ।”

বহুতমাই উভালি দিয়া চুলিভাললৈ সি অবিবাস আৰু বিস্ময়তৰা চাৱনিৰে চায়।
—জানো কেতিয়া এই বুঢ়া-বুঢ়ীবোৰৰ কথা ছিগিব,—সি মনে মনে ভাবে।

আজিকালি বয়সৰ লগত সত্তৰ পকা চুলিৰ কোনো ঘনিষ্ঠ সম্পৰ্ক নাই। চান্দাশাৰ কাপৰ কাষতো মাজে মাজে দুই চাৰিভাল চুলি বগা হৈ পৰে। সি খেদ কৰি বহুতমাক কয়, “তই মোক পাবি। পিছে চুলিকোছা নাপায়। এই বুঢ়া-বুঢ়ীবোৰৰ কথা ছিগে মানে মোৰ মূৰটো কুকুৰামীৰ ঘৰটোৰ দৰে হৈ পৰিবগৈ।”

কুকুৰামী গাঁৱৰ ভিতৰত আটাইতকৈ চহকী মানুহ। সিহঁতৰ ঘৰৰ আটাইবোৰ ঘৰেই গ্ৰেনাইট শিলৰ টুকুৰা আৰু বালি বা বোকা-মাটিৰে বনোৱা। পিছে কুকুৰামীৰ ঘৰটোৱেই গাঁৱৰ একমাত্ৰ চূণ দিয়া ঘৰ।

চান্দাশাইত গাঁৱৰ সবহভাগ মানুহৰ শাৰীতে পৰে। মাটি-বাৰী বুলিবলৈ কেৱল ঘৰৰ ভেটিটো আৰু দহজোপামান নাৰীকলৰ এখন বাৰী। সিহঁতৰ এই টোকোনা অৱস্থাটোৰ বাবেই তাৰ আম্মা আৰু তাইৰ আপুৰ মাজৰ হিচাপ-নিকাচৰ মেলখন দিনেও নিছিগা হৈ পৰিছে।

হঠতে বহুতমাইতৰ অৱস্থাও লেখত লবপৰা বিষৰ নহয়। এক হেক্টৰমান জোখৰ এখন নাৰিকলৰ বাৰী, আধা হেক্টৰৰ ডামোলনি। এইখিনি বাদ দিলে খেতিৰ মাটি বুলিবলৈ এটহাও নাই। বুঢ়াটোৰ হাত-ভৰিবোৰ অচল। বহুতমাৰ আম্মাই কাম কৰে পুৰুষামীৰ কপাহৰ মিলত। পুৱাতে ওলাই যায়। আবেলি ঘূৰি আহে মূৰত কপাহৰ যুগুলা লৈ। আৰু বহুতমা? তাই কাম কৰে বংগালী মুখীৰ ফুলৰ বাগানত। দুয়োজনীৰ উপাৰ্জন আৰু বাৰীৰ নাৰিকল কেইটাৰ পৰা হোৱা আয়েৰে চলি যায় ঘৰখন।

ল’ৰা হিচাপে চান্দাশা অৱশ্যে পৰিমৰা বিষৰ নহয়। কিন্তু বহুতমাৰ আপুপাই ভাবে, চান্দাশাককৈও ভাল আলিয়া (জোঁৱাই) তেওঁ পাব। কাৰণ বহুতমা যে তেনেই লখিমী ছোৱালী। ৰূপে-পুণ্যে তাইৰ তুলনাৰ ছোৱালী কাৰুহালী কিয়, পোটেই চিত্ৰদুৰ্গতে বা কেইজনী আছে?

বহুতমাৰ পিছে ৰূপৰ অহংকাৰ নাই। অহংকাৰ তাইৰ আপুপাৰো নাছিল। আছিল কেৱল আশা, গৰীবৰ আশা। আৰু তাইৰ পিতৃৰ এই আশাৰ বাবেই যিনবোৰ এটা এটাকৈ পাব হৈ যাবলৈ ধৰিলে।

কলহীন গছজোপা কিন্তু কাটি নেপেলালে। সি ভাবিলে, এদিন নহ’লেও এদিন এইজোপা গছত কল লাগিব। কল দিয়াই গছৰ ধৰ্ম।

পিছে তাৰ আশাৰ সোত এদিন হুবিৰ হৈ গ'ল।

কুকুয়াৰী তাৰ মালিক।

তেওঁৰ অল্পগ্ৰহতে বৰ্ভি আছে সিহঁতৰ সক পৰিয়ালটো।

কুকুয়াৰীৰ আছে কেইবাখনো জুটকা। তাৰে এখন চলায় চান্নামাই। এই
জটকাৰ চকাৰ ঘূৰণৰ তালে তালেই তাৰ হুহুনায়া সংসাৰখনৰো চকা ঘূৰে।

বহুশুয়াইতক শত্ৰু বুলি ভাবিবলৈ তাৰ মন নগ'ল। কিন্তু এদিন আইনাত কাপৰ
কাষৰ পকা চুলিবোৰ দেখি তাৰ মনটো বেয়া হৈ গ'ল। বহুশুয়াৰ আপুণাৰ ওপৰত
তাৰ খং উঠি গ'ল। আৰু এই খঙৰ বাবেই সি লাহে লাহে ভাবিবলৈ ধৰিলে,
কুকুয়াৰী অৰ্থাৎ তাৰ মালিকৰ শত্ৰু তাৰো শত্ৰু। বংগান্না মুখীতাৰ শত্ৰু, বংগান্না
মুখীৰ অল্পগ্ৰহ প্ৰাণ আটাইবোৰ পৰিয়ালৰ দৰে বহুশুয়াইতৰ পৰিয়ালটোও শত্ৰু।

“হেই চান্নামা।”

চান্নামা উচাপ খাই উঠিল।

বহুশুয়াৰ ইতিমধ্যে জমি উঠিছে।

দূৰ গাঁৱৰ জুটকা, গৰুগাড়ী, চাইকেল ইত্যাদিয়ে তাৰ জাটকাখন ইতিমধ্যে
বেৰি ধৰিছেহি। অগ্ৰ এটা ধোবাই আহি তাৰ ধোবাটোৰ ডিঙিৰ্ত্ত ওলমি থকা
পাজটোৰ দানাব ভাগ বিচাৰিছেহি। পাজটোত মূৰটো সোমাই থকা বাবে তাৰ
ধোবাটোৱে ইটোক লঠিয়াবলৈ নাপায় গোঁ-গোৱাই উঠিছে।

“হেই চান্নামা।”

তাক মতা মাহুহটোৰ মুখলৈ সি চালে।

মাহুহটো আন কোনো নহয় সিহঁতৰ গাঁৱৰে বমান্না। বমান্না বেপাৰী মাহুহ।

“এটা ভাষা মাৰিবিনেকি চায়?” বমান্নাই হুহিলে।

“কিহৰ ভাষা?”

“মিলত মোৰ অলপ আকৃকি আছে। বহুশুয়াৰ আনি দিব লাগে। পাৰিবি?”

“কিমান দিব?”

“হাদিনাইডু।”

“পোন্ধৰ টকা। নাই নহ'ব” চান্নামাই কলে।

“তোক কিমান লাগিব?” বমান্নাই হুহিলে।

“ইম্পাটু।”

“বিশ টকা! অলপ সন্ময় নিতাল মাৰি বৈ বমান্নাই কলে, আচ্ছা আচ্ছা ব'ল।
ইম্পাটু-অলপ বেছি হয়। তথাপি গাঁৱৰ টকা গাঁৱলৈকে যাব।”

ধোঁবাটোৰ ভিত্তিৰ পৰা দানাব পাওঁটো আঁতৰাই চান্দাশ্লাই ব মাদাক সোঁৱৰাই দিলে, বমাদা চাবি কিন্তু, কথোটা যাতে স্বামীৰ কাণত নপৰেগৈ। হেই হুই হুই।”

ভিৰ মাজেদি বাট উলিয়াই জটকাখন চান্দাশ্লাই আগুৱাই নিবলৈ ধৰিলে। হেই হুই হুই—

হুই

কৃষ্ণস্বামী আৰু বংগাশ্লা মুখী—যেন দুখন হান্সিৰ ছটা সিংহ।

দুখন বেলেগ বেলেগ হাবিত থাকিলে ছটা সিংহৰ যুদ্ধ লগাৰ অৱকাশ নাথাকে। তেওঁলোকে আছিল নলে গলে লগা বন্ধু। কিন্তু এই বন্ধুস্বত এদিন বৰ বেয়াকৈ কেৰোণ লাগিল। আৰু কেৰোণ লাগিল এটা সাধাৰণ বস্ত্ৰৰ বাবে। অৱশ্যে এই সাধাৰণ বস্ত্ৰটো বংগাশ্লাৰ বাবে বৰ বেছি মূল্যবান হৈ উঠিছিল।

কাঞ্চীপুৰাহালীত বংগাশ্লাৰ এ পৃথিৱী যোৰা খেতিৰ মাটি। পিছে তাৰে বেছি ভাগ শিলনিময়। বাকীখিনি খেতিৰ মাটি হিচাপে বৰ বেয়া নহয় যদিও পানীৰ বৰকৈ অভাৱ।

এই মাটিখিনিৰ সীমাত কৃষ্ণস্বামীৰ কেই হেক্টৰমান ছন পৰি থকা মাটি আছিল। দুয়োজনৰ বাবে এই ছটুকুৰা মাটিৰ মূল্য আছিল তেনেই কম। পিছে এবাৰ বংগাশ্লা মুখীয়ে কৃষ্ণস্বামীক আহি ক'লেহি, “বন্ধু, মোৰ সীমাত থকা তোমাৰ মাটিখিনিৰ সামান্য অংশ এটা মোক দিয়া।”

“সামান্য কিয়?” কৃষ্ণস্বামীয়ে বহু কৰি কলে, “তোমাক যিমান লাগে সিমানকে লোৱা। মোৰ বাবে সেইখিনি মাটিৰ মূল্য নিচেই কম।” কৃষ্ণস্বামী একে আধাৰেই মান্তি হৈ গ'ল। পিছে কিবা এটা থোকোজা লগাত তেওঁ স্মিলিলে, “কিন্তু বান্ধ, সেইকণ মাটিৰে তুমি কৰিবা কি?”

বংগাশ্লাই পোনপটীয়াকৈ উত্তৰ দিলে, “মই এটা নাদ বহুৱাম।”

“নাদ বহুৱাবা?” ঢেকঢেকাই হাঁহি দিলে কৃষ্ণস্বামীয়ে, “তুমি বান্ধ পাগল হোৱা নাইতো?” হাঁহি হাঁহিয়েই কৃষ্ণস্বামীয়ে কলে, “সেই গোটেইটো অঞ্চলতে মই কিমানটা নাদ থন্দালো তুমি নাজানানে? পানীৰ অভাৱতে মাটি টুকুৰা অৰ্থহীন হৈ পৰি আছে। তুমি আৰু তাত ক'ত নাদ বহুৱাবা। মিছাতে টকাবোৰ কিয় নষ্ট কৰা?”

“ময়ো এবাৰ চেষ্টা কৰি চাওঁ, “বংগাশ্লা মুখীয়ে কলে, “তুমি কেইল তোমাৰ মাটিখিনিৰ পশ্চিমৰ সীমাত আধা হেক্টৰ মাটি মোক দিয়া।”

“আধা হেক্টৰ কিয়, এক হেক্টৰকে লোৱা।” কৃষ্ণাখানীয়ে মুখৰ কথাৰেই
বংগালীক মাটিৰ স্বৰ দি দিলে।

সেই বছৰ পাৰ হৈ গ'ল।

পিছৰ বছৰ মাঘৰ সংক্ৰান্তিৰ দিনাই বংগালী নাদ খান্দিবলৈ মাহুহ লগাই
দিলে।

ছুহিনয়ান খন্দাৰ পিছতে বহুৱাবোৰৰ মন বেজাবলৈ ধৰিলে। এক মিটাৰমান
জলৰ পৰাই অখালি-পখালিকৈ ফিহে টান টান শিল। সিহঁতেও বংগালীক বুজনি
দিলে, “খানী, টকাবোৰ এনেয়ে খবচ কৰি কি লাভ? পানী পাওকেই বা নাপাওকেই
আমাকতো দিনৰ হাজিৰা দিনে দিবই লাগিব।”

“মোবনো কি টকাৰ মাক মৰিছে।” বংগালী বহুৱাবোৰক ভেঙুচালি কৰিলে,
ভহুত কাম কৰা মাহুহ, কাম কৰি যা। তহঁতক লাগে টকা, মোক লাগে পানী।
পোঙ্গাই সন্তুষ্ট হলে মই ইয়াতে পানী পাম।”

‘পোঙ্গাই’ৰ ওপৰত বংগালী মুখীৰ নিজৰে ভৰসা নাই। ভৰসা আছিল কেৱল
শিলৰ মাজত থকা ফাটচিনি পোৱা এজন ‘জ্যোতিষী’ৰ ওপৰতহে। গাঁচাটুকুৱে প্ৰায় দহ
মিটাৰ শিল খন্দাৰ পিছতে কেনিবাৰি সৰকি অহা অন্তৰ্ভেদী নিজৰাৰ পানীয়ে নাদটো
ওপচাই পেলালেহি।

কাঞ্চীপুৰাহালীত বংগালী মুখীয়ে নাদ খান্দি পোন্ধৰ ফুটতে পানী পোৱা খবৰটো
পলকতে বাধু হৈ পৰিল। কাঞ্চীপুৰাহালীত পোন্ধৰ ফুট পানীৰ নাদ যেন হচপেটত
ভুংগভদ্ৰা নদীৰ বাহুটোৰ সমানেই গুৰুপূৰ্ণ। ভুংগভদ্ৰাত খবালি পানী শুকাই তলি
ওলাব; পিছে মাহুহে কোৱা-মেলা কৰিবলৈ ধৰিলে যে বংগালী মুখীৰ নাদটোৰ পৰা
সিমানৈ পানী তোলা নহওক কিয়, এঘণ্টাৰ ভিতৰতে পুনৰ ফিটফিটীয়া হৈ পৰে।

বংগালী মাটিৰ গিৰিহীত কৃষ্ণাখানীক খবৰ দিয়া নাছিল। কিন্তু মাহুহৰ মুখে
গম পাই কৃষ্ণাখানী নিজেই আছিল আৰু নিজৰ মাটিতে বংগালী মুখীয়ে খন্দা
নাদটো দেখি সৰগ পৰা মাহুহৰ দৰে খৰ হৈ ব'ল।

আৰু এই নাদটোকেই কেন্দ্ৰ কৰি কৃষ্ণাখানী আৰু বংগালী মুখীৰ মাজৰ আলতীয়া
সম্পৰ্কত চিৰাল ফাট মেলিবলৈ ধৰিলে। এই সম্পৰ্ক এনে এটা অৱস্থালৈ
আছিল যে অৱশেষত কৃষ্ণাখানীয়ে নাদটো বংগালী মুখীৰে সম্পত্তি বুলি এৰি
দিলে।

নাদটোক কেন্দ্ৰ কৰি বংগালীৰ ছন পাৰি থকা মাটিবোৰ শত্ৰুৰে সেউজীয়া হৈ
উঠিল। ফুলৰ বাগিচাৰ প্ৰতি বংগালীৰ আছিল বৰ লোভ। তদুপৰি এই অঞ্চলত

মজিনে (মজিকা) আৰু গোলাবীৰ (গোলাপ) চাহিহা খুব বেছি। ফ্লিৰোডা-
 ম্লিলাকে মালা গুণ্ঠি খোপাত গুঁজা আটাইবোৰ ফুলৰে বহুত বেছি দায়।
 কাকাহালীৰ উৎকৃষ্টতম নাটী টুকুৰাতে বংগাল্লাই এখন আটক ধুনীয়া ফুলৰ বাগিচা
 পাতিলে।

ইফালে তেওঁলোক দুয়োৰে গাঁতে ওঠে নলগা সম্পৰ্কই বৰ গুৰুতৰ ৰূপ ধাৰণ
 কৰিলে। বংগাল্লা সেইবাৰ বিধান সভাৰ নিৰ্বাচনত উঠিল। কৃষ্ণস্বামীয়েও
 মনোনয়ন পত্ৰ দাখিল কৰিলে। ফলত তৃতীয় ব্যক্তিজন জয়ী হ'ল। কৃষ্ণস্বামীয়ে
 গাঁৱৰ বাস্তাটো চৰকাৰৰ ঘৰত থাটি লুটি পোনাই পল্লবাই ঠিক কৰিবলৈ সকলো
 ঠিক ঠাক কৰিলে। বংগাল্লাই একে আধাৰে কলে, “মই বাস্তাৰ মূৰৰ মাটিখিনি
 এৰি নিদিলে কৃষ্ণস্বামীৰ কি সাধ্য আছে।” বাস্তা বনোৱা নহ'ল। কেৱল
 তেওঁলোকৰ মাজৰ শত্ৰুতা আৰু বেছি বৃদ্ধি পালে।

এই শত্ৰুতা ক্ৰমাৎ দৈনন্দিন জীৱনৰ খুট খাট বিষয়বোৰৰ মাজতো সোমাই পৰিল।
 চান্নাল্লা কেৱল এটা সাধাৰণ চহিচ। পিছে সি কৃষ্ণস্বামীৰ আঁসৈ পোৱা মাহুহ।
 কৃষ্ণস্বামীৰ এটা বিশেষ দুৰ্বলতা আছে, যিটো চহিচ চান্নাল্লাক বাধ দি বহুত কম
 বনকৰা মাহুহেহে জানে। এই ক্ষেত্ৰত চান্নাল্লা বিশ্বাসী আৰু সেই সূত্ৰতে কৃষ্ণস্বামীৰ
 অলপ গুচৰ চাপিব পৰা বিধৰ।

চান্নাল্লাই এবাৰ মালিকক কলে, “স্বামী আপুনি কেৱল আজ্ঞা কৰক। মুখীয়ে
 কেনেকৈ আপোনাৰ নামৰ পৰা পানী নিয়ে আমিও চাই লওঁ।”

কৃষ্ণস্বামীয়ে জানে, বংগাল্লা এই বিষয়ত ‘সন্মান’ থকা মাহুহ। তেওঁ পুলিচৰ
 সহায় ন'লয়। অহুগ্ৰহপ্ৰাপ্ত ভিকহমথাকে তেওঁ কামত লগাব। এইটো কথা
 জানিয়েই চান্নাল্লায়ে তেওঁৰ পৰা আদেশ বিচাৰিছে। তেওঁ তাৰ পিঠিত ৰূপবিয়াই
 দিলে, “আচ্ছা, আচ্ছা, হ'বদে।”

“আপুনি স্বামী সেই ফুলৰ বাগিচাখন দেখিছেনে?” চান্নাল্লাই গিৰিহঁতৰ মুখলৈ
 চালে।

কৃষ্ণস্বামীয়ে কলে, “এবা! দেখিছে। সেইখন তেনেই সবগৰ পাৰিজাত ফুলৰ
 বাগিচা। পিছে তোৰ চকু ক'ত? বাগিচাত নে আন কিহবাত?”

লাজ পাই চান্নাল্লা মনে মনে থাকিল।

বাগিচাখনৰ ওপৰত চহি চান্নাল্লাৰ চকু আছে। কাৰণ সেইখন বাগিচাতে
 বহুম্বাই মালিনীৰ কাৰ কৰে। বংগাল্লাই বাগিচাতে এটা ঘৰো সাজি দিছে।
 কেতিয়াবা নিশাও হেনো বহুম্বাই ফুলবোৰ ৰখি তাতে থাকে।

ছি !

চান্নান্নাৰ পাটো শিৰ শিৰাই উঠিল ।

চাউলৰ বস্তাবোৰ জটকাখনত বোজাই কৰি চান্নান্নাই ঘোৰাটোক হেঁচুকিব ধৰিলে । হেই হেইট—হেইট—

ডিম্বি

সোমবাৰৰ চিত্ৰদুৰ্গ যেন বজাৰ বাৰৰ গোদাৰঙিল ।

সাঁজ লগাৰ আগে আগে বজাৰৰ মাহুহবোৰে নিজৰ নিজৰ ভাগে পিৰাপি দিবলৈ ধৰে । গাঁৱৰ পৰা অহা মাহুহবোৰৰ এটা বুজন আংশই মদৰ মহলটোৰ আগত ভিৰ জমাই তুলেছি । অৱশ্যে এই ভিৰত গাঁৱৰ বুঢ়া-বুঢ়ী আৰু 'মিগমাটাইট কোৱাৰী'ত কাম কৰা বহুৱাৰ সংখ্যাই থাকে বেছি । মহলৰ মদৰ প্ৰতি অৱহাৰ থেতিয়ক সকলৰ লোভ কম । ভিৰ জমাই কেৱল দিন হাজিৰা কৰা বহুৱা আৰু খেত-মজুৰৰ দলে ।

বজাৰৰ দিনা গাঁৱৰ কিছুমান বুঢ়া-বুঢ়ীয়ে ল'ৰাইতৰ পৰা পা-পাইছুলৈ কেৱল মদ খাবৰ বাবেই চিত্ৰদুৰ্গলৈ আহে । তেওঁলোক পুৱাতে আহে আৰু একোবটল মদ লৈ ৰাস্তাৰ দাঁতিত বা গছৰ দাঁত বহি যায় । তেওঁলোকৰ শৈশৱৰ বন্ধু-বান্ধববিলাকেও অলপ পিছতে আহি যোগ দিয়েহি আৰু পুৰণি দিনৰ কথাবোৰ পাঙালি কেতিয়াবা থুকথুকৈ হাঁহে অথবা নীৰৱে চুলো টোকে । নিচা যিমান বাঢ়ে, সিমানে এই হাঁহি কান্দোনৰ নদীত দোকাল-ট'কা বানৰ সৃষ্টি হয় ।

আন্ধাৰ হোৱাৰ অলপ পিছতহে এই মদ খাই ভালপোৱা বুঢ়া-বুঢ়ীবোৰে টলং ভটংকৈ খেনোৱে গান গায় অথবা খেনোৱে খেনোৰ চৈধ্য গোপীৰ গুৰি উভালি উভালি ঘৰলৈ বুলি ওভতি আহে ।

মদ খোৱাৰ বাবে অন্ততঃ এই বুঢ়া-বুঢ়ীবোৰক কোনেও গালি-শপনি নাপাৰে । চান্নান্নাৰ দৰেই তেওঁলোকেও যেন এটা সম্পূৰ্ণ স্বাধীন দিন উপভোগ কৰে ।

মহলত সোমাই চান্নান্নায়ো এটা বটল জটকাখনলৈ কোনোবা এটা ফাকত গুঁজি ললে আৰু ঘোৰাটোক গাঁৱৰ অভিমুখে খেদিবলৈ ধৰিলে । হেই ব'ল ব'ল । বেগ ল বেগ ।

পিছে অলপ দূৰ আগবঢ়াৰ পিছতে ৰাস্তাৰ দাঁতিৰ পৰা ভাহি এজন বুঢ়া মাহুহৰ ৰাস্তা সি শুনিবলৈ পালে ।

“সেইটো মাগা চান্নান্না মহয়নে অ' ?”

বুঢ়াজন আন কোনো নহয়—বহুমান্বৰ দৈউতাক। লগতে বুঢ়ী, মানে বহুমান্বৰ মাক।

জটকাখন বখাই চান্নাপ্লাই বুঢ়া-বুঢ়ীলৈ চালে আৰু গম্ভীৰভাৱে হুৰিলে, “আপু, আমা বজাৰলৈ আহিছিল। হবপায় ?”

বুঢ়াই হেঁটুৰ গুৰিলৈকে পি আহিছিল আৰু নিচাব কোবত বুঢ়া বতাহে কঁপোৱা কাকিনী তামোলৰ দৰে হালি-জালি উঠিছিল। তেওঁ একেথৰে তাৰ মুখলৈ চাবলৈ ধৰিলে। মুখৰে হলে একো নক’লে।

বুঢ়ীৰ নিচা লাগিছিল কম। আৰু সেইবাবেই যুবৰ ওপৰৰ পাচিটো এবাৰো নেনেলোৱাকৈ ভাব বৈ আনিব পাৰিছিল। পিছে বুঢ়ীৰ অৱস্থাটো দেখি তাৰ বেছ বেয়া লাগিল। বৰ বৰ মাহুহকেইটাৰ মাজত কাজিয়া নলগাহ’লে কিজানি ইমান দিনে সি এইহাল বুঢ়া বুঢ়ীৰ জেঁংগিয়েই হ’লহেঁতেন !

সি বুঢ়ীৰ মূৰৰ পাচিটো জটকাখনত তুলি ল’লে। জটকাখন আছিল খালি, গতিকে সি বুঢ়া-বুঢ়ীকো তাতে উঠিবলৈ ক’লে।

বুঢ়া জাঙুৰ খাই উঠিল।

“মোৰ কি ভৰি নাই ? বৰ একেবাৰে মৰম চেলাবলৈ আহিছে চহিচ বেটাই। যা যা মাগা। মই মোৰ ভৰিৰ ওপৰত উঠিয়েই ঘৰ ওলামগৈ। পিছে পাৰ যদি তোৰ আট্টেয়েৰকে তুলি লৈ যা।” বুঢ়াই কলে।

নিচাব আশীৰ্বাদত বুঢ়াৰ মাতবোৰ কেতিয়াবা ডাঙৰকৈ আৰু কেতিয়াবা নিচেই সৰুকৈ ওলাইছিল। চান্নাপ্লাই অহুৰোধ কৰিলে, কিন্তু বুঢ়াই নিচা যে ধৰা নাই তাৰে প্ৰমাণ দিবলৈ বুলি দাংকোপ মাৰি কলে, “যা যা মাগা ! মই চেৰাপ খাই হবুলী চহৰৰ পৰা ঘৰলৈকে খোজ কাঢ়ি আহিছো, ক’তো এবাৰো লুটি খাই পৰা নাই। এতিয়ানো তই কিহৰ চহিচ দেখুৱাবলৈ আহিছ, যা যা।”

অগত্যা বুঢ়ীকে তুলি লৈ চান্নাপ্লাই জটকাখন লাহে লাহে চলাই নিবলৈ ধৰিলে। চান্নাপ্লাই হেই হেইকৈ ঘোৰাটো খেদে আৰু মাজে মাজে বুঢ়ীলৈ ভুকুৰিয়াই চায়। হুৰাৰ নিচাত গোটেইছোৱা পথ বুঢ়ীয়ে আবোল-তাবোল কিবা এসোপা বকি আহিবলৈ ধৰিলে। এবাৰ হঠাতে বুঢ়ীয়ে চান্নাপ্লাৰ হাত এখন খামুচি ধৰিলে।

“কি হ’ল আমা ?” চান্নাপ্লাই হুৰিলে।

“আলিয়া !” বুঢ়ীয়ে তাৰ হাতখন আৰু জোৰেৰে খামুচি ধৰিলে।

সি বুঢ়ীৰ মুখলৈ চালে।

“তই আক আমাক কিমান কষ্ট দিব ?” বুঢ়ীয়ে কলে, “আমি হালেই বুঢ়া হৈ পৰিলো। তাইবো বয়স বাঢ়িল, বিয়াখন পাৰিলে পাত।”

সি বুঢ়ীৰ হাতখনৰ ওপৰতে নিজৰ অগ্ৰতন হাত থলে। স্মিলিলে, “বুঢ়াই জানো সম্মতি দিব ?”

“কিয় নিদিব ?” বুঢ়ীয়ে ঘেটু খেটাই ঠাঁহি কলে, “তইতৰ বয়সত আমি আমাৰ আম্মা—আপ্পা কাকো পাত্ৰা দিয়া নাছিলো। খানো তইত কেনেকুৱা ডেকা, কেনেকুৱা গাভৰু।”

জটকাৰ চকাৰ কেৰকেৰণি আৰু ঘোৰাব খুব তালে তালে বুঢ়ীয়ে আপোনমনে কথাবোৰ লাগবান্ধ নোহোৱাকৈ বলকি যাবলৈ ধৰিলে।

পেটত ‘বস্ত’ পৰিলে বেছিভাগ মাহুছেই উদাৰ হৈ পৰে। সেয়েহে সি বুঢ়ীৰ লেক্‌লেকনিৰ প্ৰতি অকণো কাণসাৰ নিদিিলে। ইতিমধ্যে তাৰ মনো অগ্ৰ এফালে চাল খাইছে। এহখন পৃথিৱীত কেৱল বহুতম্মাহে একমাত্ৰ বিবাহ উপযুক্তা ছোৱালানেকি আৰু তাইবো যিহে ডেমাকি। তাক আকৌ মাতে বৰ মাহুহৰ খবত বনকৰা ল’ৰা বুলি। থুঃ হেই হেইট, যা যা সি পাৰে মানে গোৰাটোক কোৰাবলৈ ধৰিলে।

“সেই হেৰো মাগা, ৰাখ ৰাখ।” থেকেচনিৰ কোবত বুঢ়াব কঁকালৰ ঘোৰা লৰি উঠিল।

“আচ্চা, আচ্চা।”

লেকামভাল টিলাই দি গোৰাটোক নিজ ইচ্ছামতে ধাব কদমত আগবঢ়িবলৈ দিলে। বুঢ়ীয়ে পুনৰ বকলা মেলিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে।

বুজিছ চান্নান্ধা, মুঠি মুঠি একেবাৰে অভ্যাস নাইকিয়া হৈ পৰিছে। জট্‌কাত উঠিলেই এতিয়া মোৰ কঁকাল বিৰায়। আগতে কিমান উঠিছিলো। তোৰ মাৰক স্মিবিচোন।

চান্নান্ধাই একো নকলে। কেৱল বহুতম্মাইতৰ পদূলিমূৰত জট্‌কাতন বখাই বুঢ়াক কলে, “আম্মা, নামা নামা। ঘৰ পালাহি।”

বহুতম্মাই হ’বপাই ঢুৱা শোটা এটা লৈ চোতাল সাৰি আছিল, চান্নাপাৰ গাভীৰ পৰা মাকক নমা দেখি তাই টোপাকঁড় অহাদি পদূলি যুৰলৈ চোচামাৰি আহিল আৰু সাতখন গাঁৱৰ মাহুহে স্তন্যটক মাকক ডৰিয়াবলৈ ধৰিলে, “এই আম্মা। তোৰ লাজ লগা নাই। কিয় উঠিছিল বৰ মাহুহৰ জট্‌কাত। নিসৰ যিটো নাই সেইটোলৈ আশা কৰ কিয় ? নাম নাম। পাচিটো নমা। পইছা আছে যদি দি দে ভাৰাটো। কিমান দিবি ভাৰা ? দে এক টকাকে দি দে।”

চান্নাপ্লাই 'জুই লাগতি' জনীৰ মুখলৈ নাচালে।

ক'লে চাবুকডালেৰে বেচেৰা নিৰ্দোষী ধোবাটোৰ পিঠিত মৰোপকৈ একোৰ বছৰাই দিলে। হেই হেইট, হেইট,—

চানি

বজাৰৰ পৰা চান্নাপ্লা বাহিৰে বাহিৰে ঘৰলৈকে আহিল। স্বামীৰ ঘৰত জটকাখন জমা দিয়াই নিয়ম, ধোবাটো অংশে মাজে মাজে সি নজৰ লগতে ৰাখে। দানা পানী দিয়ে আৰু ঠাণ্ডাৰ দিনত গাঁৱৰ মাহুহ শুই উঠাৰ আগতেই নিয়ম মৰাবলৈ ধোবাটোক ধৌ আৰু গমৰ পথাৰলৈ লৈ যায়।

আজি পিছে জটকা আৰু ধোবাটো সি গাঁৱতৰ ঘৰত জমা নিদিয়াটোকে ঠিক কৰিলে। প্ৰথম কথা, কৃষ্ণস্বামীৰ খেতিৰ পথাৰলৈ পচন সাৰ নিবৰ বাবে সি পুৱাতে এইফালে আঁহৰ লাগিব। দ্বিতীয়তে, তাৰ লাগিছে ভাগৰ। তত্পৰে ঘৰ-বুঢ়াজনাৰ মুখৰ যিহে ভাষা। কথা নকৈ ঢুৱা শোটাটোৱে তুকোৱা দোষাই দিয়া হ'লেও কিজানি তাৰ সিমানে বেয়া নালাগিলহেঁতেন! চান্নাপ্লা ডেকা মনটো বম্বম্ব কৈ জলিবলৈ ধাবলৈ। মাক নথকাৰ স্মৃতিতে সি বটলটো লৈ বাহ যোৱাৰ কথা ভাবিলে।

পিছে তান ইচ্ছা পূৰ্ণ নহ'ল।

চাইকেল চনাই গান্ধী বোধহয় চহৰৰ ফালেই ওলাই আহিছিল। চান্নাপ্লাৰ চোতালতে জটকাখন দেখি সি চাইকেলৰ পৰা নামিল।

“ওই আহিলিয়েই নেকি চান্নাপ্লা?”

“নাহি আৰু কি কৰিব? পিছে তই যাৱ কেনি, কিবা খবৰ আছে নেকি?”

“অজ্ঞা খবৰ নাই। কৃষ্ণস্বামীয়েহে তোক মাতি পঠাইছে। বজাৰৰ পৰা বাহিৰে বাহিৰে স্বামীৰ তালেকে ঘাবলৈ কৈছে।”

“মাতি পঠাইছে!”

চান্নাপ্লাৰ মনটো বেজাৰলৈ ধাবলৈ। বম্বাম্বাটোৱে একো লগোৱাহ নাইতো?

ভাবি শুনি সি বেছি সময় নষ্ট নকৰিলে।

জটকাখনত ধোবাটো যুটী সি কৃষ্ণস্বামীৰ তালৈ বুলি ওলাই আহিল।

আগফালৰ বাগিচাখনত বহি কৃষ্ণস্বামীয়ে কোনোবা এজন অভাগতৰ লগত মেল মাৰি আছিল।

“মোক বোলে মাতিছিল স্বামী, হয় নেকি?”

“এবা, এবা। এফালে যাব লাগিব।”

অলপ সময় বৈ চান্দাৰুই স্থিলে, “কিন্তু স্বামী, যাব লাগিব কলৈ? মই কিন্তু একো খাই অহা নাই।”

“আচ্ছা আচ্ছা যা। ভিতৰলৈ গৈ যিমান পাৰ খাই লগৈ। ঘূৰি আহোতে পলম হ'ব পাৰে।”

সি ঠাতৰি যাব বিচাৰিছিল, পিছে কৃষ্ণস্বামীয়ে তাক পুনৰ কাষলৈ মাতি কলে, “ঘোৰা তোৰটোৱেই হ'ব। ঐ শুনিছনে নাই? গোবৰৰ গন্ধ থকা জট্কাখন সলাই লবি।”

ঘূৰ জেঁকাৰি চান্দাৰু আস্তাবলৰ ফালে আগবাঢ়ি গ'ল।

তাৰো আধা ঘণ্টামানৰ পিছত অতিথিজনক বদায় দি কৃষ্ণস্বামী আহি নতুন জট্কাখনত উঠি বহিলহি।

চাবুকডাল হাতত লৈ চান্দাৰু আঁপ মাৰি ওপৰলৈ উঠি আহিল।

“তই কিবা খালিনে?” কৃষ্ণস্বামীয়ে স্থিলে।

“হয় স্বামী।”

“তেন্তে ব'ল। আৰু দেৰি নকৰিবি।”

“কিন্তু যাব কলৈ স্বামী?”

“কাঞ্চীপুৰাহালীলৈ।”

“কাঞ্চীপুৰা।” কাঞ্চীপুৰাহালীৰ নাম শুনি চান্দাৰুৰ গাটো যেন জ্বলি উঠিল।
সি স্থিলে, “এডাল টোকোন লমনেকি স্বামী?”

“হাই, নালাগে ব'ল।”

“নালাগে?”

কৃষ্ণস্বামীয়ে ষেট্, ঘেটাই হাঁহিবলৈ ধৰিলে।

উচাপ খাই ঘোৰাটোৱেও জট্কাখন টানিবলৈ ধৰিলে।

হেই, হেইট্ হেইট্। চাবুকডাল বতাহত ঘূৰাই ঘূৰাই চান্দাৰুই ঘোৰাটোক কাঞ্চীপুৰাহালীৰ ফালে আঙুৰাই লৈ যাবলৈ ধৰিলে।

মাদেহালাত বজ্জমুহাইভৰ ঘৰ। সেইটো পথেৰে পাঁচ মিনিট মানৰ বাস্তা গৈ টকলা পাহাৰটো পাৰ হলেই কাঞ্চীপুৰাহালী। এইটো পথেৰে অহা যোৱা কৰিবলৈ চান্দাৰুৰ আজি কালি অকণো ভাল নালাগে।

আৰু এই স্বামীয়েই বা ঘায় ক'লৈ?

চান্দাৰুৰ শৰীৰটো যেন বিজ্জ বিজ্জাবলৈ ধৰিলে।

কাকীপুৰাহালী মানেই বংগাল্লা মুখীৰ খেতি আৰু ফুলৰ বাগিচা ! নহ'লে আৰু
কৃষ্ণস্বামী ঘাব কলৈ ? কিন্তু বহুতো কি চান্সালাই তাৰেহে একো উম-ঘাম উলিয়াব
নোৱাৰিলে ।

নিশা তেতিয়া বেছি হোৱা নাছিল ।

ফুলনিখনৰ কাষত জটকাখন বথোৱাৰ লগে লগে হেৰিকেন এটা লৈ ভিতৰৰ পৰা
কোনোবা এজন বাহিৰলৈ ওলাই আহিল । চান্সালাই দেখিলে, মাহুজ্ঞান আন
কোনো নহয়, স্বয়ং বংগাল্লা মুখী ।

“আহাঁ, আহাঁ বান্ধ !”

বংগাল্লা মুখীয়ে মুক্ত হাতখন আগবঢ়াই দিলে । কৃষ্ণস্বামীয়েও হাতখন চেপা
মাৰি ধৰিলে ।

“তুমি কিন্তু বহুত দেৰি কৰিলে ।। বংগাল্লাই কৃষ্ণস্বামীক ভিতৰলৈ আগবঢ়াই
নিব ধৰিলে । তেওঁ কলে, “মই আৰু’ তুমি নাহিবাৰি বুলি ভাবিছিনো ।”

“তুমি মাতি পঠিয়ালে মই নাহি থাকিব পাৰোনে !”

কৃষ্ণস্বামীৰ লগতে বংগাল্লায়ো ঢেকু ঢেকাই হাঁহিবলৈ ধৰিলে ।

তেওঁলোকৰ মাজত যেন কোনো দিনেই শব্দত নাছিল । চহিচ চান্সালাই
গুথিৱাৰ শ্ৰেষ্ঠতম বেঙাটোৰ দৰে বৰ মাহুহৰ গুথ দুখনলৈ ভেলেঙা লাগি চাই থাকিবলৈ
ধৰিলে ।

দুয়ো পুৰণা বন্ধু বহুত দিনৰ মূৰত হাতত ধৰাধৰিকৈ একেটা কোঠাৰ ভিতৰলৈকে
সোমাই গ’ল আৰু চহিচ চান্সালাই জোনাকৰে উপচি পৰা আকাশখনৰ তলত বহি
দিনটোৰ ভাগৰ পলুৱাবলৈ ধৰিলে ।

কোঠাটোৰ ভিতৰৰ পৰা বটল আৰু গিলাচৰ টং টাং শব্দবোৰ ছেগা
চোবোকাকৈ ভাহি আহিবলৈ ধৰিলে । মাজতে এবাৰ কৃষ্ণস্বামীও বাহিৰলৈ ওলাই
আহিল ।

“হেৰো চান্সালা শুলিনেকি ?”

“নাই, শোৱা নাই স্বামী ।”

“আচ্ছা, আচ্ছা । এই বাৰাণ্ডাখনতে কেই পাচিমান ফুল তুলি থোৱা আছে ;
ফুলবোৰ জটকাখনতে ঢালি ল ।” নিচাগ্ৰস্ত কৃষ্ণস্বামীয়ে লেব-লেবকৈ কলে, “কালিলৈ
পুৱাতে ফুলবোৰ চহবত পোঁচাই দিবি । আৰু তই এতিয়া যা, মোৰ বহুত পলম হ’ব ।
শুনিছনে নাই ?”

“ঠিক আছে স্বামী ।”

বহাৰ পৰা উঠি চান্দাশ্বাই ফুলবোৰ জটকাখনত বোজাই কৰিবলৈ ধৰিলে। মল্লিগেৰ
উগ্ৰ স্বৰাসে তাক ডুবাই পেলালে।

আগতে বংগাশ্বা মুৰ্খী মাদেহালীৰ ঘৰখনতে আছিল। কিন্তু আজিকালি তেওঁ
চহৰতে থকা কৰিছে। গাঁৱৰ ঘৰত থাকে কেৱল বুঢ়া মাক-বাপেক। লগুৱা দুটামান
আছে, সিহঁতেই বুঢ়া-বুঢ়ীক চায়।

কাঞ্চীহালীৰ এই ঘৰটো কেৱল জ্বিৰণি ঘৰ। খেতি পথাৰ চাবলৈ আহিলে
বংগাশ্বা মুৰ্খীয়ে ইয়াতে বহে, খন্তেক জ্বিৰণি লয়। কিন্তু বং-তামাচাৰ বাবেও আহে
বুলি চান্দাশ্বাই আজিহে গম পালে।

ফুলৰ স্বৰাসে গোটেইখন ডুবাই পেলাইছিল। গোন্ধবোৰ কিন্তু চান্দাশ্বাৰ ভাল
লগা নাছিল। তাৰ গোটেই শৰীৰটো বিজ্ঞ বিজ্ঞাৰ ধৰিছিল। কিয় জানো তাৰ
মনলৈ আহিছিল এইবোৰ যেন ফুলৰ গন্ধ নহয়, যেন কোনোবা মালিনীৰহে গাৰ
গন্ধ।

ফুলবোৰ বোজাই কৰি সি থিৰিকিৰে জুৰি চালে।

হুয়ো বন্ধু—কৃষ্ণস্বামী আৰু বংগাশ্বা মুৰ্খী বটল আৰু গিলাচ লৈ ব্যস্ত হৈ পৰিছে
আৰু চিগাৰেটৰ ধোঁৱাৰে কোঠাটো ভৰি পৰিছে।

“মোৰ কিন্তু সঁচাকৈয়ে ভুল হৈছিল স্বামী।”

বংগাশ্বা মুৰ্খী ব কণ্ঠ চান্দাশ্বাৰ কাণত পৰিলিহি।

সি আৰু ওচৰ চাপি আহিল।

“আবে পাহৰি যোনা বান্ধ, পাহৰি যোৱা।” কৃষ্ণস্বামীয়ে বংগাশ্বা মুৰ্খীৰ বাউসিত
হাত থৈ ক’লে, “তোমাৰ ঠাইত মই হোৱা হ’লে ময়ো তাকেই কৰিলোহেঁতেন।

“তথাপি মোৰ ভুল হৈছিল।”

“মোৰ খেতিৰ মাটিৰ জানো অভাৱ পৰিছে। কেৱল তুমি অলপ কায়দা কৰি
কথাটো কোৱা হ’লেই হৈ গ’লহেঁতেন।” খন্তেক বৈ কৃষ্ণস্বামীয়ে পুনৰ কলে, “আৰু
ময়ো জানো কামটো ভুল কৰিছিলো।”

“কি ভুল? তুমি কি ভুল কৰিলা?”

“সেই যে তোমাৰ বিপৰীতে ময়ো নিৰ্বাচনত উঠিছিলো। তুমি পাহৰিলানেকি?”

“নাই, পাহৰা নাই?”

“মই উঠি তোমাৰ ভোটবোৰ ভাগ নকৰা হ’লে সেই খাবলৈ নোপোৱা টেটেৰাটো
কিবা জ্বিকিৰ পাৰিলেহেঁতেননে?”

“ঠিক কথা।” বংগাশ্বা মুৰ্খীয়ে কলে।

“নিছে এতিয়া সকলো কথা পাহৰি যোৱা। চাওঁ তোমাক এইবাৰ কোনে
হুকুমাৰ পাৰে।”

কৃষ্ণস্বামীয়ে মদৰ জ্বলন্ত বংগাপ্লাৰ হাত এখনত টপৰ টপৰকৈ চুমা খাবলৈ ধৰিলে।
ইয়াৰ পিছত যিটো কথা তেওঁলোকে আলোচনা কৰিবলৈ ধৰিলে—সেইটো কথা
শুনাব প্ৰস্তুতি চান্দাৰ নাছিল। তথাপি সি ৬৬-ভৰতৰ দৰে একে ঠাইতে বৈ
থাকিল।

“কিন্তু তোমাৰ বস্তু কি হ’ল বাক্স?” কৃষ্ণস্বামীৰ কণ্ঠ।

“আহিব, আহিব।” মুৰ্খয়ে বলে।

“বুঢ়াটোও লগত আহিবনেকি?”

“আনদিনা আহে। কিন্তু বজাৰ বাব আজি বুঢ়া ক’ত আহিব! আহিলেও
খাই-বৈ টং হৈ আহিব। তুমি বুঢ়াৰ বাবে চিন্তা কৰিব নালাগে।”

কিবা গুপ্ত কৰণত বং পাই বংগাপ্লা মুৰ্খয়ে নিজেই ঢেক ঢেকাই ঠাইবলৈ
ধৰিলে।

“কিন্তু তোমাৰ চহিচটো?” হঠাতে যেন বিপদৰ গন্ধ পালে মুখ য়ে।

“তাব বাবে তুমি ভয় নকৰিব।” কৃষ্ণস্বামীয়ে কৃষ্ণচ ঠাঁহি এটা মাৰি কলে, “সি
মোৰ বহুতো বং-তামাচাৰ মাফ্কা। আৰু ইতিমধ্যে সি সন্তৰ ঘৰেই পালেগৈ, মই তাক
যাবলৈ কৈ আহিছিলো। কিন্তু তুমি ইতিমধ্যে

“নাহ নাই বাক্স” বংগাপ্লা মুৰ্খয়ে হাত ভৰি আছাৰিবলৈ ধৰিলে। তেওঁ কলে,
“এই—এইটোৰ বাহিৰে মোৰ আৰু অলপ একো নিচা নাই।”

খিৰিকিখনৰ কাষৰ পৰা সম্ভৰণে আঁতৰি আহিল চান্দাপ্লা। তাৰ হাত ভৰিবোৰ
মেলেণিয়াই পোৱা মাহুহৰ দৰে কঁপিবলৈ ধৰিলে। আৰু সেইদৰেই সি ভালোমান
সময় কটায় দিলে।

খিৰিকিখনৰ সিফালৰ পৰা মদৰা হুটাৰ লাগবাক্স হেৰাই যোৱা অশ্লীল কথাবোৰ
সমান তালত ভাহি আহিছিল।

জটকাখনৰ কাষলৈ চাপি অহাৰ লগে লগে মল্লিগেৰ উগ্ৰ গোল্ডটো পুনৰ তাৰ
নাকত লাগিলহি। এনেতে কাবোৰাৰ খোজৰ শব্দ শুনি জপনাখনৰ ফালে চাই
পঠালে চান্দাপ্লাই।

চান্দাপ্লাই দেখিলে জপনাখন খুলি এজনী ছোৱালা ফুলৰ বাগিচাখনৰ মাজেৰে
আগবাঢ়ি আহিছে। জোনাকৰ পোহৰত সি তাইক আঁতৰৰ পৰাহঁ চিনিব পাৰিলে।
তাই বস্তুমূমা, লগত নিচাখোৰ বুঢ়াটো, নাই, তাই আজি অকলেই আহিছে।

এজনী আপোনভোলা ভেৰা পোৱালিহে যেন দুপিয়াই দুপিয়াই জোপ লৈ থকা
বাঘৰ জোপোহাটোৰ ফালে আগুৱাই আহিছে।

“কোন ? কোন সেইটো ?” বহুম্মা যেন উচাপ খুই উঠিল।

“চুপ চুপ ?” তাইৰ মুখখনত হাতেৰে চেপা মাৰি ধৰিলে চান্নান্নাই। সি
ফুচফুচাই কলে, “কথা নকৰি বহু, মই চান্নু—চান্নান্না।”

“চাওঁ, এৰি দে।”

তাই জোঁকাৰ মাৰি তাৰ কৰণৰ পৰা ওলাই আহিল।

চান্নান্নাৰ ঘৰটোৱে যেন কাম নকৰা হৈ আহিল। তথাপি ধৈৰ্য ধৰি সি পুনৰ
ফুচফুচাই ক’লে, “তই নাযাবি বহুম্মা। ভিতৰত দুয়োটা বৰ মাহুহেই চেৰাপ
গিলি মাতাল হৈ পৰিছে।”

“তোমাৰনো কি লোকচান হ’ব ?” বহুম্মা তাৰ কাষ চাপি আহিল। তাই
কলে, “তোমাৰতো একো নহয়। তুমি হল। চহিচ, বৰ মাহুহৰ জটকা চলোৱা
চহিচ।”

“চহিচ হ’লেও মই কিবা মাহুহ নহয়নেকি ?” চান্নান্নাই তাইৰ শৰীৰৰ স্পৰ্শ
অম্বুভৱ কৰিলে। কিন্তু সি হঠাতে অসংযত হৈ নপৰিল। অলপ সময় নীৰৱে থাকি
সি কলে, “সিঁহঁত দুয়োটা শক্ৰ আকৌ বন্ধ হৈ পৰিছে। কিন্তু আমি শক্ৰ হৈ
থাকিলেই সিঁহঁতৰ লাভ।”

“কিন্তু আমি যে সঁচাকৈয়ে শক্ৰ হৈ পৰিছো।” বহুম্মাৰ মাতটো থোকা থুকি
হৈ আহিছিল আৰু ক’বাত ভেঁজা নোলোৱাকৈ থিয় হৈ থকাটো অসম্ভৱ হৈ
উঠিছিল।

মল্লিগেৰ গন্ধতকৈও উগ্ৰ তাইৰ গাৰ গন্ধটো চান্নান্নাৰ নাকত লাগিলহি। এই
গন্ধে তাক ভ্ৰমাৎ অস্থিৰ কৰি তুলিলেহি। কি ভাবি জানো হঠাতে সি তাইক
জপটিয়াই ধৰিলে আৰু দাংকোলা কৰি জটকাখনৰ ওপৰলৈ তুলি দিলে।

বহুম্মাই ইচ্ছাই উঠিল, “ইস্, এইবোৰ দেখোন ফুল। তেনেই নষ্ট হৈ যাব
ফুলবোৰ। চাওঁ চাওঁ—”

“তই জানো ফুলতকৈ কম।” চান্নান্নাই ক’লে আৰু কৈয়েই জটকাখনত দোপ-
মাৰি উঠি চাবুৰভালেৰে ধোৱাটোৰ পিঠিত চটোপ্কে কোবাই দিলে। হেই, হেইট,
হেইট।

(প্ৰকাশ, ১৯৮৪)

সীমিত অভাব

আনোৱাৰৰ মগজুৱে কাম নকৰা হৈ আছিল।

পৃথিৱীখন যেন কঁপিছে, আৰু পোৰা ঘৰটোও লাহে লাহে চক্ৰাকাৰে ঘূৰিবলৈ ধৰিছে, এদল ধৰ্মোন্মাদ মানুহে হাতত জেঁৰ লৈ যেন ধুমুহাৰ দৰে এইফালেই আগুৱাই আহিছে। “ঐ খোল খোল, দুৱাৰ খোল, ওলাই আহ বাহিৰলৈ। চয়তান, কাফেৰ, বদমাইচ—”

হাত দুখন মুঠি মাৰি বিছনাৰ ওপৰত ধুপুচকৈ বহি পৰিল আনোৱাৰ।

থিৰিকিখনৰ কাষত বহি থকাৰে পৰা চালমাই আনোৱাৰক লক্ষ্য কৰি আছিল। সেয়ে সি এনেদৰে বহি পৰাৰ লগে লগে তাই থবকাছুটি হেৰুৱাই তাৰফালে আগবাঢ়ি আহিল, “হৈছে কি হেৰা ? কি হৈছে ?” কান্ধত ধৰি চালমাই আনোৱাৰক জেঁকাৰি দিলে। সিও লাহে লাহে শ্ৰুতিস্থ হৈ আহিল।

“এগিলাচ পানী দিবা ?”

ঘামেৰে সেমেকি উঠা কপালখন মোহাৰি ললে আনোৱাৰে।

কোঠাটোৰ একোণত থকা মাটিৰ কলহটোৰ পৰা এগিলাচ পানী লৈ চালমা কাষ চাপি আহিল। নিমিষতে পানী গিলাচ শেষ কৰি পেলালে আনোৱাৰে।

চালমাই স্থধিলে, “আক লাগিবনেকি আহু ?”

“নাই, নালাগে।”

মানুহটোৰ মুখখন খুটিয়াই খুটিয়াই চাবলৈ ধৰিলে চালমাই। আনোৱাৰ যেন সঁচাকৈয়ে ভাগি পৰিছে। অৱমাদে যেন তেওঁক লেহুকা কৰি তুলিছে।

মজিয়াত পৰি থকা কাগজৰ টুকুৰাটো বুটলি ললে চালমাই।

মাথোন কেইটামান শব্দ। বঙচুৱা কাগজত টাইপ আখৰ। সম্ভৱ ইংৰাজী আখৰ। ইংৰাজী কিয়, তেলেগু অৰ্থাৎ নিজৰ মাতৃভাষাটোত পঢ়িব নোৱাৰে চালমাই। সেয়ে তাই পুনৰ ভয়ে ভয়ে চালে আনোৱাৰৰ মুখলৈ। নিশ্চয় কিবা বেয়া খবৰ আছে কাগজখনত।

তাই আক কাষ চাপি আহিল।

আনোৱাৰৰ গাৰ স্পৰ্শ তাইৰ সোঁ-হাত আৰু বুকুৰ মাজৰ অংশত লাগিলহি।

“কিনো লিখা আছে আহু ?” তাই ভয়ে ভয়ে আনোৱাৰৰ মুখলৈ চালে।

কি লিখা আছে ? কাগজখনে কঢ়িয়াই অনা বাৰ্তাটো এই মুহূৰ্ত্ততে সদৰি কৰিবলৈ ভাল নাপালে আনোৱাৰে। যিহে তিবোতা চালমা, শুনিলেই যে কান্দোনত ভাগি নপৰিব তাৰেইবা কি ঠিকনা আছে ?

বহাৰ পৰা উঠি আনোৱাৰে লাহে লাহে থিৰিকিখনৰ কাষলৈ আগুৱাই গ'ল। পৰ্ৱাখন সামান্য আঁতৰাই বাহিৰলৈও ভুকিয়াই চালে।

প্ৰধান পথটোৰ দাঁতিত বিজুলী চাকিবোৰ শাৰী শাৰীকৈ জ্বলি আছে। সাধাৰণ মানুহৰ সমাগম নাই, গাডী-মটৰ চলাও প্ৰায় পাঁচ দিনৰ পৰা বন্ধ হৈ আছে। বাস্তৱ ওপৰত তহল দি দূৰিছে কেৱল বন্দুকধাৰী চিপাহীয়ে। বন্দুকৰ আগত গুঁজি লোৱা সংগীনবোৰ বিজুলী চাকিৰ পোহৰত মাজে মাজে জ্বলিকি উঠিছে। মাজে মাজে তাহি আহিছে—এই কোণ ছায় ! ফপৰা কুকুৰকেইটাৰ বাহিৰে অলপ কোনো প্ৰাণীয়েই পথলৈ ওলাই আহিবলৈ সাহস কৰা নাই। তথাপি তেওঁলোকৰ একোজনো মাজে মাজে এনেয়ে চিঞৰি উঠিছে।

পুনৰ পঢ়া টেবুলখনৰ কাষলৈ আগুৱাই আহিল আনোৱাৰ।

টেবুলখনৰ কাষত হাতৰ তলুৱাত ঠুঁতৰিটো থৈ বহি আছে ছিকন্দৰ আৰু কামাল। কিতাপৰ পাতত সিহঁতৰ ধ্যান নাই, ধ্যান কেৱল মক বেডিঅ'টোৰ ওপৰত।

ন বা দুটাছ' জ্বিদ ধৰিছে।

কপিলদেৱক বৰ ভালপায় কামালে, তাতোকৈ ভালপায় ঘৰুৱা দলক। ছিকন্দৰ কিন্তু তাৰ স'তে একমত নহয়। “আৰে বাবা, ক্ৰিকেট মানেই ৱেষ্ট ইণ্ডিজ। এতিয়া ৱেষ্ট ইণ্ডিজৰ পিছতেই পাকিস্তান। ইণ্ডিয়া কি” ৱেষ্ট ইণ্ডিজৰ টুলনাত ইণ্ডিয় কেঁচুৱা ল'বা।”

ছিকন্দৰ ডাঙৰ। তাৰ বয়স দহ বছৰ। সিহঁতৰ স্কুলৰ সিয়েই বোলে অপেনিং বেটচ'মেন। অৱশ্যে এতিয়ালৈকে হেনো সিহঁতে কোনো স্কুলৰ লগত প্ৰতিযোগিতা-মূলক খেল খেলা নাই।

আৰু কামাল ? সি ছিকন্দৰতকৈ দুবছৰৰ মক হ'ব পাৰে ; কিন্তু ক্ৰিকেট ? তাৰ জীৱনৰ লক্ষ্যই হ'ল—সি যাতুকৰ হ'ব। ক্ৰিকেটৰ যাতুকৰ। তাৰ নমুনা ব্যক্তি হ'ল জিলি, দেনিচ জিলি (জানো ক'ৰ পৰা সংগ্ৰহ কৰে নামবোৰ।) আৰু কপিলদেৱ “কপিলদেৱ তাৰ গুৰু।

সি বোলে দিয়ে পে'চ বল।—মেই যে ক'ট্টা বেদী, গৰ্ডন হাইস্কুলৰ ঘাণ্ড বেটচ'মেনটো তাক বোলে কামালে প্ৰথমটো অভাৱতে আউট কৰি দিছিল এবাৰ। সি

হেনো তাৰ লগৰ পিটকলিবোৰৰ লগত খেলি বৰ ভাল নাপায়, মানে নজমে। সি খেলে ডাউববোৰৰ লগত। সিহঁতেও হেনো তাক বৰ ভালপায়।

“মই কৈছো ইণ্ডিয়া জিকিব।” কামাল এতিয়াও নাচোববান্দ।

“এইট ডাউন। এশ চৈধ্য বাণ লাগে। বাকী কেৱল এবাৰ অভাৱ।”

“হলেও জিকিব।” ৰেডিঅ’টোৰ কাষলৈ কাণখন চপাই নিলে কামালে।
উত্তেজনাত সি যেন মাজে মাজে কঁপি উঠিছে। আৰু ছিকন্দৰ? সি ঠাহিছে,
মিচিকিয়া হাঁহি।

চালমালৈ চালে আনোৱাবে।

মামুহজনায়ে বিছনাখনৰ এটা কোণত কুঁচি-মুচি-বহি পৰিছে। তাই এতিয়াও
কাগজৰ টুৰাটো হাতৰ মুঠিত চেপি ধৰি আছে। বৰ দুখ লাগিল আনোৱাৰৰ
—বেচেৰী।

চালমাৰ হাতৰ পৰা কাগজখন লৈ বিছনালৈ উঠি আহিল আনোৱাৰ। ছিঃ।
কেনে কুদ্ধ আখৰবোৰ। সি বাক্যটো আকৌ এবাৰ পঢ়িবলৈ ধৰিলে।

Combing Operation S arted. Report within four days. চাৰি
দিনৰ ভিতৰত গৈ পাবগৈয়ে লাগিব।.....

আনোৱাৰৰ চফ কেইটা খচখচাই উঠিল।

হঠাতে ল’ৰা দুটায়ে বৰ জোৰেৰে চিঞৰি উঠিল।

“কি হ’ল কামাল?”

বিছনাৰ পৰা নামি আহিল আনোৱাৰ। এটাৰ পিছত এটাকৈ অহা দুৰ্গোগ-
বোৰে কঁপাই তুলিছে তাক। সি ইমানেই বিচলিত হৈ পৰিছে যে—কাগজখনে
কঢ়িয়াই অনা সামাগ বাৰ্তাটোও তাৰ বাবে মৰ্ণাস্তিক হৈ উঠিছে।

পঢ়া টেবুলখনৰ ওপৰত উঠি নাচিবলৈ ধৰিছে কামালে।

কি যে পাগল ল’ৰা!

এই যে দুৰ্গোগ, ধুমুহা, জলি উঠা ঘৰ, কটাকটি মৰামৰি—এইবোৰে যেন
এতিয়াও স্পৰ্শ কৰিব পৰা নাই হুঁতক।

হায়দৰাবাদ অশাস্ত হৈ পৰিছে।

আনকালেও স্নেল-উল-ফিটন বা গণেশ পঞ্চমীৰ কেন্দ্ৰ কৰি মাজে মাজে এনেকৈ
আৰম্ভ হয় সাম্প্ৰদায়িক অশান্তি। বতাহ বিষাক্ত হৈ পৰে। কিন্তু মাত্ৰ দুই-
চাৰি দিন; তাৰপিছত পুনৰ টোঁচা পৰি আহে সকলোবোৰ। বন্ধ কৰি ৰখা

হুৰাবোৰ মেলি মাহুহবোৰ বাহিৰলৈ ওলাই আহে। হেৰাই যায় দুখৰ দিনৰ ছবি।

কিন্তু এইবাৰ যেন সঁচাকৈয়ে উন্মাদ হৈ পৰিছে মাহুহবোৰ। ঘৰ জ্বলিছে, প্ৰতি নিশাই চাৰি-পাঁচজনৰ পৰা আৰম্ভ কৰি ন-দহোজনলৈকে নিবপৰাধী মাহুহৰ তেজে চেকুৰা বান্ধিছে প্ৰকাশ্য ৰাজপথত। মাহুহবোৰ যেন ত্ৰ-মাং বস্তুলোলুপ পণ্ডলৈ পৰিণত হৈ পৰিছে।

দেউতাকৰ ধমকি খাই পাগল ল'ৰাটো পঢ়া টেবুলৰ পৰা নামি আহিল। কিন্তু তাৰ ক্ষুৰ্তি কমা নাই। ছিকন্দৰেও যোগ দিছে তাৰ আনন্দত।

“যা শোণৈ যা।” আনোৱাৰে কলে।

আনোৱাৰৰ ধমকি কিন্তু সিহঁতৰ এখন কাণেৰে সোমাই আনখন কাণেৰে ওলাই গ'ল (নহলেনো বাক মাহুহক দুখন কাণেই বা কিহৰ বাবে?)। শব্দৰ মাত্ৰা আৰু অলপ বঢ়াই দি সিহঁতে ৰেডিঅ'টোৰ আৰু কাষলৈ কাণ চপাই নিলে।

ঘৰটো জ্বলাৰে পৰা আনোৱাৰ একেবাৰে অস্থিৰ হৈ উঠিছে। তিনিটা কোঠাৰ ঘৰটোৰ দুটা কোঠাই জ্বলি ছাই হৈ গ'ল। বন্দ বোহানিও বিশেষ নাবাচিল। ল'ৰা দুটাৰ কিতাপ পঢ়া আৰু বান্ধনিঘৰৰ ৰাচন বতনবোৰো শেষ হৈ গ'ল।

বেৰৰ ঘড়ীটোলৈ চাশে আনোৱাৰে।

এবাৰ বাজি ত্ৰিশ মিনিট পাৰ হৈ গৈছে।

সমগ্ৰ পুৰণা মহানগৰী স্তব্ধ হৈ পৰিছে। গলিয়ে গলিয়ে তহল দি ফুৰিছে কেৱল পহৰাদাৰী চিপাহীয়ে।

ভাগি পৰা মাহুহজনীয়ে হয়তো তাৰেহে নিবিড় সান্নিধ্য বিচাৰিছে। সি আঁৰ চকুৰে চালে কমেটৰী শুনি থকা ল'ৰাহাললৈ।

নিশাটো ত্ৰ-মাং গভীৰ হৈ আহিছে। অথচ সিহঁতৰ চকুত টোপানি নাই। কিনো ৰস পায় এই খেলখনত? একেবাৰে তৃতীয় শ্ৰেণীৰ খেল। এচটা কাঠ, কাঠৰে এটা গোল বল। এটাই দলিয়াই, আনোটোৱে কোবাই দিয়ে দূৰলৈ। তাৰ পিছত দৌৰ, এক ৰাণ, দুই ৰাণ ..

কিয়ে অদ্ভুত ল'ৰা-ধেমালি।

এবাৰ সি চাইছিল এই খেলখন।

অৱশ্যে সি চাইছিল দূৰদৰ্শনত। কোন কোন দলে খেলিছিল তাৰ মনত নাই। আচগতে সি এইখন খেলৰ একোকেই বুজি নাপায়। একুৰিয়ান খেললৈ,

সেই একেই কাঠৰ বল, কাঠৰ বেট আৰু হেজাৰ দৰ্শক। সি একো বল পোৱা নাছিল, অথচ তাৰ বাহিৰে লগৰ আটাইবোৰ উৰুৰি থাই পৰিছিল।

সেই খেলখন চোৱাৰ দুদিনমানৰ পিছতেই সিহঁতৰ দলটোৱে প্ৰথম বাৰৰ বাবে ভাগ লৈছিল কৰ্মিং অপাবেচনত।

ত্ৰিপুৰা-মিজোৰাম আৰু বাংলাদেশৰ সীমান্তৱৰ্তী অঞ্চল। অগাধ অৰণ্য। বজ্জ প্ৰাণা তেনেকৈ নাই, তথাপি প্ৰতি পদে পদে মৃত্যুৰ হাত-বাউলি মাহুহৰ হাত মাহুহৰ তেজৰে বাঙলী হৈ পৰাৰ সমূহ সন্ভাৱনা। অকণমান ভুল কৰিলেই নিশ্চিত মৃত্যু। কোতয়াবা এনেও হয় যে—যিয়েই প্ৰথমে লিপ্‌লিপিত আঙুলি লগাব পাৰে তাৰহে অধিকাৰ থাকে এই মোহময়া পৃথিৱাত জঁয়াই থকাৰ। ল'ৰা-ছোৱালী, ঘৰ-সংসাৰ তেতিয়া আৰু একোলােকে মনত নাথাকে। মাহুহৰ ভয় যে কেৱল মাহুহৰ পৰাই!

ছিঃ। ঘূৰি ঘূৰি দেখোন একে ধৰণৰ কথাবোৰেই মনলৈ আহে। অন্ততঃ কিছু সময়ৰ বাবে একো নভবাকৈ থাকিবলৈ চেষ্টা কৰিলে আনোৱাৰে। সেই-বাবেই সি খিৰিকিখনৰ কাষলৈকে পুনৰ আগবাঢ়ি গ'ল আৰু পদাৰ্থখন দাঙি বাহিৰলৈ চাই পঠিয়ালে।

পুৰণা হায়দৰাবাদৰ এই গোটেই অংশটো শান্ত হৈ পৰিছে। কেৱল মাজে মাজে ভাহি আহিছে অতন্ত্ৰ প্ৰহৰীৰ বুটৰ খট্‌খটনি। অথচ, ক'ত? মাহুহবোৰ জানো শুব পাৰিছে। হয়, নিতাল মাৰি আছে সকলো। কিন্তু টোপনি জানো ধৰিছে কাৰোবাৰ?

ইমান ৰখীয়া পৰীয়াৰ মাজতো পুৱাতেই জুয়া মহজ্জিদৰ সন্মুখত, চাৰমিনাৰত, দেহ-বেপাৰৰ প্ৰকাশ অঞ্চল মেহেন্দীৰ কোনো এক অহুকাৰ গলিত, শালাৰজ্ঞ মিউজিয়াম বা গোলকুণ্ডা ফ'ৰ্টৰ কাষত অথবা ফটেহ সাগৰৰ পাৰৰ কোনোবা এটা পথত মাহুহে দেখা পাব পাচোঁটা বা দহোঁটা লাচ। দুখন হাত, দুখন ভৰি, একো একোটা অবিকল জীয়া মাহুহ।

অস্থিৰ হৈ উঠিল আনোৱাৰ।

কিবা এক বুজাব নোৱাৰা উত্তেজনাত ছিকন্দৰ আৰু কামালো অস্থিৰ হৈ উঠিছে। বেডিঅ'টোৰ পৰা বহুত মাহুহৰ চিঞৰ-বাখৰ ভাহি আহিছে। অথচ সিহঁত দুটা একেবাবে নিশ্চপ হৈ পৰিছে। কি যে আচৰিত খেল!

গাকটোত ভেঁজা লৈ চালমাৱো একেধৰে চাই আছে আনোৱাৰৰ চিন্তাক্লিষ্ট মুখখনলৈ।

অবশ শৰীৰটো বিছনাখনৰ ওপৰত এৰি দিলে আনোৱাৰে। তাৰ পিছত চালমাৰ গালখনৰ ওপৰেদি কপালৰ ফালে হাতখন পিছলাই আনিলে। তাৰ হাতৰ পৰশ পাই চালমা কাষলৈ চাপি আহিল।

আনোৱাৰে পুনৰ চালে ল'ৰাহাললৈ সিহঁতে এতিয়াও বেজিঅ'টোক লৈয়ে তন্ময় হৈ আছে।

“মিজোৰামলৈ কিমান দূৰ আৰু ?” তাই তাৰ হাতখন নিজৰ হাত দুখনৰ মাজত হুঁৱুৱাই ললে।

“বেলত গ'লে যাওঁতেই চাৰি দিন লাগিব।”

তাইৰ অন্তৰখনে হাহাকাৰ কৰি উঠিল। তাৰমানে আনোৱাৰ ইয়াৰ পৰা কালিলৈকে যাব লাগিব।

আনোৱাৰে আক চপাহা হৈ নাথাকিল। চিপাহাৰ গুলবোৰ সি লাহে লাহে হেৰুৱাই পেলায়। সি হৈ উঠিল এটা সাধাৰণ মানুহ, তেজ মডুহ এটা নিচেই সাধাৰণ মানুহ -যাৰ হৃদয় কঁপ ল'ব তীব্ৰতাৰ বিপদ চিন্তা আৰু বৈষয়িক মায়া জালে যাক সততে অসংযত কৰি তোলে।

চালমায়ে গমপালে, আনোৱাৰ বৰ দুৰ্বল হৈ পৰিছে। ল'ৰাকেইটাৰ উপস্থিতিকো সি জমাৎ পাহৰি পেলাব ধৰিছে। তাই তাৰ কাষৰ পৰা কিছু আঁতৰি আহিল।

“কম্বিং অপাচনা কি আৰু ?” চালমাই সুধিলে।

“কম্বিং।” প্ৰকৃতিস্থ হ'বলৈ চেষ্টা কৰিলে আনোৱাৰে। কথাৰ মাজতে সি চালমাৰ কপালত হাত ফুৰাব ধৰিলে। যন্ত্ৰেক সময়ৰ পিছত সি কণ্ঠ নকণ্ঠকৈ খুব লাহে লাহে ক'লে, “তাত কিছুমান গেৰিলা আছে, মানে বিদ্ৰোহী মানুহ।”

“কিয় বিদ্ৰোহ কৰে সিহঁতে ?”

“সিহঁতে মিজোৰামখন পৃথক কৰিব বিচাৰে।”

“কিস্ত কিয় ?”

“মই নাজানো।”

সি ইচ্ছা কৰিয়েই এই প্ৰসংগটো এৰাই যাব বিচাৰিলে। চালমাইহে কথাৰ আঁত এৰি নিদিলে।

“ভোমালোকে সিহঁতক মাৰানেকি ?”

আনোৱাৰে একো উত্তৰ নিদিলে। কেৱল আৰু কিছু কাষলৈ চাপি তাইৰ গালে মুখে হাত ফুৰাই দিবলৈ ধৰিলে। হঠাতে জানো কি হ'ল চালমাৰ, তাই গাকটোত মুখ খুঁজি ফেকুৰি ফেকুৰি কান্দিবলৈ ধৰিলে।

কি কৰা উচিত—আনোৱাৰে ঠিক একো ভাবি উলিয়াব নোৱাৰিলে। সি নিজৰ হাত দুখনকে নিজে মুচৰিবলৈ ধৰিলে।

ল'ৰা কেইটামো সাবপাই আছে। সিহঁতেই বা কি ভাবিব? নিজকে বৰ অসহায় যেন লাগিল আনোৱাৰৰ। সি ভয়ে ভয়ে মূৰ দাঙি চালে বেডিঅ'টোৰ কামত বহি থকা ল'ৰা দুটালৈ।

আঁক ঠিক সেইমুহূৰ্ত্ততে সিহঁত দুটাই টেবুলৰ পৰা জঁপিয়াই নামি হাতবোৰ ওপৰলৈ দাঙি কঁকাল ভাঙি ভাঙি নাচিবলৈ ধৰিলে। তাক ধিনা ধিন্, তাক ধিনাধিন্—

ইহঁত পাগল হোৱা নাইতো?

ল'ৰাহালৰ ফালে ভেৰা লাগি চাই থাকিল আনোৱাৰে।

নাচি নাচি সিহঁতে কিছুমান অসংলগ্ন গাত গাবলৈ ধৰিলে। এটাই যদি তেলেগু গীতৰ কলি এটা আৰম্ভ কৰে, আনটোৱে আৰম্ভ কৰে হিন্দী গীতৰ কলি। নৃত্য আৰু গীতৰ সে কি অপূৰ্ব সমন্বয়। সিহঁতৰ নাচৰ দুৰ্দাম তালে তালে টেবুলৰ কিতাপ, চকি, আলনাৰ কাপোৰ ইত্যাদি এটা এটাকৈ ডফবি পৰিবলৈ ধৰিলে।

বিছনাৰ পৰা জঁপ মাৰি নামি আনোৱাৰে খিৰিকিখনৰ কাষলৈ আগবাঢ়ি গ'ল। পদাৰ্থখন ফাঁকেৰে খৰখেদাকৈ বাহিৰলৈ জুমি চালে। লগে লগে তাৰ বুকুখন কঁপি উঠিল। হে খোদা! 'চিপাহাকৈটাই' দেখোন বন্দুক টোঁৱাই সিহঁতৰ ঘৰটোৰ ফালেই আগবাঢ়ি আহিছে। সম্ভৱ চিঞৰ-বাখৰ শুনিয়েই সিহঁতে বিপদৰ আশংকা কৰিছে।

পদাৰ্থখন পেলাই আনোৱাৰে ল'ৰা দুটাক গবামাৰি ধৰিলেহি, “চুপ, চুপ! সৰ্বনাশ হ'ব এতিয়াই।”

ভয় খাই ল'ৰাহালো নিশ্চুপ হৈ পৰিল।

ঠিক এনেতে ক'ববাত এটা বোমা ফুটিল।

ঠিক এটা নহয়। এটা, দুটা, তিনিটা, অসংখ্য বোমা।

বিছনাৰ পৰা নামি আহি চালমায়ো ল'ৰা হালৰে সৈতে আনোৱাৰক সাৱটি ধৰিলেহি।

বোমাৰ শব্দ কিন্তু বন্ধ নহ'ল।

তেজৰ নিচাই পোৱা এদল হিন্দু অথবা মুছলমান দাংগাকাৰী হয়তো জঁপিয়াই পৰিছে পহৰাদাৰী চিপাহীবোৰৰ ওপৰত। সম্ভৱ চাৰমিনাৰতে আৰম্ভ হৈছে গু-গোলটো আৰু লাহে লাহে আগুৱাই আহিছে—কেৱল মাথোন পাঁচ দিনৰ আগতে আধা জ্বলা হোৱা এই অঞ্চলটোৰ ফালে।

অকণমান সময় তলকা মাৰি থকাৰ পিছত আনোৱাৰে অস্থান কৰিলে—সেইবোৰ

আচলতে বোমা নহয়, ফটকাহে। ফটকাৰ শব্দৰ লগে লগে বাস্তালৈ ওলাই আহিছে
—ডেকা, বুঢ়া, ল'ৰা অসংখ্য মানুহ।

পৰাধন দাঙি পুনৰ ভয়ে ভয়ে বাহিৰলৈ চালে আনোৱাৰে। দেখিলে, বন্ধুৰূপী
চিপাহীবোৰে লাজতে কেনিবা আঁতৰি গৈছে, আৰু নিয়ম নমনা মানুহবোৰে গান গাই
চিঞৰি বাথৰি বাস্তাৰ ওপৰত আৰম্ভ কৰিছে উদ্দাম নৃত্য। কোনো লয় নাই, কোনো
ছন্দ নাই, কেৱল হুলস্থূল। মানুহবোৰ যেন পাগল হৈ পৰিছে।

মানুহবোৰে কি কৈছে, কি গাইছে তাৰ একো লেখ-জোখ নাই। তথাপি
কিছুমান চিঞৰ যেন মাজে মাজে স্পষ্ট হৈ উঠিছে—

অমৰ বহ', অমৰ বহ'

কীৰ্তি আজাদ অমৰ বহ'।

কপিলদেৱ অমৰ বহ'।

দুৰাৰখন খুলি কোন তলকত জানো ল'ৰাহালো বাহিৰলৈ ওলাই গ'ল—চালমা
আৰু আনোৱাৰ কোনো এটায়ো গম নাপালে। চালমাই ভয়তে আনোৱাৰক গৰা
মাৰি ধৰিলে। তাই অস্থিৰ হৈ উঠিল, “আনোৱাৰ, তুমি সিহঁতক ৰচোৱা। সিহঁত
বাস্তালৈ ওলাই গৈছে।”

আনোৱাৰ কিন্তু বাহিৰলৈ ওলাই নগ'ল। বৰং সি আৰু জোৰেৰে চালমাকহে
সাৱটি ধৰিলে।

ভালেমান সময়ৰ পিছত, মানুহবোৰ যেতিয়া নাচি নাচি কেনিবা আঁতৰি গ'ল।
আনোৱাৰে চালমাৰ কাণত ফুচ্‌ফুচাই ক'লে, “মই কালিলৈকে যামগৈ। তুমি অকলে
পাৰিবানে?”

“মানুহলৈ মোৰ আৰু এতিয়া ভয় নাই।” চালমাই মূৰটো স্তম্ভুৱাই দিলে
আনোৱাৰৰ বুকুৰ মাজলৈ। কণ্ঠ নকণ্ঠকৈ তাই কলে, “মোৰ কেৱল ভয় লাগে সেই
কাঠৰ বলটোলৈ। কি যে টান। এদিন মোৰ মূৰত লাগিছিল। হে আল্লা, ইহঁত দুটা
যে কি পাগল! মোৰ বৰ ভয় লাগে।”

“কেৱল এটা কাঠৰ বল।” ঢেক ঢেকাই হাঁহি দিলে আনোৱাৰে। সি তাইৰ
মূৰত হাত ফুৰাই ফুৰাই কলে, “সামান্য কাঠৰ বল এটালৈকে যদি ভয় কৰিবলৈ
শিকোৱা, জীৱনৰ সতে যুঁজিবলৈ সিহঁতে কেনেকৈ শিকিব?”

চালমাই আৰু একো নক'লে। আনোৱাৰে অহুভৱ কৰিলে, এটা গধুৰ বোজা
যেন তাৰ মূৰৰ পৰা খহি পৰিছে।

(প্ৰকাশ / :১৯৮৪)

৩৮ নম্বৰ

এক

ৰোগীবিলাকক এফালৰ পৰা চাই চাই সৰ্বশেষত ডাঃ হিল্টন ৩৮ নম্বৰ কাৰ্ভলৈ আহিল 'আৰু অভ্যাসবশতঃ ৰোগীৰ হাত এখন নিজৰ তৰ্জনী আৰু বুঢ়া আঙুলিৰ চেপাত হৃদয়ৰাই লৈ হাতৰ ঠাৱিত বন্ধা সৰু কিস্ত ধুনীয়া বিদেশী ঘড়ীটোলৈ চালে।

'কেনে আছা?' ডাক্তৰে শুধিলে।

৩৮ নম্বৰে সেহাই সেহাই কোনোমতে ক'লে, কিজানি নাবাচিম ডাক্তৰ। মৃত্যু মোৰ তেনেই দুৱাৰদলিত।

'ইমান সহজতে?'

মিচিকিয়াই হাঁহিলে ডাক্তৰ হিল্টনে।

তেওঁৰ হাঁহিয়ে যেন ৩৮ নম্বৰৰ মুখত এমুঠি আশাৰ ব'দালিহে সিঁচি দিলেহি। কিলাকুটিত ভেজা দি পিঠিটো কিঞ্চিৎমান দাঙি তেওঁ ডাক্তৰৰ মুখলৈ চালে।

'মই তেন্তে বাচিমনেকি ডাক্তৰ?'

'কিয় নাবাচিবা?' সেই একে ঠৰতে ডাক্তৰে ক'লে, 'মৃত্যু পথ যাত্ৰীক মই চিনি পাওঁ। তেওঁলোকৰ মুখত মৃত্যু শব্দটো সাধাৰণতে হুফুটে। জীয়াই থকাৰ স্বপ্নই তেওঁলোকৰ মুখ উজ্জ্বল হৈ ৰাখে।

৩৮ নম্বৰে ডাঃ হিল্টনৰ উক্তিখিনি নীৰৱে সহ কৰি বহিবলৈ চেষ্টা কৰিলে। তেনে কৰাৰ লগে লগে এক অসহ্য যন্ত্ৰণাকাতৰ স্বৰ পুনৰ তেওঁৰ মুখেদি ওলাই আহিল।

'উস্ ডাক্তৰ! মোৰ এই বিষটো। এই বিষটোৱেই অৱশেষত মোক মৃত্যুৰ দুৱাৰদলি পোৱাবগৈ।'

ডাঃ হিল্টনে সোঁ-হাতৰ আঙুলিৰ আগকেইটাপে ৩৮ নম্বৰৰ বিভিন্ন অংশত হেঁচি হেঁচি পৰীক্ষা কৰিবলৈ ধৰিলে। আৰু প্ৰত্যেকবাৰেই ৰোগীজনে অসহ্য বিষত গোঁড়াবলৈ ধৰিলে।

পৰীক্ষণৰ শেষত ডাক্তৰ বেছ গহীন হৈ পৰিল।

'বৰ অসহ্য বিষ ডাক্তৰ!'

'ভাল হৈ যাব।' ডাঃ হিল্টনে ক'লে, হস্পিতালৰ পৰা ওলাই নিয়মিতভাৱে শাৰীৰিক পৰিশ্ৰম কৰিবগৈ। শ্রমৰ লগত যদি নিজকে জড়িত কৰিব পাৰা তেন্তে এই বিষ হৃদিনতে পলাই ফাট মৰিব।

৩৮ নম্বৰৰ মুখখন ক'লা হৈ পৰিল।

শৰীৰৰ অসহকৰ বিষবোৰৰ কথা পাহৰি গৈ তেওঁ ঘপহকৈ বিছনাৰ ওপৰত বহি পৰিল।

‘কি কলে ডাক্তৰ?’

‘ঠিকেই কৈছে।’ ডাক্তৰ হিল্টনে ক’লে, আজিৰ ভিতৰতে তুমি এই বিছনা এৰি দিব লাগিব। বহুত গুৰুতৰ ৰোগীকে ঠাইৰ অভাৱত বাহিৰৰ বাৰাণ্ডাত পেলাই ৰখা হৈছে।

‘কিন্তু ডাক্তৰ? মোৰ বিষটো।’

‘কলো নহয় সেইটো ঠিক হৈ যাব বুলি।’

কথাখিনিৰ স্তৰটো অতি কঠিন হৈ পৰা বাবে ডাঃ হিল্টনে যেন নিজেই অলপ অস্বস্তি অনুভৱ কৰিলে।

ডাক্তৰক অলৰ অচৰ বুলি বুজি পাই ৩৮ নম্বৰ শাস্ত হৈ পৰিল। তথাপি তেওঁ শেষবাৰৰ বাবে ডাক্তৰক পুনৰ অনুবোধ কৰিলে।

‘ডাক্তৰ! আক অন্ততঃ এটা দিন মোক ইয়াত থাকিবলৈ দিয়ক।’

‘এটা দিন? ডাঃ হিল্টনে খং ভাবটো কোনোমতে চেপি ৰাখি শাস্তভাৱেই ক’লে, সম্পূৰ্ণ এটা দিন তোমাক ইয়াত কোনোপধ্যেই থাকিবলৈ দিয়া নহ’ব। কিন্তু চাবা, পিছবেলা ৱাৰ্ডলৈ অহাৰ সময়ত যেন তোমাৰ মুখখন পুনৰ মোৰ চকুত নপৰে।

ষ্টেথচকোপদাল ডিঙিৰ পৰা নমাহ হাতত লৈ ডাঃ হিল্টন ধীৰ পদক্ষেপেৰে বাহিৰলৈ ওলাই গ’ল।

দুই

পিছবেলা ৱাৰ্ডলৈ আহি ডাঃ হিল্টনে আঁৰ চকুৰে চুকৰ বিছনাখনলৈ চালে। নাই, যোৱা নাই এতিয়াও। বহু পুৰণি খবৰ কাগজ এখন ভুলোটাকৈ ধৰি বৰ গুৰুহ সহকাৰে তেওঁ খবৰবোৰ পঢ়িবলৈ ধৰিছে।

পোনে পোনে সেইফালে নগৈ ডাঃ হিল্টনে একাদিত্ৰমে ৰোগীবিলাকক পৰীক্ষা কৰিবলৈ ধৰিলে।

৩৮ নম্বৰৰ কিন্তু একোৰে প্ৰতি লক্ষ্য নাই। খবৰ পঢ়াত তেওঁ এনেদৰে ব্যস্ত হৈ থাকিল যে ৰোগীবিলাকক চাই চাই কেতিয়ানো ডাঃ হিল্টন আহি-তেওঁৰ কাষ পালেহি গমেই নাপালে।

‘গুড্, আফটাৰনু।’ ডাক্তৰে ক’লে।

কাগজখন নমাই থলে ৩৮ নম্বৰে।

তেওঁৰ চকুৰে মুখে শংকাৰ ভাব বিষপি পৰিল।

‘কাগজত কিবা ভাল খবৰ আছেনেকি?’ ডাক্তৰে সোধিলে।

‘ভাল খবৰ আৰু ক’ত থাকিব ডাক্তৰ!’ ৩৮ নম্বৰে ক’লে, বিষটো যদি ভাল পালোহেঁতেন!

ওচৰতে থকা টুলখন টানি ডাক্তৰ বহিল।

‘কেতিয়াবা পৰিশ্রম কৰি পাইছানে?’

‘মোকে সোধিছেনে ডাক্তৰ?’

‘হয় তোমাকে সোধিছো।’ ডাক্তৰ হিলুটনে সোধিলে, ইয়ালৈ অহাৰ আগতে কি কাম কৰিছিলো?

‘এখন হোটেলত হোটেল-বয় হিচাপে আছিলো।’ ৩৮ নম্বৰে গভীৰ আগ্ৰহেৰে কবলৈ ধৰিলে, বৰ খাটনি ডাক্তৰ। দৰমহা মাহে কেৱল পঞ্চাশ টকা। দেহা মৰি যায়। বাতিপুৰা পোহৰ হোৱাৰ আগতেই চোঁকাত জুই জ্বলোৱা, ছোঁবাকাত পানী ভৰোৱা... আৰম্ভ যি হ’ল, শেষ নাই। মাজনিশা টেবুল চকী মচি মজিয়াত পানী ঢালি ধুই শেষ কৰাৰ পিছতহে কামৰ অন্ত পৰে।

‘নিশা নোশোৱানেকি? ডাক্তৰে সোধিলে।

‘শুব আৰু ক’ত ডাক্তৰ?’ ৩৮ নম্বৰে ক’লে, দোকানৰ টেবুলবোৰ জোপ লগাই দেহাটো এৰি দিয়াৰ অলপ পিছতেই মিঠাই বনোৱা কাৰিকৰবোৰৰ কাম আৰম্ভ হয়। তাৰ উপৰি দোকানৰ আগেদি ইখনৰ পিছত সিখনকৈ বোজাই কৰা ট্ৰাকবোৰ পাৰ হৈ গৈ থাকে। প্ৰতিখন গাডাৰ চকাবোৰ যেন পাৰ হৈ যাব বিচাৰে এই বুকুখনৰ ওপৰেদি। চাওঁক ডাক্তৰ, চাওঁক। কি বিষ চাওঁকছোন—

ডাক্তৰে সোধিলে, তাৰ আগতে কি কৰিছিলো?

‘বিক্কা চলাইছিলো।’

‘বিক্কা?’

‘হয় ডাক্তৰ।’ ৩৮ নম্বৰে ক’লে, ইমান কষ্টৰ কাম কিজানি জগতত নাই। মালিকক বিক্কা বাবদ জমা দিব লাগে সাত টকা। বাকীখিনিৰে পেট পূজা কৰোতেই যায়। তাৰ উপৰি কথাই প্ৰতি আছে আৰোহীৰ লপা-খপা, চৰাটো-ঘোচাটো। বিক্কাৱালাক অনাহকত মাৰপিত কৰিবলৈ কোনেও কুণ্ডাবোধ নকৰে।—কল্হক বৈ ৩৮ নম্বৰে পুনৰ ক’লে, অৱশ্যে এটা কথা ডাক্তৰ, বিক্কা চলাওঁতেই হাস্পিতাললৈ অহাৰ প্ৰথমটো স্বেয়োগ পাইছিলো।

ভাস্কৰে শুধিলে, কেনেকৈ ?

‘গুপ্তাংগত এটা বেমাৰ হৈছিল। সব বিজ্ঞানীসকলে এইটো বেমাৰ হয়।... ..
বেমাৰত পৰি থাকোঁতেই মালিকে বিজ্ঞানৰ কাটি নি স্তম্ভক চলাবলৈ দিলে, ময়ো
এইটো কাম জনমৰ বাবে বাদ দিলোঁ।’

‘মই বিশ্বাস নকৰোঁ’, ভাস্কৰে ক’লে।

‘কি নকৰে ভাস্কৰ ?’

‘তুমি কোনো দিনেই পৰিশ্ৰম কৰি পোৱা নাই। তোমাৰ ভাব-ভঙ্গী
দেখিলেই সেইটো পৰিষ্কাৰ হৈ পৰে।’

কল্পিত সময় নীৰৱে থাকিল ৩৮ নম্বৰ।

তাৰপিছত হঠাতে উৎসাহিত হৈ উঠাৰ দৰে তেওঁ ক’লে, ভাস্কৰ। তাৰ
আগতে মই কি কৰিছিলোঁ জানে ?

‘কি কৰিছিলোঁ ?’

‘এটা আলুৰ গুদামত চাকৰি কৰিছিলোঁ।’

‘চাকৰি ! আৰু তাকো আলুৰ গুদামত ?’

‘বিশ্বাস কৰক ভাস্কৰ। বৰ কঠিন সেই কাম। দিন ৰাতিৰ তফাৎ নাই।
অকণমান সাৰ-স্বৰ নাপালেই নোদোকা-নোদোক এমুৰবোৰ শাৰী পাতি গাঁতৰ
পৰা গুলাই আহে। কি চোকা সিহঁতৰ দাঁত। এঘণ্টাৰ ভিতৰতে এবস্তা আলু
সিহঁতে মাটিৰ তললৈ নিব পাৰে। এঘণ্টাটো মৰা মানেই চাকৰিৰ শেষ। তথাপিও
টিকি আছিলো ভাস্কৰ। কিন্তু এদিন কি হ’ল জানে ?’

অতিষ্ঠ হৈ উঠিল ডাঃ হিল্টন।

বহাৰ পৰা উঠি তেওঁ প্ৰায় আদেশৰ স্বৰত ক’লে, ‘বন্ধ কৰা তোমাৰ আলু
গুদামৰ চকীদাৰি। এতিয়া তুমি তোমাৰ লাম-লাকুটিবোৰ বান্ধা। এক নিমিষৰ
বাবেও তোমাক ইয়াত থাকিবলৈ দিয়া নহ’ব।’

ভাস্কৰ হিল্টনৰ মাতটো বোধহয় প্ৰয়োজনকৈ অধিক ডাঙৰ আৰু কঠোৰ হৈ
পৰিছিল। তাৰে ফলস্বৰূপে ৱাৰ্ডৰ আটাইবিলাক ৰোগীৰে দৃষ্টি আকৰ্ষিত হৈছিল
৩৮ নম্বৰৰ ফালে। আটাইৰে চকুত প্ৰকাশ পাইছিল জিজ্ঞাসু নিৰ্গমিত।

ডাঃ হিল্টন এজন শৈল্য চিকিৎসক। কৰ্তব্যৰ প্ৰতি তেওঁ যেনেকৈ দায়শীল, ঠিগ
ভেনেকৈ কঠোৰ শিলৰ দৰে কঠিন। এই কথা ৩৮ নম্বৰে এই কেইদিনতে সঠিকভাৱে
বুজিব পাৰিছে। তথাপি শেষবাৰৰ বাবে ডাঃ হিল্টনৰ অন্তৰৰ কোমলতাত খুচি চাব
বিচাৰিলে।

‘মোৰ বাবে আপোনাৰ অন্তৰত অকণো কৰুণা নাইনে ডাক্তৰ ?’

• ডাক্তৰে কৰুণ হাঁহিৰে উপহাস কৰিলে, ‘নম্বৰ ৩৮ । তুমি জনা উচিত, হৃদয় বুলি মোৰ একো বস্তু নাই । মই একোদিনা ছুটা বা ততোধিক বোগীৰ বৃদ্ধ ফালি সিহঁতৰ হৃদয়বোৰাত আঙুলিৰে লিৰিকি বিদাৰি চাওঁ । বোগীৰ চিকিৎসাহে মোৰ একমাত্র দায়িত্ব ।’

ইফালে সিফালে চাই ডাঃ হিল্টনে চিষ্টাৰ এগৰাকীক কাষলৈ মাতি কামৰ দিহা দিলে, ‘চিষ্টাৰ । OT—II বেডি কৰিবলৈ দিয়া । কৰিডৰত থকা বোগীজনক পোন্ধৰ মিনিটৰ ভিতৰতে অপাৰেচন কৰিব লাগিব । মোৰ আটাইকেইজন ছাত্ৰকে অপাৰেচন এটেণ্ড কৰিবলৈ থবৰ পঠোৱা । বি কইক, পলম নকৰিবা ।’

সম্ভৱ অপাৰেচন কক্ষৰ পোচাক পিন্জিবৰ বাবেই ডাঃ হিল্টন থৰথেনাকৈ ৱাৰ্ডৰ পৰা ওলাই গ’ল ।

তিনি

মাজনিশা ডাঃ হিল্টন পুনৰ SOPD UNIT-I-অৰ তিনি নম্বৰ ৱাৰ্ডলৈ আহিল । তেওঁৰ ডিউটি নাছিল, কিন্তু গ’লিতে কৰা অপাৰেচন কেচটো এবাৰ চাই যাবৰ বাবেই তেওঁ পুনৰ ৱাৰ্ডলৈ আহিল ।

কেচটো আছিল গুৰুত্বৰ । এক চিডেট কেচ । তাৰ উপৰি ব্লাড বেংক খালি, সেই গ্ৰুপৰ তেজ নাই । অধিক তেজৰ প্ৰয়োজন হ’লেই বোগীজন নিশ্চিত মৃত্যুৰ মথত পৰিব ।

বোগীজনক পৰীক্ষা কৰি ডিউটি কমৰ পোৱাৰ আগতেই থমকি ব’ল ডাঃ হিল্টন ।

এইখিনিতে কৰিডৰখন অলপ আন্ধাৰ । বাণ্টো কোনোবাই বিশেষ প্ৰয়োজনত চৰ্চাৎ খুলি নিছে, অথবা ভাগিছে । তথাপি আন্ধাৰত কুচি-মুচি বহি থকা মাহুহজনক তেওঁ দেখিয়েই চিনিব পাৰিলে—৩৮ নম্বৰ ।

‘তুমি যোৱা নাই এতিয়াও ?’

ডাক্তৰৰ মনটো বিতৃষ্ণাবে ভৰি পৰিল ।

মাহুহজনে অৱশ্যে একো উত্তৰ নিদিলে ।

ডাক্তৰে নিজকে কোৱাদি ক’লে, ‘শুনিছানে নাই ? ইয়াত হস্পিতালত কোনো স্তম্ভ মাহুহক এনেয়ে খুৱাই ‘বোৱাই বখাৰ ব্যৱস্থা নাই । পোহৰ হোৱাৰ পিছত যেন মই তোমাক আক দেখা নাপাওঁ, শুনিছানে ?’

ডাক্তৰ আক বৈ নাথাকিল ।

ভাস্কৰৰ পিছে পিছে মাহুহজনো এথোজ দুখোজকৈ বাহিবলৈ ওলাই আহিল। বাহিবৰ পৃথিবীখন তেতিয়া সম্পূৰ্ণ ডুব গৈ আছিল ডাঠ ঘন আন্ধাৰত। হস্পিতালৰ কিছু আন্তৰৰ ৰাইয় পথটোৰ ওপৰেদিহে পিঠিত বোজী বন্ধা ট্ৰাকবোৰ সঘনাই পাৰ হৈ যাব ধৰিছিল।

মাহুহজন সেইকালেই আগুৱাই গ'ল।

চাৰি

পিছদিনা আছিল ডাঃ হিল্টনৰ 'অফ্‌দে'।

কিন্তু 'ইমার্জেন্সি কল' পাই তেওঁ তেনেই পুৱাতে পুনৰ হস্পিতাললৈ আহিব লগা হ'ল।

ভাস্কৰক দেখিয়েই কৰ্মৰত হাউচ চাৰ্জন কেইজন উধাতু খাই কাষ চাপি আহিল।

'কি হৈছে?' ডাঃ হিল্টনে সোধিলে।

'এটা এক্‌চিডেণ্ট কেচ চাব। বৰ বীভৎস হৈ পৰিছে, মুখখন খেতেলা খাই কিস্কৃত কিম্বাকাৰ হৈছে। তাৰ উপৰি এখন হাত আৰু এটা ভক্ৰিও বেয়াকৈ জখম হৈছে। কাশুপ চাবো অপাৰেচন কৰুৱা আছে, কিন্তু অকলে সাহস কৰা নাই চাব।'

পাঁচ

প্ৰায় এসপাহৰ পিছত, হাত ভৰিত বেণ্ডেজ বন্ধা, খেতেলা খাই মুখৰ আকৃতি নষ্ট হোৱা ৩৮ নম্বৰ বিছনাৰ বোগীজন কৰ্মৰত ডাঃ হিল্টনক হঠাতে এবাৰ সোধিলে,

'মোক চিনি পাইছেনে ডাক্তৰ?'

ভাস্কৰৰ বাবে বিছনাৰ নম্বৰেই বোগীৰ পৰিচয়।

তথাপি মাতটো চিনি পাই ডাঃ হিল্টনে শিল পৰা কপোৰ দৰে থমকি ব'ল।

'চিনি পাইছে ডাক্তৰ?' বোগীজনে নিকষেগ কঠৰে কলে, 'মই ৩৮ নম্বৰ। এইবাৰ কমেও দুমাহৰ বাবে নিৰাপদ, নহয়নে ডাক্তৰ?'

ডাঃ হিল্টনে একো উত্তৰ নিদিলে।

(আৱাহন / ১৯৮৫)

অযাচিত্তিক

এক

স্বৰ্ঘটো এতিয়াও মূৰৰ পোন পোৱাহি নাই, উত্তাপো নিমান প্ৰথৰ হৈ উঠা নাই। লাল সিং নে অগ্ৰ কোনোবা এটাই এটা ভোজপুৰী লোকগীতৰ বাগ টানিছিল। সেই শুনি ভাল লগা গীতৰ স্তৰটোকে গুণ গুণাই ছোৱালীজাকে শিল ভাঙি আছিল। জোৱান ল'ৰা কেইটামানে শিলগুটিবোৰ চালিছিল আৰু কেইজনীমান গায়ে-গাথৰিয়ে নোদোকী তিবোতাই টুকুৰিত ভবাই চলা শিলগুটিবোৰ কঢ়িয়াই নিব ধৰিছিল। এনেতে ব'ড-ব'লাৰখন ঘৰ-ঘৰাই কাষ চাপি আহিল : ওচৰ চাপি অহাৰ লগে লগে কৰ্কশ শব্দটোও জুমাং ডাঙৰ হৈ আহিল, আৰু এটা সময়ত ছোৱালীজাতৰ হাতৰ হাতুৰী আৰু শিলগুটিৰ মাজৰ সংঘৰ্ষৰ পৰা উৎপত্তি হোৱা টুক টুক টাক টাক শব্দশব্দবোৰৰ লগতে ভোজপুৰা গীতটোৰ মন মতলীয়া কৰা স্তৰটোও ব'ড-ব'লাৰৰ ঘৰ, ঘৰ, শব্দৰ চেপাত চেপা থাই কেনিবা হেৰাই গ'ল।

বেৰতীয়ে ভাবিছিল, তাইৰ বেদনা কাতৰ চিঞৰটোও যম দানবটোৰ বিকত কেবকেৰণি-ষেৰ ঘেৰণিৰ লগত মিহলি হৈ গৈছে। আচলতে কিন্তু তেনে হোৱা নাছিল।

যম দানবটো আঁতৰি যোৱাৰ লগে লগে মনোমতী খবখেদাকৈ তাইৰ কাষলৈ আগুৱাই আহিল।

“কি হ'লেক ৰে বেবাদিদি?”

“নাই, কিছু নাই হ'ই বহি।” মিছা মাতিলে বেৰতীয়ে।

মনোমতী কিন্তু শিয়ান ছোৱালী। তাইৰ চকুক ফাঁকি দিয়াটো বৰ সহজ কথা নহয়।—হাতুৰীটো থেকেচা মাৰি থৈ মনোমতী বেৰতীৰ কাষ চাপি আহিল। চকুত চকু থৈ চালে, বেৰতীৰ চকুৰ কাষৰ তেজবাহী শিৰাবোৰ নীলা নীলা হৈ জুমাং বেছি স্পষ্ট হৈ আহিছে। মেখেলাৰ খোচনিটো ঢিলা হৈ থহি পৰিছে, পকা কঁঠাল এটাৰ দৰে টুপ টুপায়া হৈ তাইৰ তল পেটটো ওলাই পৰিছে।

বেৰতীৰ কান্ধত হাত এখন থৈ মনোমতীয়ে ঠাঁহিলে, শব্দহীন ঠাঁহি, ক'লে, তুই মোকে ঝুঠ বললি, নাই ৰে বেবাদিদি?

লাজ পালে বেৰতীয়ে, তললৈ মূৰ কৰি তাই কথমপি ক'লে, ছাৱাটা মোকে লাঠ মাৰলেক।

“কোন ছাৰা ?”

লাজ লাজ কৈ নিজৰ উদং পেটটোত হাত ঘূৰাই বেৰতীয়ে মনোমতীলৈ চালে, চায়েই হয়তো লাজ লুৱাবলৈকে পুনৰ বাস্তাটোৰ সিমুৰলৈ দৃষ্টি ঘূৰাই ললে।

সিমুৰ পাই যন্ত দানবটো পুনৰ-এই যুৰলৈ আহিবলৈ আৰম্ভ কৰিছে। শব্দটোও ওচৰ চাপি আহিছে।

জুমাং বাঢ়ি অহা শব্দটো শুনি এইবাব সঁচাকৈয়ে ভয় খালে বেৰতীয়ে। লাজ কাজ পাওনি মনোমতীৰ ডিঙিটোত খামুচি ধৰি তাই চকুকেইটা জপাই দিলে, মই নাই বাচিম মনো, মোৰ কি হবেক্ গ’।

যন্ত দানবটো কাষ চাপি আহি আকৌ ঘূৰি নোমোৱালৈকে বেৰতীৰ হাতৰ মুঠি মুকলি নহ’ল। এইবাব সঁচাকৈয়ে প্ৰসৰ বেদনাই তাইক থেকেচি থেকেচি কন্দুৱাব ধৰিলেহি।

“মোকে চাৰি দে বে মনো। চালি বেটী মোকে চাৰি দে। মুঠ মৰি যাম বে বৃধৰ স্বা। ধব, মোকে ধব, চবাই ধব বে।” শিলৰ দাঁমটোৰ ওপৰত হাত ভৰি আচাবি তাই শিলগুটিবোৰকে বাবে বাবে খামুচিব ধৰিলে।

উঠি গৈ মনোমতীয়ে যন্ত দানবটোৰ ‘মাউত’ ৰাজেনক জানো কি কৈ আহিল, সিমুৰলৈ গৈ আক সিমুৰি নাহিল। ঘৰঘৰনিও লাহে লাহে নাইকীয়া হৈ আহিল।

দানবটো শব্দ হোৱাৰ লগে লগে বেৰতীৰ পাণ কাতৰ চিঞৰবোৰ আটাইৰে কৰ্ণগোচৰ হ’ল।

বাস্তাৰ বাবে পানী কঢ়িয়াই অনা টাংকখন আহিল। ডাঠভাৰ গুল্লু সি জপিয়াই নামিল। বেৰতীৰ চিঞৰ বাখৰবোৰ শুনি সি সেইফালেই আগুৱাই আহিল।

“কি হৈছে অ’ মনো ?” তিবোতা মাথুহৰ জুমটোৰ ফালে সি বেঙা মেলি চালে।

“তোৰ বাপেৰৰ মূৰ।” শিল ভঙা হ’বনী এটা লৈ মনোমতীয়ে টোচা মাৰি আহিল।

তাইৰ বচণী মতি দেখি গুল্লু সি তুথোজমান পিছুৱাই গ’ল। শুধিলে, কিন্তু হৈছে কি মনো ?

“জোৱান মৰদ। ঐ বাতটা নাই বুজিলি ?” বেঙা এটাৰ মুখলৈ চোৱাৰ দৰে পুতৌ লগা দৃষ্টিৰে তালৈ চাই মনোমতীয়ে ক’ল, ঐ চুকবামৰ বহিনটোৰ লগত যে তুই চাদি কৰিবি, দচ মহিনাৰ পৰে কি হবেক্ ? হাত তখনেৰে নিজৰ পেটটো ঢোলটো হেন কাৰি দেখুৱাই নিলাজী মনোমতীয়ে ক’লে, তখন কি তুই এই বকম কুদা-কুদি কৰি মাইকীটাৰ কাপৰ দাঙি দেখুওৱে আসবি ?

ছি: ' কি যে নিলাজ এইজনী "

, গুল্লু সিঙৰ মুখখন ক'লা পৰি গ'ল। সি তাইৰ মুখলৈ মূৰ দাঙি চাবলৈও লাজ, পালে। যি বাটে আহিছিল সেই বাটেই সি তলমূৰ কৰি ওলটি গ'ল।

হাতুৰীটো কান্ধত লৈ মনোমতী পুনৰ ঞ্জিলৰ দ'মটোৰ কাষলৈ চাপি আহিল। কাৰোবাৰ পৰা জেওৰা খুটি ছুড়ালমান উভালি আনি তাইৰ গাৰ চাদৰখনকে তৰি আঁৰ-বেৰ কৰি দিলে।

বাস্তা চফা কৰা ব্ৰাহ্মদাল একাষাৰিয়াকৈ থৈ সীতাদিদিও আহিল।

'তিৰোতা মাহুহৰ জীৱন।' এই অনা গুথভোগ নকৰিলে কেনেকৈ হ'ব?'- এনে এটা ভাবত বেৰতীৰ মূৰটো নিজৰ কোলালৈ তুলি ললে সীতাদিদিয়ে। তাইৰ বিকৃত চিঞৰ বাখৰবোৰ দমাই ৰাখিবৰ বাবে সীতাদিদিয়ে নিজৰ অভিজ্ঞতাবোৰ এখানিবলৈ ধৰিলে।

"তোৰ কি হেছে বে বেৱা।' চিম্ভি (পৰো)। একটাহ কান্ধালেও পাঙটা দুখাই। এক ঘণ্টাৰ মতন কষ্ট পাৰি, তাৰ পন্থেই একটা চানা পাৰি। মোৰ কি হৈছিল জান? ঐ দুখুৰাম যখন হল, বাবে বে বাবা -।' প্ৰথমটো সন্তান হওঁতে কিখন যে নহৈছিল, তাকে এণা কবিবলৈ ধৰিলে সীতাদিদিয়ে।

নিতাল মাৰি শুনিব পৰা অৱস্থা বেৰতীৰ নাছিল। সীতাদিদিৰ কথাৰ মাজতে তাই কেকাবলৈ আবন্ত কৰিলে।

"ধব ধব, ওঠটা কান্ধাহ ধব। লম্বা লম্বা চাচ ল। সীতাদিদিয়ে তাইৰ মূৰটো নিজৰ বুৰুৰ মাজত চেপা মাৰি ধৰি চুলিবোৰৰ মাজে মাজে আঙুলি বুলাবলৈ ধৰিলে।

"মোকে চাৰি দে বে সীতাদিদি, চাৰি দে, মোৰ কি হলেকু বে।' বেৰতীৰ চিঞৰবোৰ এমাং বেছি হৈ আহিল।

"দেত' মনো, পাঙ দুইটা খাবা কৰি দেত।

কাৰো হাত চল। নাই। তিৰোতা বহুৱাখনি প্ৰস্তুতিজনীৰ কাষ চাপি অহাৰ পিছত পুৰুষবিলাকেও যয়ে য'তে পাবে বহি বিৰি চুবত পকাব ধৰিছে। কেৱল মাংবাৰ থকাও হাতুৰীটোহে অবিৰাম গতিত চলি থাকিল।

এটা সময়ত তাৰ হাত দুখনো ফাল হ'ল। হাতুৰীটো থৈ মাংবাই কপালৰ ধামবোৰ মচি ললে আৰু হাতৰ ইচাবাৰে মনোমতীক কাষলৈ মাতিলে।

"ভাগটাৰ লাগবেকু মনো?"

"তুই কাঁহা পাৰি ভাগটাৰ?"

তাইৰ কথাৰ উত্তৰ নিদি মাংবাই গুল্লু সিঙলৈ চালে।

“তোৰ-গাভী ঠিক আছে ”

“গাভী মোৰ নেকি ?” গুল্লু সিং গুৰ-গুৰাই উঠিল, ঠিকাদাৰৰ গাভী, মোক কিয় স্বৰ্দ্ধিছ। মা, বাপেৰক সোধগৈ, দিয়ে যদি লৈ যাবি।”

খংটো কিবা প্ৰকাৰে দমাই ৰাখিলে মাংৰাই। ‘কটা ড্ৰাইভাৰৰ পো, ঘৈণীয়েৰ হঁতৰ মুখত জুই দিব নোৱাৰ। আহ গুৰহৰ খং ভগা চাৰিত জাৰিবলৈ।’ খংটো দমাবলৈকে হাতুৰীটো কোবেৰে বহুৱাব ধৰিলে মাংৰাই। এই মুহূৰ্ততে তাৰ গালত ছপাত মান সোধাব পৰা হলে গাটো জুৰ পৰিলেহেঁতেন।

“ঠিকদাৰ বাপেৰক স্বৰ্দ্ধিছ লাগে ?” মতিয়ে কিছু গুল্লু সিঙক বেহাই নিদিলে। আটায়ে শুনাকৈ সি কলে, তই কি নপুংসকনেকি ? ড্ৰাইভাৰ কোন ? তই নে তোৰ মাৰ পৈয়েৰ ঠিকাদাৰ ?

“ঠিক আছে ব’ল।” গুল্লু সিঙে কলে, মাইকীজনীক গাডাত তুলি ল।

“দুৰ বেদুৰা সব।” মনোমতীয়ে মূৰ পাতি ললে বেবাদিদিদক ভী লিতে নাই লাগে, তুই ঠিকাদাৰেৰ বাতশুনতে নাই লাগে। সীতাদিদি বল্লে। ওহি হিঁয়াই বাচ্চা হবেক। পহিলা চানা, টাহম লাগ্বেক।

গুল্লু সিং আতৰি গ’ল।

“ব’লাবট। কে বন্ধ কৰলেক ?” মাংৰাই স্বৰ্দ্ধিলে।

মনোমতীয়ে কলে, বুই কলে।

“কেনে ?”

“তুই মবদ মাহুহ, নাই বুজিবি। ঔবত হলে ঐ ৰকম বাত নাই পুচিলি হয়।”

“যা, যা। মেচিনটা চালু কৰতে বল।” কিয় জানে। মাংৰাই ভোৰ ভোৰাই উঠিল, চানা পিনা হবেক দুখ নাই হই কি আবাম হবেক ? হাল্লা কৰতে কি আছে। চানা বিয়াহতে যদি দব কৰ—তোবা মাইকা সবে চাদি কৰ কেনে ?

যয় দানবটোৱে পুনৰ ঘৰ, ঘৰাবলৈ ধৰিলে। সেই ঘৰ, ঘৰণিয়ে ৰেৱতীৰ যয়ণা কাতৰ অঙ্গীল গালি গালাজ আৰু অসহনীয় কেঁকনিবোৰক কিঞ্চিৎ হলেও শ্লান কৰি পেলালে।

ভালেমান সময় এনেকৈয়ে পাব হৈ গ’ল।

তাইৰ কেঁকনিও চৰি আহিল। শাতাদিদিৰ কপালতো ধামৰ টোপালবোৰ টপ টপীয়া হৈ জ্বিলিকি পৰিল।

“মা—গ’, মা মা—ৰে—”

চৰম যত্নপাত তাই কাতৰ হৈ পৰিল।

“ঐত’, ঐত’ মাথাটা !” ভয় আৰু শংকাত মনোমতীৰ সমগ্ৰ দেহ মন কঁপিবলৈ ধৰিলে ।

সীতাদিদিয়ে শিকাই দিয়াৰ দৰেই তাই আজলি পাতি মূৰটো আলফুলকৈ ধৰি থাকিল আৰু কঁপি থকা তাইৰ হাত দুখনৰ ওপৰতে মাতৃ জঠৰৰ সীমাহীন অন্ধকাৰৰ পৰা পোহৰ বিচাৰি ওলাই অহা মূৰটো লাহে লাহে এটা হাত ভৰি থকা শিশুলৈ পৰিণত হ’ল । এজ্জোলোকা কেঁচা ভেজ শিলবোৰৰ ওপৰত চিটিকৈ পৰিল ।

গুঠখন কামুৰি অৱশ শৰীৰটো সীতাদিদিৰ কোলাত এৰি দিলে বেৰতীয়ে, মাগ মা— ।

ব’লাবটোৰ ওপৰৰ পৰা ডিঙি মেলি বাঞ্জে নুধিলে, কি হৈছে মনো, ল’কা নে ছোৱালী ?

“বেটা চানা । বৰ মস্ত চানা ।’

“নাড়ি কাটিলিনে ?” চম্পাৰ মাকে বিং মাৰি শুধিলে ।

“নাই কাটা গ’ল । আনত’ মনো, বাসেৰ চুচ্ একটা থুজি আনত’ ।’ সীতাদিদিয়ে পোৰাতীজ্ঞানীক শিলৰ দ’মটোৰ ওপৰতে শুৱাই দিলে ।

দুই

ব্ৰজৰ দৰে বহল, বৈ পৰা চেলাউৰী ।

চকুকেইটা কিম্ব তাইৰ দৰে, অলপ ডাঙৰ । গাৰ বঙটোত চপচপায়া বগা, মঙহ বোৰ তেনেই কোমল ।

ভৰি আৰু হাতৰ আঙুলিবোৰ হিচাপ কৰি চালে তাই । আঙুলিবোৰ সৰু, নিচেই এধানি এধানি । হিচাপত কিম্ব ঠিকেই আছে, নগদ কুৰিটা, এটাও হেৰ ফেৰ নাই ।

“খুব তাগুৰা চোৱা হবেক্বে বেণা । টাইম হলে দেখিবি, মুই ঠিক কলো ।” সীতাদিদিয়ে শিশুটোক তাইৰ কোলালৈ তুলি দিলে ।

মাতৃ জঠৰৰ কেঁচা গোন্ধটো তাইৰ নাকত লাগিলহি । এই অদ্ভুত স্তম্ভৰ গন্ধটো যে অকণমানিটোৰ গাৰ পৰাই ভাহি আহিছে—কথাটো প্ৰথমে তাই বিশ্বাস কৰিবলৈকে টান পালে ।

ইফালে সিফালে চাই তাই লাঙ্গ লাঙ্গ কৈ ব্ৰাউজৰ বুটাম কেইটা খুলিলে । ক্ৰমাৎ মূৰৰ ওপৰলৈ উঠি অহা নুৰ্ঘটোৱে তাইৰ পুৰঠ বুকখন দেখা পাই বুলি চান্দৰখনৰ আচলেৰে চাকি ললে, তাৰ পিছত কেঁচুৱাটোৰ অকৰা মুখখনত মাতৃ বুকুৰ অদ্ভুত নিজৰাৰ বান্ধ মোকলাই দিলে ।

দুপৰীয়া ছবমূৰকৈ পাৰ হৈ যোৱা দুই এখন গাড়ী মটৰৰ বাহিৰে পথটো জনশূন্য হৈ পৰিল। বাস্তাৱত কাম কৰা বহুৱাবিলাক গছৰ ছাঁলৈ আহিল। কোনোমতে বাস্তাৱ পাতিত সকলকৈ গাত একোট। কৰি গছপাত খুৰবা দালি খৰি ফুৰাই ফুৰাই বঙা চাহ একোকাপ কৰি ললে। কোনোমতীয়ে বেৱতীক নিজৰ ভাগবে পৰা এমুঠি মুৰি ভজা উলিয়াই দিলে।

ব'দৰ তাপত নতুনকৈ ঢলা 'পিটচ্'বোৰ গলিছে। আলকতৰা গলোৱা গাঁতবোৰ ধুঁৱাইছে। বাস্তাটো জনশূন্য হৈ পৰিছে। তেজাল সূৰ্যটো মূৰৰ ওপৰত লৈ কেৱল যম্ম দানবটোহে থম থম মদন গোপালহৈ থিয় হৈ আছে। আৰু বাজেন, সি হাতুৰী আৰু বেঞ্চ কেইপাত মান লৈ টুং-টাংকৈ কিবা এটা কৰিব ধৰিছে। কেইদিন মানৰ পৰা যম্ম দানবটোৱে তাক বৰকৈ আমনি দি আছে।

খঙতে সি কাবোৰাক গালি পাৰিছিল। কিন্তু তাৰ নেতেবা গালি গালাজবোৰ কাবো কাণত পৰা নাছিল। ছোৱালীজাকৰ ঠাই থিকিন্দালিয়ে আন সকলোৰে কথা ব'তৰাবোৰ তল পেলাইছিল।

বেৱতীয়ে ছোৱালীজাকৰ ফালে চালে।

গাভৰু জীৱনটোৱেই আচল, মন খুলি হাঁহিব পৰে, অলপ কথাতো হাঁহিব পাবে, কান্দি কান্দিও হাঁহিব পাবে।

ছোৱালীজাকৰ লগত ডাইভাৰ গুল্লু সিঙো আছে চুকবামৰ বহিৰো আছে।

এনে এটা দিন তাইবো আছিল।

অৱশ্যে ইমান দেখাদেখিকৈ সিঙত ওচৰা-ওচৰিকৈ থকা নাছিল। ব্ৰজ ল'ৰাটো কিবা লাজকুৰীয়। আছিল, যি কৰিছিল লুকাই লুকাই কৰিছিল। তাইৰ হাতখনত ধৰোতেও সি কঁপিছিল। . . দিনবোৰ বৰ ভাল লগা আছিল। তচকত স্বপ্নই লুক ভাকু খেলিছিল। চকু মুদিলেও স্বপ্ন, মেলিলেও স্বপ্ন, কেৱল স্বপ্ন।

কাবোৰৰ চিঞৰত তাইৰ চিন্তাৰ খাত হেৰাল।

পোৱালি ঠিকদাৰ আহিছে।

সিয়ে চিঞৰিছে।

“ঐ উঠ, উঠ হাৰামখাদাহত। চাহ খাবলৈ বহিলিনে ঘৈণীয়েবহঁতৰ সৈতে শোৱাপাটাত পৰিলি।”

পোৱালি ঠিকদাৰৰ মুখখন বেয়া। সেয়া তাক আৰু মুখ মেলাৰ সুযোগ নিদি ছোৱালীজাক গিবগিবকৈ উঠি গ'ল।

ঠাই টুকুৰা পুনৰ মুখৰ হৈ উঠিল।

আলকতৰা গলোৱা জুইৰ ডাঠ ক'লা ধোঁৱাই আকাশখনৰ এবথলা চানি ধৰিলে। ভৰিত ফটা কাপোৰ আৰু ফটা টায়াৰৰ পতি বন্ধা বহুৱা কেইটা ব্যস্ত হৈ পৰিল।

আহতজোপাৰ কাষৰ পৰা পথটোৰ কাম লিছপৰি আছে। 'কাৰ্পেটিঙ'ৰ কাম বাদেই 'গ্ৰাউটিঙে'ই আৰম্ভ হোৱা নাই।

“কি ৰে ৰাজেন, তোৰ মেচিন চলিবনে?”

যন্ত দানবটো ঘৰ ঘৰাই উঠিল।

ৰাজেনৰ মুখত কিন্তু হাঁহি নাই। মতলিফে এনাই দিয়া চাধা পালি ঠঠৰ তলত গুজি চৰম বিতৃষ্ণাবে লিভাৰদাল দবালে।

“ঐ বেটীহত! পানী ঢাল, পানী ঢাল।”

“কাক বেটা কলি ৰে?” মনোমতীয়ে ৰাজেনলৈ মূৰ দাঙি চালে।

“তোক নহয় দে।” কাহ মাৰি থকাৰ সোপা ইকাষে পেলাই ৰাজেনে কলে, তই কাৰ বেটা হবি, তইতো পুতলী বাঈ, দস্তাৰাণী পুতলী বাঈ।

“পুতলী বাঈ নে তোৰ বুঢ়ী মাইকী?”

“আচ্ছা হয়, হয়দে।” ৰাজেনে টিপতে ক'লে, বুঢ়ী মাইকী কিয় হবি? তহঁ মোৰ দিলৰ ৰাণী।

নিজৰ কথাত নিজেই লাজ পালে মনোমতীয়ে।

তাকে লুকুৱাবলৈ তাই কামত মন দিলে। চম্পা আৰু তাই দুয়োজনীয়ে ৰাস্তাৰ কাষৰ আলকতৰাৰ পুৰণা ড্ৰামবোৰৰ পৰা পানী আনি যন্ত দানবটোৰ চলি গৈ থকা গধুৰ চকাত ঢালিবলৈ ধৰিলে।

তিনি

সূৰ্যটো ভাগৰি পৰিল।

সিহঁতেও কাম বন্ধ সামৰিব ধৰিলে।

বুঢ়া ঠিকাদাৰ আহিল, আন দিনাৰ দৰেই টকাৰ মোনাটো পোৱালি ঠিকাদাৰক দি তেওঁ অহা বাটেৰে ঘূৰি গ'ল। বহুৱাবিলাকেও নিজৰ কাম অহুয়ায়ী দিনটোৰ হাজিৰা লবলৈ ধৰিলে।

পোৱালি ঠিকাদাৰে একাদিভ্ৰমে চিঞৰিবলৈ ধৰিলে।

“ফুলমতী!”

“হাজিৰ।”

“এই ল চাৰি টকা।”

খমখমায়া নোট কেইখন হাতেৰে লিৰিকি বিদাৰি ফুলমৰ্তী শাৰীতে থিয় হৈ থাকিল।

দূৰ তুলি তাইকে পুনৰ দেখি পোৱালি ঠিকাদাৰে খেং খেডাই উঠিল, কি লাগে ? ভাগ, ভাগ লাইনৰ পৰা।

সেমেনা-সেমেনি কৰি ফুলমৰ্তীয়ে কলে, একদিনৰ পইচাটা এড্‌ভান্স লাগে ঠিকাবাৰু। বেটা চান্দাটাৰ বিমাৰ, ভাগ টাৰকে দেখাইতে লাগে।

“কি বেমাৰ ?”

“কি হবেক আৰু, ফুলকাৰি হৈ বহি।”

“ফুলকাৰি। গেলা কচু খাবি, পেটৰ অস্থি নহৈ কি হ’ব ? যা যা, ভাগ সমুখৰ পৰা” গেলা-পঁচা মৰা শ এটাৰ গোন্ধহে যেন নাকত সোমালহি, পোৱালি ঠিকাদাৰে গুৰ-গোৰাই উঠিল, চালি মাইকাঁসৰ। কাম নাই বন নাই, খালি ফাকি। টকা কিন্তু আগতে লাগে।

“মংগল পবাং ?”

মংগল আগুৱাই আহিল।

“কি কাম ?”

“কাৰ্পেটিং।”

“এই ধৰ ছয় টকা।... একোদৰ গগৈ।”

যন্ত দানবটো কাষ চাপি আহিল। তাৰে ঘেৰ্-ঘেৰণিত পোৱালি ঠিকাদাৰৰ মেৰুৱী স্তৰীয়া মাতটো চেপা খাই হেৰাই যাব ধৰিলে। বহাৰ পৰা উঠি সি দানবটোৰ ড্ৰাইভাৰ বাজেনলৈ চালে।

“ঐ বেটা, হৈছে কি ? বন্ধ কৰ, বন্ধ কৰ।”

“অলপ বাকী আছে ঠিকাবাৰু, শেষ হৈ যাব।”

দানবটো আঁতৰি যোৱাৰ পিছত পোৱালি ঠিকাদাৰৰ মাতটো পুনৰ স্পষ্ট হৈ আছিল।

মনোমৰ্তী ঠাটী, সীতাৰুটী, মাংৰা—

এজন এজনকৈ আটায়ে টকা লৈ ঘৰমুখা হ’বলৈ ধৰিলে।

ইয়াৰ পৰা জাপৰিজানলৈ চাৰি কিল’মিটাৰ দূৰ। বহুদূৰ বিলাকৰ বেছি ভাগেই জাপৰিজান, বাগানৰ ‘ফল্ট লেবাৰ’ অথবা ইউনিয়ন কৰা বাবে খেদা খোৱা মানুহ। সীতাৰুদিহঁত অৱশ্যে হালোৱা বস্তিৰ মানুহ। হালোৱা বস্তিলৈ বেছি দূৰ নহয়।

কিন্তু ঘৰখনৰ গোটেইবোৰ কাম যে পৰি থাকে ! কেঞাৰ গোলাত সোমাই চাউল দাঙিল নিয়া, খৰি পানী কৰা । পইচা কেইটা গাঁঠিত বান্ধিয়েই সীতাৰদ্বিমে খোজ ললে ।—হামাৰ সংগে কে ক্বে যাবি আহ বে—

“ঠিকা বাবু ।”

পোৱালী ঠিকাদাৰে বেজিষ্টাৰখন জপাই মূৰ দাঙি চালে কেঁচুৱাটো বুকুত বান্ধি মাহুহজনী এতিয়াও বৈ আছে ।

“কি লাগে তোক ?”

মাহুহজনায়ে অলুন্নয় বিনয় কৰিলে, হাজিৰাটা নাই দিলে মুই কি থাম বাবু ।

হিচাপৰ বহাখন থেকেচা মাৰি থৈ পোৱালি ঠিকাদাৰ বহাৰ পৰা উঠিল । এই কেলেহুৱা মথা ! চকু পকাই ধৰিলে সি, ক'লে, ভাগ ভাগ । কামো নকৰিবি, পইচাও লাগে । মই কি মহাভাৰতৰ কৰ্ণ ?

“লেকিন বাবু ।”

“কিহব লেকিন চেকিনদাল আছে । তোৰ দৰে সব মাইকীয়ে যদি কামলৈ আহি পোৱালি দিবলৈ ধৰে—চবকে হাজিৰা দিব লাগিবনেকি ? আৰু তোৰ দৰে মাইকীয়ে এই বকম হাজিৰা কৰিব লাগে কিয় ? চাদি নাথ, টাদি নাই, একদম বাচ্চা বিয়াইছ । মৰম কৰি আমি হাত এখনত ধৰিলেহে চিঞৰ বাথৰ লগাব ।”

দূৰ্বলতাৰ বাবে মূৰটো ঘূৰোৱা যেন লাগিছিল পেরতাৰ ।

পোৱালি ঠিকাদাৰৰ কথাবোৰে তাইক আৰু অস্থিৰ কৰি তুলিছিল, তথাপি বুকুৰ শিশুটোৰ বাবেই যেন তাই স্থিৰ হৈ থাকিবলৈ চেষ্টা কৰিলে ।

ইফালে সিফালে চাই পোৱালি ঠিকাদাৰে পুনৰ ক'লে, শিল ভাঙি কিমান দিন চলিবি ? মোৰ কথা শুনিবি ? তোক বাণী কৰি থম ।

পানী কেঁচুৱাটোৱে হঠাতে ৰাউচা জুৰি কান্দিবলৈ ধৰিলে ।

ওচৰ চাপি অহা যত্ন-দানবটোও ঘপহকৈ বৈ গ'ল আৰু এক অবাক্ত যন্ত্ৰণাত কেকাই উঠিল ।

লগে লগে ৰাজেনো জপিয়াই তললৈ নামি আহিল । হাতৰ বেঞ্চ পাত থেকেচা মাৰি থৈ সি খঙৰ প্ৰকোপত ফোপাব ধৰিলে ।

ৰেৱতীৰ শৰীৰটোৰ পৰা দৃষ্টি ঘূৰাই ললে পোৱালি ঠিকাদাৰে । স্থমিলে, কি হৈছে ৰাজেন ?

“কি হ'ব ? ভাগি গৈছে । মেইন বিয়াৰিং ভাগি গৈছে । মই কিমান ক'লো ইঞ্জিনিয়াৰক, মেকানিক মাত, ইন্‌জিন ভাউন দে । চবকে খালি কাম লাগে ।” ভেল

চিকিৎসা লগা হাত দুখন টিকাত মোহাৰি বাজেনে ভোৰ-ভোৰাবলৈ ধৰিলে, ইন্জিন
“হলে কি হ’ব ! তাৰ কি দুখ নাই, ভাগৰ নাই । চাল্লা সব !

পোৱালি ঠিকাদাৰে গুব-গোবাই উঠিল, কাক গালি পাৰিছ, মোক ?

বাজেনে মুখেৰে একো নকলে । টকৱল বেঞ্চদাল গাব স্লোৰেৰে মুঠি মাৰি ধৰিলে ।

বেৰঙী আৰু বৈ নাথাকিল ।

কেঁচুৱাটো আলফুলকৈ বুকুত গুজি তাই লাহে লাহে হালোৱা বস্তিৰ ফালে
আঙুঠাব ধৰিলে । পেটৰ ভোক আৰু দেহৰ আলগুই বাৰে বাৰে তাইৰ গতি ৰোধ
কৰিব বিচাৰিলে । তাই কিছু গৈয়েই থাকিল । কেৱল হাতী কেম্পটো পাৰ হৈ
গেলেকানি টুকুৰাৰ কামত কিছু সময় বৈ তাই কচুৰ খোৰ কেইদালমান বুটলি ললে ।

(লোকায়ত)

হায় মলুৱা

এক

সি আৰু তাই এদিন দুপৰায়। লুকাই লুকাই তালৈ আহিছিল।

তাঁত তেতিয়া কোনো নাছিল।

দুজনীমান জিলিয়ে বিগি-বিগি-জিনি-জিনিকৈ সঙ্গী অথবা সঙ্গিনীহঁতক কাষলৈ মাতিছিল। আকাশত অনাই বনাই ফুৰা কাউৰী কেইজনী মানে যথেষ্ট সাৱধানতা অৱলম্বন কৰি জোপোহাবোৰৰ মাজলৈ নামি আহিছিল। কাউৰী কেইজনীক নিৰাপদে অবতৰণ কৰা দেখিয়েই মিঠত হালৰে সাহস বাঢ়িছিল।

সি হবপাই চকুৰ ভাষানেহে কৈছিল ঐ যাওঁ ব'ল।

তাহঁৰ হৃদয়ত আছিল ভয়, সেই ভয়ৰ বেখাবোৰ তাইৰ হৃৎকৃত স্পষ্ট হৈ পৰিছিল।
যাওঁ ব'ল।

নাই, দেখিব কোনোবাট।

দেখিব, দেখিবই—।

কিন্তু যৌৱন আৰু ক্ষুধাৰ নিষমেহ বেলেগ। ভয় ভাতিক জয় কৰাই ইয়াৰ ধৰ্ম।

স্বৰ্ঘটো লিচু গছজোপাৰ ঠিক ওপৰৰ পৰা কিকিৎমান পশ্চিমলৈ হালিছিল। ঠাই টুকুৰা ইমান ডাঠ হাবিৰে ভৰা যে হালি পৰা স্বৰ্ঘটোৰ তেজাল বশ্মিও তলৰ ফালে সৰকি অহা নাছিল। তাৰে গহীনালৈ সি আৰু তাই হাতত সাৰে ভৰিত সাৰে সোমাই আহিল। ঠিক লিচু জোপাৰ তল পোৱাৰ লগে লগে সিহঁত দুয়োটাৰে বুকু পুনৰ ভয়ত ডুৰ ডুৰ কঁপি উঠিল। ভয়ত তাই সম্ভৱ তাৰ ওচৰ চাপি আহিল। তাৰ 'হাত' এখন নিজৰ হাতৰ মুঠিত লৈ চেপি ধৰিলে। তাইৰ তপত নিখাল তাৰ গাত লাগিছিল।

সি তাইৰ মুখলৈ চালে, চকুত চকু থৈ চালে।

তাই বৰ আঙ্গলী।

মাটিত কাণ থৈ তাই কাৰোবাৰ খোজৰ শব্দ পাই নেকি চাইছিল। সিও কাষতে চলি পৰিল, নাই, কোনো অহা নাই।

লিচুজোপাৰ তলখন চফা। ক'তো এডালে, তৃণ কটাও গজি উঠা নাই। কাউৰী আৰু বাহুলীয়ে খাই নষ্ট কৰা দুই চাৰিটা লিচুহে অঁত তঁত পৰি সিঁচৰিত হৈ আছে।

ভয় কৰিলেতো নহ'ব।

কেইদিন যে হ'ল, পেটত একো এটাকে পৰা নাই।

ক'তো একো এটা পাবলৈ নাই। থাকিলেও তাক ঢুকি পোৱাতো হাজেৰে আকাশৰ চন্দ্ৰটো ঢুকি পোৱাৰ নিচিনা হৈছেগৈ। আগৰ দিনবোৰ ভাল আছিল, বুঢ়াবোৰে কয়, তেতিয়া অন্ততঃ এনেকৈ পেট শুকুৱাই কোনো মৰিব লগা হোৱা নাছিল।

সি তাইৰ মুখত নিজৰ মুখখন থহাব ধৰিলে। তাৰ মুখৰ লেলাৱতীয়ে তাইৰ মুখখন তিয়াই পেলালে।

তাই থাক, তলতে থাক। মই ওপৰলৈ উঠি যাওঁ। সি চকুৰ ভাষাৰে তাইক বুজাব ধৰিলে।

নাই, নহ'ব।

কিয় ?

তাইৰ চকু কেইটা চলচলীয়। হৈ উঠিল।

তাই আজনী হ'ব পাবে, কিন্তু মাহুহৰ ফন্দি-ফিকিৰ আটাইবোৰ তাইৰ নখ দৰ্পণত।

মই উঠোঁ। সি তাইৰ কাষৰ পৰা আঁতৰি আহিল।

ময়ো উঠিম।

নালগে উঠিব।

টুটিমেই।

সি তাইক বুজালে, তাই হুঁজিলে। তাই বুজাবৰ চেষ্টা কৰিলে, সি বুজিবলৈ অকণো চেষ্টা নকৰিলে।

কিন্তু সময়তো আৰু বৈ ন্যথাকে। সন্ধ্যোগো চুনাই নাহে। যি বুদ্ধিয়ক সি সন্ধ্যোগ অৱহেলা নকৰে। সিহঁতেও তাকে কৰিলে। প্ৰথমতে সি আৰু পিছে পিছে তাই, অত্যন্ত সাৱধানতাৰে সিহঁত ওপৰলৈ উঠি যাব ধৰিলে।

কাউবী কেইজনীয়ে সিহঁতকে দেখিছিল। কিন্তু সিহঁতো অতি শিয়ান, অকণো হলদুল নকৰাকৈ সিহঁত একালে আঁতৰি গ'ল।

পকা লিচুৰ গোক এটা বতাহত যেন ভাঁহি আছিল। জিৰি কেইজনীয়ে তেতিয়াও আউলী-বাউলী হৈ চিঞৰি আছিল। কামজ বাসনাই সিহঁতৰ চিঞৰবোৰ ক্ৰমাৎ শক্তিশালী কৰি তুলিছিল।

বহুদিনৰ পুঞ্জীভূত ক্ষুধাই সিহঁত হালকে পাগল কৰি তুলিছিল। সিহঁতৰ হাত আৰু মুখ অতি ব্যস্ত হৈ পৰিছিল। চিন্তা-চেতনাও ক্ৰমাৎ লোপ পাইছিল।

ভয় ! ভয় কাক কয় সিহঁতে পাহৰি পেলাইছিল। তললৈ সৰি পৰা লিচু গুটিৰ শৰবোৰো সিহঁতে ফুটনা হৈ পৰিছিল।

কিন্তু সকলো কথাৰে এটা সীমা আছে।

পেটকেইটা গৰু হৈ অহাৰ লগে লগে পক্ষী লিচুৰ মিঠা সোৱাদটোও ক্ৰমাৎ বেয়া লগি আহিব ধৰিলে। সি তাইৰ মুখলৈ চালে, কি হ'ল ! ভৰিলেনে তোৰ পেট ? নে থাবি আৰু কেইটামান ?

বাকলিটো গুচাই এটা পুৰঠ লিচু তাই মুখত ভৰাব ধৰিলে।

সি মুখ ফুটাই কলে, ব'ল যাওঁগৈ ব'ল। চকীদাৰটোৱে এতিয়াও গম পোৱা নাই, যদি গম পায়—

ওপৰেদি গলেই সি গম পাব।

পালেই যেনিবা।

তথাপি।

লিচুৰ ভৰা ঠানি এটা ভাঙি লৈ সি তলৰ ফালে নামিব ধৰিলে। কিন্তু ... কিন্তু ই-কি ?

ভয় খাই তাই তাৰ কাষ চাপি আহিব বিচাৰিছিল। কিন্তু বহি থকা দালটোৰ পৰা এহাতমান তললৈও তাই নমি আহিব নোৱাৰিলে। ওপৰলৈ যাব বিচাৰিছিল, নোৱাৰিলে। জপিয়াব নেকি তাকে ভাবিলে। কিন্তু জপিওৱা জানো সম্ভৱ-হ'ব।

ভয়ত বিহ্বল হৈ তাই পাৰে মানে চিঞৰিব ধৰিলে।

সিও মুক্তিৰ আশা আৰু প্ৰাণৰ ভয়ত ঠেং ভৰি আচাৰিব ধৰিলে।

সিহঁতৰ চিঞৰত ভয় খাই কাউৰাঁজাক চো-মাৰি আঁতৰি গ'ল আৰু আকাশত চক্ৰাকাৰে ঘূৰি বাউচা জুৰিব ধৰিলে।

চিঞৰি বাখৰি এটা সময়ত সিহঁত হালেই শান্ত হৈ পৰিল। নিজৰ নিজৰ ভৰিত লাগি ধৰা ফাঁচবোৰলৈ চালে। অত্যন্ত কঠিন আৰু জটিল ফাঁচ।

হয়তো কোনো দিনেই আৰু সিহঁতে এই জবীৰ বন্ধনৰ পৰা মুক্তি নাপাব !
মৃত্যুৰ অবিহনে মুক্তি আৰু সম্ভৱ নহ'ব !!

দুই

সিহঁতে ভবাৰ দৰে মাহুহটো কিন্তু নিৰ্দ্দয় নাছিল।

প্ৰথমে কেইদিনমান আলেঙে আলেঙে থাকি সি সিহঁতৰ আলেখ লেখ চাই

আছিল। হাতৰ লেচেকানিদাল নচুয়াই নচুয়াই সি সন্তৰ সিহঁতক ভয় থোৱাব
বিচাৰিছিল। প্ৰথম দুদিন সি সিহঁতক বুটা এগছকে খাবলৈ নিদিলে। তৃতীয় দিন
কেইটামান পকা লিচু আৰু দুটা কল সি সিহঁতৰ সন্মুখলৈ দালিয়াই দিলে।

তাই কিন্তু সেইবোৰ হাতেবেঙ হুঁচুলে।

সি বুজালে, কিন্তু তাই বুজিবৰ চেষ্টাও নকৰিলে।

চকুলোৰে পৃথিবা তিয়াই তাই আকাশলৈ চালে। সূৰ্যৰ ৰশ্মিয়ে ডুবাই ৰখা
সন্মুখৰ ডাঠ হাবিখনলৈ চাই চাই তাই সকলোবোৰে পাহৰি থাকিব বিচাৰিলে।
কা-কা কৈ কেল কলাই যুক্ত মনে উৰি ফুৰা কাউৰী, কিক্ কিক্ কৈ শব্দ কৰি
খুপি খুপি দৌৰ মৰা, ভয় খাই ভয়কিয়াই চোৱা কেৰ্কেটুৱা, পোক-পৰুৱা, শূকৰ
বিচাৰি জাকিমাৰি চোতালত পৰা ঘনচিৰিকা—এই আটাইবোৰকে তাই পৰম
বিশ্বমেৰে লক্ষ্য কৰিব ধৰিলে।

কিন্তু দিন বাগৰাৰ লগে লগে এহ বন্দী জীৱনো সহজ হৈ আছিল।

মানুহটো মৰমীয়াল।

আজৰি সময়ত সিহঁতৰ গা-মূৰবোৰ পিহি দিয়ে। বেগু—বেগু বুলি মতাব লগে
লগে তাই মানুহটোৰ কাষ চাপি যায়। তাইক মৰম কৰা দেখিলে সি হিংসাত
জলি পুৰি মৰে। মানুহটোৱে বোধহয় তাৰ অন্তৰৰ কথা গম পাই, তাকে নিজে
কাষলৈ মাতে, হুলু—হুলু। আহ, ইয়ালৈ আহ।

বহাৰ পৰা উঠি হুলু কেচেলা কেচেলী কৰি মানুহটোৰ কাষলৈ আগবাঢ়ি
আহে। কেতিয়াবা আকৌ মানুহটোৰে গাতিলৈও হুলু জুপুকা মাৰি বহি থাকে।

আহিবিনে নাহ।

মানুহটোৱে চেকনিদাল হাতলৈ তুলি লোৱাৰ লগে লগে তাৰ সমস্ত মাহস
লোপ পাহ যায়। মানুহটোৱে যিহকে কয় তাকে পালন কৰিবলৈ সি সাজু হৈ পৰে।

এদিন মানুহটোৱে এডাল শুকান লাখটি লৈ তাৰ ফালে আগবাঢ়ি আহিল।
ভয়ত তাৰ অষ্ট কণ্ঠ শুকাব ধৰিলে। শান্তিলৈ তাৰ বৰ ভয়। চেকনিদালৰ
কোবেই সি সজ কৰিব নোৱাৰে, তেনে স্থলত এই টোকোনদাল যদি মানুহটোৱে
ব্যৱহাৰ কৰে ?

আহ আহ, হুলু আহ।

সি লাহে লাহে কাষ চাপি আহিল।

উঠ, উঠ। থাৰা হ'।

পিছ ঠেঙৰ ওপৰত ভৰ দি সি থিয় হ'ল।

ধৰ, লাখুটীদাল ধৰ।

সি লাখুটীদাল হাতোৰাবে খামুচি ধৰিলে।

বেণু, বেণু!

তাই মাহুহটোৰ মুখলৈ চালে। কি বা কৰিবলৈ কয়!

ধৰ, গিৰিয়েবৰ নেগুবত ধৰ। কি লাজ কৰিছ? দেখা নাই এইদাল?
হাতৰ চেকনিদালেৰে মাহুহটোৱে তাইৰ গাত চাতোপুটৈ এককোব বহুৱাই দিলে।

আনৰ বাবীত সোমাই লিচু খাবলৈ লাজ নালাগে। নাটেশৰী! ধৰ,
পৈয়েবৰ নেগুবত ধৰ। আঁ ধৰিছ, ধৰ, ধৰ। ঐ গুণ্ডা, পাষণ্ড! ঘৈণীয়েবৰ
মুখলৈ ঘূৰি ঘূৰি কি চাইছ? তুলুৰ গাত চেকনিৰ আগটোৰে খুচি দিলে মাহুহটোৱে।
ক'লে, যা, যা। ঘূৰ, ঘূৰ। ধৰি ল বিয়াৰ পিছত ঘৈণীয়েবক লগত লৈ শহুয়েবৰ
ঘৰলৈ গৈছ আঠ মঙলা খাবলৈ। যা, যা।……

এদিন মাহুহটোৱে স্প'ক নোহোৱা চাইকেলৰ চকাৰ ৰিং এটা আনি আগফালৰ
চোতালত আঁৰি দিলেহি। পিছদিনাৰ পৰা আৰম্ভ হ'ল তুলুৰ কঠিন পৰিশ্ৰম।
মাহুহটোও কম বৃদ্ধিক নহয়। সি জানে, কোনকৈ সিহঁতৰ পৰা কাম আদায় কৰি
লব লাগে।

ইয়াৰ মাজতে তাই গভৰতী হ'ল।

তাঁহঁ নোকোৱাকৈয়ে তুলুৰে কথাটো গম পালে।

তাইৰ পেটত যুৰ থৈ সি নিতাল মাৰি ব'ল। তাৰ চপেদি বাধা নামানি বৈ
অহা চুলোৱে তাইৰ পেটটো তিয়াই পেলালে।

দিন এনেকৈয়ে নায়ায়, তাই যেন কব পিচাৰিলে।

কেনেকৈ জানিলি?

যিদিনাই এই বুদ্ধি মাহুহটোৱে আমাৰ ডিঙিৰ শিকাৰি কেহদাল খুলি দিব সেই
দিনাই আমি জংঘললৈ পলাই গুচি যাম।

একো লাভ নহ'ব।

কিয়?

তই যাক নিজৰ বুলি ভাবিছ, যাৰ মাজলৈ পুনৰ ঘূৰি যাম বুলি ভাবিছ, সিহঁতে
আক তোক লগ নিদিয়। সিহঁতে তোক বোন্দা খেকেচা দিব, পেট ফালি আমাৰ
সন্তানটোকো শিলত আচাৰি মাৰি পেলাব।

কিন্তু কিয়? তাই বিশ্বাসবিভূত হৈ পৰিল, কিয়? আমিহঁতো একো অপৰাধ
কৰা নাই। নিজ ইচ্ছাবেতো আমি মাহুহৰ হাতত ধৰা দিয়া নাই।

ইয়াত কোনো অপৰাধৰ কথা নাই।

তেখে ?

এইয়া হ'ল নিয়ম।

নিয়ম ?

এৰা, এই নিয়ম আমাৰ ক্ষেত্ৰতো ব্যতিক্ৰম নহ'ব। তাৰ মূৰটো বুকুৰ মাজত চেপি ধৰি বেগুৱে ফেকুৰিব ধৰিলে।

কেইজনীমান চিলনীয়ে আকাশত বনাই ফুৰিছিল। পৃথিবীত চক্ৰাকাৰে ঘূৰি ফুৰা সিহঁতৰ গাৰ ছাঁবোৰে মাজে মাজে চোতালখন চুই গৈছিল। আঁতৰৰ অগাধখনি হাবিখনৰ পৰা মগোৱীয় এজাক মলুৱাৰ খেক-খেকনি বতাহত ভাঁহি আহি সিহঁতৰ কাণত সোমাইছিলহি। সেই শব্দ শুনিও আনদিনাৰ দৰে তাই অশাস্ত হৈ হুঠিল। ভয় শংকাহীন মাথি নে অলু কিবা সৰু পোক এটাই বাৰে বাৰে উৰি আহি চকুত পৰি তাইক আমনি কৰিছিল। তাই কিন্তু নিৰ্বিকাৰ হৈয়ে থাকিল। মাথিজনী যাতে চকুলৈ সোমাই যাব নোৱাৰে তাৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখি তাই কেৱল ঘনে ঘনে চকু কেইটা টিপিয়াব ধৰিলে।

তিনি

বাঃ !

কি যে অদ্ভুত এই চহৰ "

টিলিং টিলিং টি-লি-লিং,

পৰ্জত পৰ্জত,

ভোঙত—

ছেই ভাগ' ভাগ', মৰ যায়েগা চালা।

কি যে মাহুহৰ ভীৰ।

ডুগ, ডুগ, ডুগ, : ডুগ, ডুগ, ডুগ, : ডুগ, ডুগ, ডুগ,—

কেনে শুৱলা শব্দ। মাহুহটোৰ হাতৰ ডম্বকটো অবিৰাম বাজিব ধৰিলে। লগতে তাৰ স্পষ্ট গলগলীয়া মাতটোও বহু দূৰলৈকে শুনা গ'ল :

আহক বাইজ ! আহুন দাদা ! আইয়ে ভাইসাহাব ! আহক, শাৰী পাতি থিয় হৈ যাওক। বাইদেউ আহক, চাতিটো জপাই লওক। ভটি তুমি আগলৈ আঁঠা, ভাইটাইত শাৰী পাতি বহি যোৱা। নাই, হুজুকাবা। হাবিৰ প্ৰাণী, ধৰা বেছি দিন নাই হোৱা। এতিয়াও পোহ নাই মনা। যদিহে আচোৰ লাগে কেনেকৈ/

যাব লাগিব হাচ,পাতঙ্গলৈ। ডাক্তৰ মান্নাৰ হাঁহিটোহে ভাল/প্ৰকাণ্ড বেৰীটোৰ খোচ
ৰমকাল। বঁহা বঁহা, ঞাঁতৰি বঁহা। আহক, আহক বাইজ। ডুগ, ডুগ, ডুগ,;
ডুগ, ডুগ, ডুগ,—

মান্নাহৰোৰ গোটখাই পৰিল।

এটা ইলেকট্ৰিক লাইটৰ খুটা। তাতে ছদাল দীউল জ্বৰীবে বন্ধা—সি আৰু তাই।
কাষতে সিহঁতৰ গিৰিষ্ঠ-হাতত ডুগ, ডুগ, ডুগ, ডুগ, হৰৰ ডক্ক আৰু সিহঁতক বেৰি
অসংখ্য মান্নাহ।

একেলগে হ'ম্যান মান্নাহ!

সিহঁত হালৰে বুকু ভয়ত কঁপি উঠিল।

সিহঁতৰ গিৰিষ্ঠে কিস্ত ভয় কৰা নাই। তেওঁ অবিৰাম কথা কৈ যাব ধৰিছে:

ডাৰউইনৰ থিয়ৰি অব ইভলিউচন আপোনালোকে নিশ্চয় পঢ়িছে বাইজ। মই
মূৰ্খ মান্নাহ বাইজ, বেছি কথা নাজানো, পঢ়া-শুনাও তেনেকৈ নাই। চৰকাৰী অফিচত
কাম কৰা ডাঙৰ চাকৰিয়াল কোনো মামা-পেহাও নাই। জগতেই মই বেকাৰ।
হাবিত, জংঘলত অথবা কোনোবা ভদ্রলোকৰ বাৰীত লাগনি গছ অৰ্থাৎ আম, কঁঠাল,
জাম নতুবা লেতেহু, লিচু গছত ফন্দ পাতি বনৰ বান্দৰ ধৰে'। সিহঁতক পোহ
মনাওঁ। অগ্নি-ভাঙ্গ, বিহু-নাচ, সত্ৰীয়া নাচ, ভাবত নাট্যম শিকাওঁ। সিহঁতক
চহৰলৈ আনো, বাইজক বান্দৰ নাচ দেখুৱাওঁ। বাইজে যি দুই এপইচা দিয়ে—
তাবে পেটৰ ক্ষুধা মাৰ নিয়াও, সংসাৰ চলাওঁ। ডুগ, ডুগ, ডুগ, ডুগ, ডুগ,
ডুগ—

মোৰ সংসাৰ নিচেই সৰু বাইজ। মই আৰু মোৰ এই দুলু আৰু ৰেণু। সিহঁত
এতিয়া চফল ডেকা। বিয়া পতাও হোৱা নাই বেছি দিন। কঁকাল ভাঙি সিহঁতে
এতিয়াও নাচে জিম্ জিম্। ভাইটী অলপ ঞাঁতৰি বঁহা। চোৱা, বান্দৰ নাচ চোৱা।
উঠ উঠ দুলুভাই! ঝুঁ বাইদেৱো উঠা নেগুৰ পকাই।

আবে দুলু ভাই/বাইজক তচলিম কৰা/নমস্কাৰ দিয়া/আবে ৰাহ, ক্যা নমস্কাৰ
দেখায়া। বহনজী আপ ভী আদাব বাথিয়ে। ডুগ, ডুগ, ডুগ, ডুগ, ডুগ,—(হাত
চাপৰি)।

তেওঁ অনৰ্গল বলকি যাব ধৰিলে,

কি নাচ চাব বাইজ! বিহু নাচ/সত্ৰীয়া নাচ/নে ফিগী দাম্প, বান্দৰৰ নাচ
কি চাব বাইজ! কিছুমান পাবত গজা লিভাবে আজি ছয় বছৰে আপোনালোকক
যি বান্দৰ নচুৱা দিলে তাৰ তুলনাত মোৰ দৰে বান্দৰ নচুৱা মান্নাহৰ বান্দৰে নচা

বান্দৰ নাচৰ সৌন্দৰ্য নিচেই কম। তথাপি মোৰ হুলু আৰু বেণুৱে যদি আপোনালোকক অকণমান হলেও আনন্দ দিব পাৰে মই ধন্য মানিম। ডুগ্, ডুগ্, ডুগ্,—

প্ৰথমে দিশৰে সৃষ্টি সবজিলে, ব্ৰহ্মাই সবজিলে নাম (লাগ বান্ধ নোহোৱা বিহগীত, ডুগ্, ডুগ্, ডুগ্, উষকৰ সংগীত, হুলু বৈগুৰ বিহুনাচ, দৰ্শকৰ কিৰিলি, নাচৰ শেহত হাত তালি)।

নাচি নাচি সিঁতত হালেই ভাগৰি পৰিল।

সিঁততৰ গিৰিহঁত কিন্তু ভাগৰা নাই। তেওঁ অবিৰাম কৈ গৈছে:

বান্দৰ নাচ দেখিলে বাইজ। মোৰ বেণু বোৱাৰী ছোৱালী, তাতে তাইৰ গাত জেঠা। তাইক অলপ জিৰণি লবলৈ দিয়ক। এইয়া এইদাল ৰচিত এইটো ৰিং শ্লোমাই দিছো। হুলু হুলু হুম হঁধাৰ আঙ, জনতাকে। চাৰ্কাচ কা খেল দেখাও। আঙৰ বিবিজী আপ ইধাৰ আইয়ে। ডুগ্, ডুগ্, ডুগ্, -।

বাইজ আপোনালোকে ওস্তাদ খেলুৱৈ হুলু চাহাবৰ অপূৰ্ব খেল চাওক আৰু মেম চাহেবাব হাতৰ এট থালত দহ পইচা, বিশ পইচা, আধলা যি পাৰে দান কৰক। বিবিজান ধৰা ধৰা দাদাৰ ভৰিত ধৰা। দিয়ক দাদা, আপোনাৰ জেপৰ সামান্য পাতি পইচাবে আপোনাৰ একো নচলে। কিন্তু আপোনালোক দহজনে দিয়া দহোটা পইচাই এই নিঃকিন বান্দৰ নচুৱৈৰ বাবে, এই নিঃকিন বান্দৰ হালৰ বাবে এসাজ আহাৰৰ যোগান ধৰিব।

আপোনালোক কিয় পলাই গৈছে বাইজ। আপোনাৰ জেপত পইচা নাই, দিব নালাগে, মোৰ বিবি চাহেবাহ নথকাজনক কেতিয়াও আৰ্মান নকৰে। পলাই যোৱাৰ কোনো প্ৰয়োজন নাই। বাইজ নপলায়, পলায় লিডাব, সেই লিডাব—যি বাইজক ধৰি চাকত ঘূৰাই, বাইজক বান্দৰ সাজি নচুৱাই। আপোনালোক পঢ়া-লিখা জনা গুহু মাহুহ, এই বান্দৰীজনী যিজনীয়ে গভত এটা পূৰ্ণ সন্তান লৈ দেহৰ ধাম মাটিত পেলাই আপোনালোকক অকণমান হলেও আনন্দ দিয়াৰ চেষ্টা কৰিলে—তাইৰ ঘামত ভিজা মুখখনলৈ চাওঁক, এবাৰ মাথোন চাওঁক। এটা মাথোন পইচা দিয়ক। ডুগ্, ডুগ্, ডুগ্,—

ৰঙত শ্ৰীম খেল দেখুৱাৰ মাজে মাজে হুলু অগমনক হৈ পৰিল। খেল চোৱা মাহুহ, তাৰ গিৰিহঁত আৰু দাঁঘল জৰীৰ ফাঁচ ডিঙিত লৈ মাহুহৰ ভৰিত এখন হাতেৰে খামুচি আনখন হাত পইচাৰ বাবে আগবঢ়াই দিয়া বেণুৰ ওপৰেদি তাৰ দৃষ্টি বাগৰি গ'ল। এনেদৰে অশ্রু মনক হৈ পৰোতে সি এবাৰ ৰঙৰ পৰা সৰিও পৰিল।

গিৰিহঁতৰ হাতৰ মাৰ খোৱাৰ ভয়ত সি পুনৰ একেজাপে ৰিংটোলৈ উঠি গ'ল।

কিন্তু লগে লগে অতি বিশ্বয়েৰে সি লক্ষ্য কৰিলে যে—এতিয়া আৰু তাৰ ডিঙিত
জৰীৰ ফাঁচটো নাই। বিড়ত উঠি খেল দেখুৱাবৰ বাবে গিৰিহঁতে তাৰ ডিঙিৰ পৰা
জৰীদাল কেতিয়াবাই আঁতৰাই দিছে। কথাটো উপলব্ধি কৰাৰ লগে লগে সি
উত্তেজনাৰ ঠক ঠককৈ ৰূপিব ধৰিলে। সন্মোগ জীৱনত দুবাৰ নাহে। নাচ, খেল,
বেহু, গিৰিহঁত—এই আটাইবোৰৰ কথা সি মুহূৰ্ততে পাহৰি পেলালে। বিংটোৰ পৰা
সি মনে মনে নামিল আৰু তাৰ গিৰিহঁতে তলকিব পৰাৰ আগতেই সি ইলেকট্ৰিক
লাইটৰ খুটাটোৰ ওপৰলৈ উঠি গ'ল।

অনৰ্গল কথা কৈ যোৱা বান্দৰ নচুৱা মানুহজন ঠমকি ব'ল। অলপ আগতে আৰম্ভ
কৰা বান্দৰৰ পৰা মানুহ হোৱা বিৱৰ্তনৰ স্মৃতিটোও তেওঁৰ ঠঁঠতে হেৰাই গ'ল।

হলু! নামি আহ হলু! আৰু উঠি নামাৰি, জানানে সেইদাল কি? আহ, নামি
আহ হলু।

বান্দৰ নচুৱা মানুহজন অস্থিৰ হৈ উঠিল

তললৈ ঘূৰি চালে হলুৱে।

অসংখ্য মানুহ।

গাড়ী চলিছে মটৰ চলিছে।

কি যে অদ্ভুত এই পৃথিৱী! ইমান মানুহ, ইমান গাড়ী, ইমান মটৰ।

অলপ দূৰতে এজোপা গছ আছে, তাৰ কাষতে আৰু এজোপা, অলপ সিকালে
আৰু এজোপা। খুটাটোৰ একেবাৰে ওপৰলৈ উঠি তাঁৰে তাঁৰে অকণমান বগাই যদি
প্ৰথম গছ জোপাৰ ওপৰলৈ জপিয়াই দিব পাৰি—তাক আৰু কোনোও ধৰিব
নোৱাৰিব।

খন্তেক জিৰণি লৈ সি মনত সাহস গোটাই ললে। তাৰপিছত বগুৱা বাই ওপৰলৈ
উঠি তাঁৰ দুদালত ধৰিবলৈ হাত দুখন আগবঢ়াই দিলে।

(প্ৰতিবাদ / ১৯৮২)

শেষ আশ্রয়

এই অকলত টিলিঙা দুটাই আছে। তাৰে এটা আছে দেওখানৰ ভোবোলাৰ ভিত্তিত।

সি যেনিয়েই যায় তেনিয়েই টিলিং টালাং শব্দটো আগে আগে যায়।

‘টিলিং টালাং’ এই চিনাকী শব্দটো শুনিলে বুঢ়ী-ঠেৰী আটায়ে দুৱাৰখন হেচুকাই, আঁৰে চাউল এমুঠি ‘প্ৰহু’ কিনো দিম, কিনো থম’ বুলি হাতৈ বিয়েকৈ যাচে, তাকে যোকোৰা যোকোৰে চোবাই ভোবোলা আঁতৰি যায়।

ভোবোলাৰ খং-বাগ তেনেকৈ নাই। কেঁচুৱা এটায়ে লপৰ থপৰকৈ আহি তাৰ বৈ পৰা কীষল গোফ কোচাত ওলমি চাই।

আনটো টিলিঙা আছে হৰিবাপুৰ হাতত।

এইটো অশ্ৰু আগবটোতকৈ আকাৰত ডাউৰ আৰু ওজনতো বেছি। শব্দটোও গহীন, টিলিং-টিলিং। শব্দ আৰু ছন্দৰ পাৰ্থক্যটো বুজিব পৰা সকলে দুৱাৰ নেমে লাকৈয়ে গম পায়, বাপুদেউৰ চাউল কঠাও মুকলি হৈছে।

আজি পদূলি পাৰ নো হওঁতেই চিনাকী প্ৰশ্ন এটি ওফৰি আহিল।

“হৰিবাপু! আহিলনে গ’ল?”

যিমানেই শ্লেষপূৰ্ণ নহওঁক কিয়, এনেবোৰ প্ৰশ্নক হৰিবাপুৱে সহজভাৱে লৈ অত্যন্ত বিনয়েৰে প্ৰশ্ন অতুসৰি উত্তৰ একোটি দিযে।—এই বিনয়ী ভাব ভঙ্গীৰ বাবেহে বাপু দেউৰ জীৱিকাৰ একমাত্ৰ গোম্টিখন কেলচোপ কেলচোপকৈ হলেও জীয়াই আছেগৈ।

হাতত টিলিঙা লৈ ওলালেই হৰিবাপুৱে আকাশ পাতাল গমিবলৈ ধৰে অতীজৰ পুৰঠ দিনবোৰলৈও মনত পৰে। কি যে দিনকাল পৰিল, হে প্ৰহু!

পিহু পুৰুষ কঠবাৰুৰ পৰাই বেদমন্ত্ৰ কঠস্থ আৰু যাগ যজ্ঞৰ পদ্ধতি হৃদয়ত তুলি লৈছিল হৰিবাপুৱে। আক্ষৰিক জ্ঞানহীন হৰিবাপুৱে কঠও কম কৰা নাছিল। কব লাগিব সাধনা বুলিহে। নিপুণ শিপিনীয়ে যেনেকৈ নানা তৰহৰ ফুল-জালি এঘৰ এঘৰকৈ চিকুটি চিকুটি চানেকিত তোলে, বাপুৱেও তং সদৃশ ধৈৰ্যৰে নিচেই ফুকলীয় কালৰে পৰা পিহু পুৰুষৰ পিছে পিছে ছাঁটোৰ দৰে লাগি থাকি এটা এটাকৈ অৰ্থচ যথাসম্ভৱ নিতুলভাৱে প্ৰতিটো বেদমন্ত্ৰ, পদ্ধতিৰ প্ৰতিটো খুটি-নাটি আয়ত্ত কৰি লৈছিল।

পূৰ্ব-পূৰ্ব কঠবাপুৰ দিনলৈকে অন্ততঃ লাট মণ্ডলৰ দৰে এই অঞ্চলৰ বাপুসকলৰো নিজ নিজ একোটি লাট আছিল। অৱশ্যে নিজ নিজ লাটৰ ওপৰত অধিকাৰ অধিক হলেও আজি-কালিৰ ভাঙৰৰ 'ফিল্ড'ৰ দৰে বাপুসকলৰো একোখন বিশেষ নিজ বিজ্ঞা বৃদ্ধিৰ গুণত তৈয়াৰ হৈছিল আৰু 'ফিল্ড' অৰ্থাৎ পথাৰ এখন তৈয়াৰ হোৱাৰ পিছত ধাঁই খেৰৰ অভাৱ নপৰিছিল।

হৰিবাপুৱে ভাবে আৰু তাৰি হয়নিয়াহ কাঢ়ে।

ক'ৰ দিন কলৈ গ'ল ? দিন কালো যে কি দৰে সলনি হ'ল।

বাপুসকলো সংখ্যাত কমি কমি কানিৰ টিকিৰা হেন হ'ল।

এতিয়া হৰিবাপু নিজেই এখন বিশাল বিপ্ৰ ৰাজ্যৰ অধিপতি।

উত্তৰে দিখৌমথ, দক্ষিণে মেজেঙা-গেলেকী, পূবে মেচাগড় আৰু পশ্চিমে সোমদাৰ-দিক্‌চৌলৈকে এই বিস্তৃত অঞ্চলত বৰ্তমানে হৰিবাপুৱেই হ'ল একমাত্ৰ হতা কৰ্ত্তা-বিধাতা।

পিছে, হলে হ'ব কি ?

মাছুহৰ ভাৱ-ভক্তি কমিল।

কলা গাহৰ সলনি পাঁচ মহা, সোণৰ সলনি সাত সিকি—এইবোৰতো আগৰ পৰাই চলি আহিছিল। এতিয়া আকৌ বজাৰৰ দোকানত পজাৰ ধুতি (চাৰি হতীয়া), পূজাৰ গামোচা (এবেগেত), পজাৰ ধূপ (গোবৰ গোবৰ গোন্ধোৱা)—এইবোৰো নতুনকৈ ওলাল। বিয়া একোখনত দিনক বাতি কৰি খাটিলেও ধতিয়ে গামোচাই উপটোকনেৰে মিলিও দুদিনৰ দিন হাজিৰাও নিমিলে।

গাঁৱৰ মাজ পাওঁতেই কোনোবা এজনে ৰিং মাৰি শুধিলে ?

“হৰিবাপু! অনানে দিয়া ?”

বাপুহঁত পাঁচ ভাই।

পিছে পিতৃ পুৰুষৰ বিজ্ঞা ফেৰা ললে কেৱল হৰিবাপুৱেহে।

বাকী চাৰি ভাইৰ দুই পটি শুনি গাঁও এৰি চহৰৰ বাসিন্দা হ'ল। অন্য দুইৰ এক মতিভ্ৰম ঘটাত দেশ এৰি দেশান্তৰী হ'ল। ছুমলীয়া নোমলে যেনিবা কোনো এক শক্তিমান পুৰুষৰ হাতে পায়ে ধৰি সোমাল শিৱসাগৰৰ কেচাৰীৰ পিয়ন, পিয়ন ঠিক নহয়—টেকেলা। হৰিবাপুৱে জনাত নোমলৰ অৱস্থাই এতিয়া কেউটাৰ ভিতৰত উত্তম।

“হৰিবাপু! হালৰ গৰু এটি হেৰাল। গুৱা-পাণ এটি বাস্তি থৈছে।”

হৰিবাপুৱে দিছা এটি দিলে

হাল গৰুতো বাদেই কঠঁবাপুৰ মাটি-বাৰীও নাছিল, ধকাৰ ভিতৰত আছিল
ৰেঁটিটো। নোমলে কিছু নিজাকৈ ৰূপিত মাটিও কৰিলে বাৰ হালিচা। ঘৰো
কৰিলে ভাল, ভলিত ইটা, ওপৰত টিং।

আই—ককাইৰ কথা। হঠকী সিমানেই হয়, সিমানেই বং। কিন্তু যিটো
কথাই হৰিবাৰুৰ মনত নোমলৰ প্ৰতি বিষৰ সৃষ্টি কৰিলে—সেইটো হ'ল—আৰ্থিক
নহয়, সাংস্কৃতিকহে।

প্ৰথমৰে পৰা হৰিবাৰুৰ প্ৰতি নোমলৰ হেয় জ্ঞান আছিল স্পষ্ট। ভৱন্তে হেয়
জ্ঞান আছিল আচলতে গিত পুৰুষৰ বৃত্তিটোৰ প্ৰতিহে। তথাপি এয়ে সেয়ে মিলি
সময়ৰ মূৰকত গৈ এই হেয় মাগুতা আৰু বিৰোধে ব্যক্তিগত পৰ্যায়ো পালেগৈ।
হৰিবাৰুৰ মনত আটাইতকৈ দুখ সোমাল যেতিয়া যেতিয়া গৈ নোমল 'কৃষ্ণ শংকৰী'
অৰ্থাৎ কৃষ্ণ বৰাৰ 'শীৰ' হৈ আহিল আৰু অহাই নহয়—কৃষ্ণ শংকৰীৰ ধৰ্মমত বাইজৰ
মাজত বিয়পোৱাৰ 'এজেন্ট' (হৰিবাৰুৰ মতে) হৈও পৰিল।

পিছে বহুবেক হুঘৰোতেই শংকৰী পাটিত ফাট-মেলিল! হ'ল চুমু আৰু
চুমুখ। কৃষ্ণ শংকৰী চুমুখৰ আৰু নোমল টেকেলা চুমু পাটিৰ 'কোৰ্ণিনেটৰ' মেম্বৰ হৈ
বহিল।

হৰিবাৰুৱে এহেৰাৰ বেছি ভাগ নাপায়, তথাপি আনেঙে আনেঙে বুজ লৈ গমি
পিহি যি পালে সেয়া হ'ল কথা বেলেগ। তেওঁ যি বুজি পালে 'শংকৰী য়ে মাহুৰ
মাজত বিভাজন আনিলে আৰু -

শিংগুটি এটাত উজুটিয়াই বাপু ঠমকি ব'ল।

“আৰু কি?” নিজৰ মনতে তেওঁ জুকিয়াই চালে।

“আৰু ই এটা উৎকট ব্ৰাহ্মণ বিৰোধী সংকাৰ্ণ কাৰবাৰ।

“হৰিবাৰু, ভজা নে পোৰা?”

কেৰাহাকৈ চালে হৰিবাৰুৱে।

কালুগাঁওৰ নিমাখিত দোকানিৰ সৰুটো পুতেক পোণা।

কালিৰ ল'ৰা। পঢ়া-শুনা এৰিলে, এতিয়া স্থিতিজালী কোবাই-ফুৰাই কাম। সিও
আৰু বাপুক 'ঠাট্টা' কৰি সোধে, ভোজভাত নে দহা-পিও।

বাপুৰ খং উঠে পেটত। মুখত ঠাঁহি এমোকোৰা থাকেই। তাকে আৰু অকণমান
বহলাই হৰিবাৰুৱে কলে, ভজা-পোৰা নহয় অনাহে।

“ক'তবা? পে'ণাই শুধিলে।

“ওপৰ লোণপুৰীয়াৰ পিনাকী মহৰিৰ পুতেক।”

“ভাস্কৰটো নেকি ?”

হৰিবাপুৱে কথা চহকী চেলপুটোৰ লগত কেপকেপাই থাকিবলৈ টান পাই ‘হয়’ বুলি যুৰ জোকাৰি নিজৰ বাস্তাবে বেগ লবলৈ ধৰিলে।

কথাত কথা বাঢ়ে, খৰিকাত বাঢ়ে কাণ। তাকে চিন্তিহে হৰিবাপুৱে লোণপুৰীয়ালৈ ওলোৱা বুলি আঁঠৈ মাতিছিল। পিছে অলপ দূৰ আগবঢ়াৰ পিছতে গম পালে, বাঘে এবিলেও ছাগে নেৰে। সি বেটাঠি তেওঁৰ লগ এৰা নাই।

“হৰিবাপু কথা এৰাৰি কওঁ, দায় দোষ নধৰিবা আক’।’

খোজ দিবলৈ এৰি বাপুৱে পোণাৰ ফালে উভতি পোনোৱাকৈ চাই কাণ দুখন সজাগ কৰি তুলিলে।

হৰিবাপুৰ ধংটো ঠিক ফেপেৰা পাতি ধৰাব দৰে হোৱা বাবে পোণাও কিছু সময় তভক মাৰি ব’ল। কিন্তু তাৰ পিছতে কোনো ধৰণৰ থকা-খন্দা নলগাকৈ সি কব ধৰিলে।

“তোমালোকৰে ভাগ্য হৰিবাপু, এম বি বি এচ ভাস্কৰ ? তথাপি তুমি বেদ বাক্য নপঢ়ালে যে তেওঁৰ হাড় শুচি নহয়।’

বাপুৰ দেহৰ শীৰ্ষভাগ গৰম হৈ উঠিল। কাণ-দুখন জ্বলিব ধৰিলে আৰু মুখখনেও সঘনে বঙা ক’লা বৰণ সলাবলৈ ধৰিলে।

সিফালৰ পৰা কোনোবা এটা আহিছিল।

“হৰিবাপু গয়া-কাশী নচলানে ?’

হৰিবাপুৱে মিচিকিয়াই হাঁহিলে, কিন্তু হা-না একো নক’লে।

মাজতে অনাটনত পাৰি হৰিবাপুৱে বিধবাৰ দল গয়া কাশীলৈ অনা নিয়া কৰাৰ দৰে ব্যৱসায় এটিতো হাত দিছিল। কিন্তু মুণ্ডন কৰা বিধবাৰ যুৰক লৈ হোৱা ক্ষুৰ্তি তামাচাই আৰু ইতিকিঙে হৰিবাপুৰ অন্তিত্বকে বিপন্ন কৰিবলৈ লোৱাত এই ফেৰা বৃন্তি বাপুৱে একেবাৰেই এৰি পেলালে।

নিমাখিতৰ পুতেক আৰু হোৱাৰ লগে লগে হৰিবাপুৱে দিশ সলাই ষোলোক উকিলৰ ঘৰলৈ বুলি বাট লবলৈ ধৰিলে।

ষোলোক উকিল আচল উকিল নাছিল।

কিন্তু তেওঁৰ পুতেক গোলোক কিতাপ পাছ কৰা সঁচাসচি উকিল।

লিখা-পঢ়া জনা অথবা ডাঙৰ চাকৰি কৰা লোক বহুতেই আছে, কিন্তু গোলোকে এই গাঁও কেইখনৰ বাবে যিমানখিনি কৰিছে তাৰ তুলনা নাই। হৰিবাপুৱেও বহু দিনৰ পৰা ভাবিছে, ভাবি অৱশেষত আজি সঁচাসচিকৈ লাজ মান কাটি কৰি থৈ

আহিছে। তাতে যোতা নিশা যিটোহে কাও ঘটিছে! এই ঘটনাই বাপুৰ মনৰ শেষ আশাকণো যেন ধূলিসাৎ কৰি পেলাইছে।

উকিলৰ পৰিয়ালত পূজা-সেৱা নচলে। সেয়ে এই দিশে বাপুৰ পথ বন্ধ। এই চামত হোৱা বিয়া-বাক আটাই কেইখনেই হৈছে কাছাৰীৰ নিয়মত। আনকি ষোলোক উকিল ঢুকাওঁতেও গোলোক দহা-পিওঁলৈ দূৰৰ কথা মূৰৰ চুলি কেইদালো পিতৃ পুৰুষৰ নামত উছৰ্গা নকৰিলে।

বেঙাবোৰ চুটি কৰি, বেগ কমাই হৰিবাপুৱে মূৰটো ঠাণ্ডা কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিলে।

গোলোক ঘৰতেই আছিল।

“তই মোৰ এটা উপকাৰ কৰ।”

হৰিবাপুৱে বৰ ককণ চাননিৰে গোলোকৰ মুখলৈ চালে।

“কোৱাছোন বাক।”

ক্লেণেইকৈ যে আবন্ত কৰিব ভাবি নাপাই হৰিবাপু অলপ সময়ৰ বাবে নিতাল মাৰি ব'ল।

“নোমলক জানো তয়ে চাকৰিটো যোগাৰ কৰি দিয়া নাছিল?”

নোমলৰ সন্তান চৰিত্ৰ সম্পৰ্কে গোলোক উকিল জ্ঞাত। সিয়েবা আক' কি লেঠা লগাইছে?

“তয়ে যোগাৰ কৰি দিয়া চাকৰি।” হৰিবাপুৱে কব ধৰিলে, এতিয়া গাঁৱত তাৰে অৱস্থা ভাল। মোক সিমান ডাঙৰ নালাগে, টুক টাককৈ চলিব পৰা বিধৰ কিবা এটা হ'লেই হ'ল।

গোলোক যেন আকাশৰ পৰাহে পবিল।

“এই বয়সত তোমাক আকো চাকৰি কিয়?”

“মোৰ দিন কাল নাই। ল'ৰাটোকে গোজা মাৰি দে। আগলৈ পিছলৈ বুলিবলৈ এটাই ল'ৰা। হাইস্কুল পাচ কৰাৰ পিছত এতিয়া এনেয়ে বৰ্হি আছে। পঢ়াবলৈ-শুনাবলৈও মোৰ অৱস্থা দেখিছই। দিন ভিক্ষা, প্ৰাণ বক্ষা। মাজে মাজে মোৰ লগত দহা কাজলৈ যায়।

বজাৰ জুই লগা।

তথাপি একে উশাহে কথাখিনি কৈ হৰিবাপুৱে আশাবে গোলোকৰ মুখলৈ চালে।

“আক কেইবা ঠাইতো খেপিয়াইছো, কিন্তু ভোভহে আশা।”

কৈয়ে হৰিবাপু বহাৰ পৰা উঠিল আক গোলোকে হা-না কিবা এটা কোৱাৰ আগতেই গজং গজংকৈ অহা বাটে উত্ততি যাব ধৰিলে।

ভেকোলা চুকৰ বাস্তাৰ দাঁতিৰ শিলিখাজোপাৰ তলত অথনিৰ দৰে এতিয়াও আধা পোৰা খৰি আৰু ফুট-ছাইবোৰ সিঁচৰিত হৈ আছিল। ঠিক সেইখিনি পাই হৰিবাপু অকণমান সময় তডক মাৰি ব'ল। অকণমান আঁতৰত এখিলা চিৰিলা চিৰিলি হোৱা নিচিৰিওৱা কলপাতত চমক চমক তেজৰ চেকুৰাও লাগি আছিল।

হৰিবাপুৱে জানে, এইয়া কিহৰ তেজ ?

হয়তো অলপ সময় ভালকৈ বিচাৰিলেই ধূলি মাকতিৰ মাজত কৰোবাত চিটিকি পৰি থকা পিতলৰ ধুনীয়া সৰু টিলিঙাটোও বিচাৰি পোৱা যাব পাৰে।

(নতুন দৈনিক / ১৯৮৮)

শংকৰ গুৰু আমাৰে

‘দুখীয়া অন্ধ মাতৃহ দাদা।

দহ পাঁচ পইছা -

দান কৰি যাওঁক দাদা।’

বুঢ়াভকতে গাঁতৰ ঘৰত কৈ কৈ ঠিক এইখিনি পাওঁতেই সৰুৱে এটা কৰুণ শ্ৰবেণে কয়, ‘অন্ধ দুখীয়া মাতৃহক দহ পাঁচ পইছা দান কৰিলে বিফলে নাযায় দাদা।’

মাতৃহবোৰ যে কি কিৰ্পণ।

দান-ধৰ্মৰ কথা। তথাপি মিহতঃ হাতবোৰ জেপত সোমাব নিবিচাৰে। যদিহে কাৰোবাৰ হাত এখন সোমায়ো, ওলাই আহিব ঠিক পাঁচ বা দহোটা পইছাহে।

আঁচৰিত। আঁচৰিতভাৱে কিৰ্পণ মাতৃহবোৰ।

ঘণাত নাক কোঁচ খাই যায়, থু পেলাই দিয়ে সৰুৱে।

বুঢ়া ভকতে অৱশ্যে কয়, ‘হেই সৰু। বহুছোন বহ। তহুঁ মই কিবা হুটাইনে ? সংসাৰখন ভান্ধাবাবে ভৰিল। মাতৃহেনো আৰু কাক কিমান দিব ?’

কথাটো মিছা নহয়।

সৰুৱে সিদিনা নিজেই দেখা পালে, ভদ্ৰেশ্বৰ আৰু সাবিত্ৰী, দেউতাক আৰু জাঁয়েক, দুয়ো সমানে ভিক্ষা মাগিছে জাহাজ ঘাটত।

সিহঁতক দেখা পাইয়েই সৰুৱে বুঢ়া ভকতক কাণে কাণে ক’লে, বুঢ়া ভকত জনিছানে ? মোটো ভদ্ৰেশ্বৰ, নগত ঘোৱাবাৰ গা-খুৱা জাঁয়েকজনী। কি-বা নাম আছিল তাইৰ ? —সাবিত্ৰী নে কি ?

বুঢ়া ভকতে ইচ্ছাই উঠিল, ‘মোৰ হাতত ধৰ সৰু, পলা পলা ইয়াৰ পৰা। কেনেকৈ দেখিব ল’গিলে লাজ মান সকলো যাব।

ভিক্ষাবোৰো আকৌ লাজ !

থিক্ থিক্ হাঁহি পেলালে সৰুৱে। তথাপি বুঢ়াভকতৰ উচ্চৈশ্বৰ্য্যনিখন সহিব নোৱাৰি সি আঁৰলৈ আঁতৰি আহিল।

‘দুখীয়া অন্ধ মাতৃহ দাদা।—

দেখে বুলি লাজত পলাই আহিলেও বুঢ়া ভকতে কিন্তু কথাটো পাহৰি নেপেলালে।

বাছ ষ্টেচনৰ দাঁঘল মেটফৰ্মখনৰ এম্বুতে তেওঁলোক দুয়ো নিশা হলে শোৱে। বুঢ়া

ভকত অন্ধ, নিশা-দিন বুলি কোনো কথা নাই। সকলো দিনটো মাগি খুজি অনা টকা কেইটাৰে থোৱা বস্ত্ৰ এটোপোলা গোটাই আনে। দিনটো খোজকঢ়াৰ ভাগৰ; ভগাই বটাই খাই দুয়ো টোপনিত^১ ঢলি পৰে।

সেইদিনা পিছে ভালেমান নিশালৈকে বুঢ়াভকতৰ টোপনি নাছিল।

‘অ’ সৰু, সৰু অ’।’

সৰুৰ কিম্বদন্ত সাৰ-স্বৰ নাই।

বুঢ়াভকতে নিজে নিজেহে ভবা-গুণা কৰিবলৈ ধৰিলে, ভদ্ৰেশ্বৰৰ লেখীয়া কন্নী মাছহৰে এই অৱস্থা। আক বা ক’ত আহিছে চহৰলৈ, কি ঠিক?

চিলমিলকৈ টোপনি আহে, কিম্ব পুনৰ সাৰপাহ উঠে বুঢ়াভকতে। গাটো ঘামে, ঘামি জ্বোল বৈ যায়। ছিঃ, দিনো দুৰ্গপলীয়াই গাভৰু ছোৱালাজনী এই দিন— ভকাইতখনৰ বাজালৈ লৈ আহিব লাগেনে? ক’ত বা আছে সিঁত? খাইছে বা কি?

‘অ’ সৰু, সৰু অ’।’

থেং থেঙাই উঠে সৰুৱে ‘শুই থাকা, শুই থাকা।’

‘নহয় অ’ সৰু’, বুঢ়াভকতে কয় ‘এহ ভদ্ৰেশ্বৰটো’—

‘থোৱা থোৱা তোমাৰ ভদ্ৰেশ্বৰটো।’ ইলুটি হৈ শুই সৰুৱে গেৰ্ভেৰ মাৰে, নিজৰ পোকবেই টেক্-টেকায়া, শুই থাকা। দিনটো মাগিলেহে ভাত মুঠিৰ যোগাৰ হয়। শুই লোৱা, ভাগৰ নপলালে মৰিব লাগিব।

কথাটো মিছা নহয়।

ভাগৰ নপলালেই মৰিব লাগিব।

কাচাৰীৰ বাছ বথা ঠাই টুকুৰাহে অলপ ভাল। এক মিনিট, দুই মিনিটৰ অন্তৰে অন্তৰে একোখনকৈ বাছ আহে, আধা মিনিট বয়। যাত্ৰীৰ ভীৰো ইয়াত বেছি। উপাৰ্জনৰ কাৰণে ঠাই টুকুৰা ভাল। কিম্ব ভিক্ষাৰীৰ সংখ্যা ইয়াত বেছি। কথা খোৱাৰ সংখ্যাও ইমানেই বেছি যে বুঢ়া ভকতৰ ভিক্ষা মগা ‘গীত ফাঁকি’ও অচল হৈ পৰে।

তাৰ উপৰি চিনাকি মাহুতৰ সতে ভেটা-ভেটি হোৱাৰ আশংকাও বেছি।

সেয়ে চৰণক সাক্ষা কৰি ইঠাহৰ পৰা মিঠাইলৈ ঘূৰি ফুৰাটোকে বাচি লৈছে বুঢ়াভকতে। সৰুৱে অৱশ্যে মাজে মাজে কয়, বুঢ়া-ভকত এইটো হ’ল নিবুদ্ধিতাৰ কাম।’

বুঢ়াভকতে সোধে, ‘কি নিবুদ্ধিতাৰ কাম অ’?

‘বুদ্ধিগত ভিক্ষাবঁয়ে ঘূৰি চুফবে। এঠাইতে বহি থাকে। গাত কষ্ট পায় কয়।’

• ‘হ’ব হ’ব দেখোন।’

‘কি হ’ব বুঢ়াভকত?’

বুঢ়াভকতে কয়, আমি কিবা সদায়ে ভিক্ষা কৰি থামনে? বান আহিছে, শুকাব।
কেইদিন মান যাওঁক, গাঁৱলৈ ঘূৰি যাম।

‘খাবাগৈ কি?’ ভেকাহি মাৰি সৰুৱে কয়, বাগিৰ চট পৰি গোটেইখন শেষ।
খেতিৰ মাটি এডবাও বাকী নাই। ইয়াত যেইহওঁক দিনটো মাগিলে এনাজ ভাতৰ
যোগাবেই হৈছে।

বুঢ়াভকত মনে মনে থাকে।

মনে মনে গুলা-গঠা কৰে, ভিক্ষা নকৰাকৈ এমুঠি যোগাব কৰাব উপায় এটি
নোলাবনে?

মাজতে দুয়ো সোমাল হোটেলৰ কামত।

কাপ-প্লেট ধোৱা কাম।

কামটো বেয়া নহয়। থাছ বৈ মাহে বিশ টকাকে দৰমহা। মাগিলে কেৱল
খোৱা কেইটাহে কেনেবাকৈ যোগাব হয়গৈ। তাতকৈ এই কামেই ভাল।

পিছে ছুদিনতে দুয়োকৈ আমুৱালে।

সৰুৱে স্বাভাৱিকভাৱেই থেং থেঙাই উঠিল, নকৈছলোনে তোমাক! দিন নাই,
ৰাতি নাই, কেৱল পুই থাক। লেতেবা কাপ-প্লেট, মাছুহে খোৱা জুঠা। নাথায় থাকিব
পাৰি, কিন্তু এনেকৈ গাধৰ দৰে কিমান দিন থাটিবা?

এৰি দিলে হোটেলৰ কাম।

আকৌ সেই ভিক্ষাৰ জোঁলোঙা।

সৰুৱে আকৌ প্ৰস্তাৱ দিলে, এনেকৈ ঘূৰি ফুৰি ভিক্ষা কৰা নাযায়। এঠাইত
বহিব লাগিব।

কিন্তু বহাতো অচৰিকা অনেক।

তাৰ উপৰি সৰু মাছুহটো দেখাত একেবাৰে হুহু। খোজ কাঢ়িলেহে মাছুহে
গমপাই লেডেৰা বুলি। বহি থাকিলে তাৰ প্ৰতি কাৰনো পুতৌ জাগিব?

ঠিক বেল ষ্টেচন আৰু বাছ ষ্টেচনৰ মাজৰ ঠেক গলিটোত এহাল মগনীয়া বহে।
এটা মুছলমান, আনটো হিন্দু। সেইফালেৰে গলেই কাণত পৰে—

আল্লা. বাম

আল্লা. বাম

আল্লা, বাম—

ভিক্ষাবীৰ আৰু কি জাত-পাত আছে। সেইফালেৰে গলে দুয়ো খন্তেক ধমকি বয়। বুঢ়াভকতে কাণপাতি শুনে সৰুৱে ব' লাগি চায়। ভিক্ষাবীৰ জাত-পাত নাথাকিব পাবে, ভিক্ষা দিয়া বিলাকৰ কিম্ব জাত আছে। বামৰ এলুমিনিয়ামৰ খালত হিন্দুৰ আৰু আল্লাৰ খালত মুছলমানৰ পাচ পইছা, দহ পছছা অথবা কেতিয়াবা হঠাতে এটা সিকি বা আঞ্চলি ছিটিকি পৰে।

বাম আৰু আল্লা দুয়োজনই অন্ধ।

পইছাব প্ৰতি যেন দুয়ো উদাসীন, যেন ভগৱানৰ সেৱাতেহ উচ্চৰ্গিত ছুটি প্ৰাণ।

আল্লা, বাম

আল্লা, বাম

বুঢ়াভকতে তুখেৰে মাতে, 'সক অ সক।'

সৰুৱে তুখেৰে কয় 'বুঢ়াভকত' আগি যে দুয়ো হিন্দু " তাতে ঈশ্বৰীদিয়া সত্ৰৰ শিষ্য।'

বুঢ়াভকতে আমন। জমনকৈ কয়, 'সক যোক হেনো আতাৰ পৰা দেখিলে মুছলমান মুছলমান যেনেই লাগে, হয়নে বাকু?'

'ধোৱা ধোৱা বুঢ়া ভকত', খং উঠি যায় সৰুৰ। সি কয়, 'অথন্তৰত পৰিলো বুলিয়েই মেলেছ ঈশ্বৰ নাম লবানে?'

বৰ কষ্টৰ বাৰণায়।'

মাজে মাজে দুয়ো বৰ বেয়াটক ভাগৰি পৰে।

উপাৰ্জনো সেই। কেতিয়াবা তিনি টকা, খুব বেছি চাৰি টকা। চাৰি টকা হলেই খুচুৰা পইছাবোৰ ছিটি বাছৰ কঙাক্টৰৰ লগত সলাই লয় সৰুৱে। এই কায়দাটো সি শিকি গৈছে। চাৰি টকাৰ খুচুৰা দিলে পাচ টকীয়া নোট এখন পায়, নগদ এটকা লাভ। কিন্তু তাৰেও কোনো মতে দুজন মানুহৰ পেট নভবে।

বৰনদীৰ পাৰতে মন্দিৰ এটা আছে, কি জানো নাম? পুৱা মানুহৰ ভীৰ লাগে, বন্ধৰ দিনত ভিৰটো হয় অলপ বেছি। বুঢ়া ভকতৰ কথা মতে দুয়ো এদিন পুৱাতে মন্দিৰৰ পদূলি পালেগৈ।

হাত-ভৰি নথকা ভিক্ষাবীৰ সংখ্যাই ইয়াত সবহ। যিবোৰৰ হাত-ভৰি আছে— সেইবোৰৰ গাত আছে কিছুমান কুৎসিত গেলা ঘা। ভিক্ষাবোৰে নিজৰ নিজৰ ক্ষত চিনবোৰ মানুহৰ চকুত পৰাকৈ উলিয়াই থয়। যাৰ ক্ষত গভীৰ তাৰ খালতহে দুপইছা বেছিকৈ পৰে।

নিশা সৰুৱে কণ্ঠ নকণ্ঠকৈ কলে, 'বুঢ়াভকত !

'হ - উ - উ !'

'গাত এটুকুৰা ঘাকে ধকা হলে ।'

বুঢ়াভকতে কলে, কিছুমানে দেখোন এনেয়ে ফটাকানি এমোপা বান্ধি লয় । সবৰে কিবা ঘা আছেনে ?

সৰুৱে দুখ মনেৰে কলে, ভিক্ষা মগাই পাপ, তাতে আকৌ ফাঁকি দি ভিক্ষা বিচৰা ? মন নাযায় দেখোন বুঢ়াভকত ।

এনেকৈয়ে কিছুদিন পাৰ হৈ যায় ।

এদিন নিশা শুৱৰ বাবে বাছ ষ্টেচনলৈ ঘূৰি আহোতে দুয়োৰে যথেষ্ট পলম হ'ল ।

মাগুহৰ ভিৰ পাতলিছে ।

আগে আগে সৰু, পিছে পিছে সৰুৰ লাখুটিত ধৰি বুঢ়াভকত ।

হঠাতে সৰুৰ লাখুটিত টান পৰিল ।

বুঢ়াভকতে কলে, 'চাচোন সৰু, কোনো গায় ?'

সৰুৱে ভোৰভোৰালে ।

এজনী তিৰোতা । বয়সে ভাটি দিছে ! চকু দুটা সম্ভৱ অকামিলা । বাস্তৱ দাঁতিত কঠ এখন পাৰি মাগুহজনীয়ে একান্ত মনে গাব ধৰিছে—

তই জলে নাযাৱ—

অ' তই কলংকিনী বাধা—

কদম গছে উঠি আছে'.....

বুঢ়াভকত নিশ্চুপ মাৰি ব'ল, হঠাতে তেওঁ এবাৰ সৰুক স্মিলে, 'তিৰোতাজনী অসমীয়া, নহয়নে সৰু ?'

সৰুৱে একো উত্তৰ নিদিলে ।

কিছু সময়ৰ পিছত বুঢ়াভকতে সৰুক পুনৰ স্মিলে, 'সৰু ।' তিৰোতাজনীৰ লগত কোনোবা আছেনে ? তাই অকলশৰীয়া নহয়নে ? বেচেৰী !

তাৰপিছত কঁকালৰ খুচনিৰ পৰা নোট এখন উলিয়াই সৰুৰ ফালে আগবঢ়াই দিলে, চাচোন সৰু, এটকীয়া হয়নে ? যা যা বাপু, যা । টকাটো মাগুহজনীক দি আহগৈ । বেচেৰী !

পিছদিনা অভ্যাসবশতঃ সৰুৰ মুখৰ পৰা ভিক্ষা মগা 'গীত'টো ওলাই অহাৰ

আগতেই বুঢ়াভকতে সৰুক বাধা দি কলে, 'সৰু' আজিৰ পৰা আমি আৰু ঘূৰি
হুহুৰো। এঠাইত বহিম, বহি বহি ভিক্ষা মাগিম।

সৰুক বিপাঙত পেলাই চহৰৰ আটাইতকৈ জনাকীৰ্ণ ঠাই টুকুৰালৈ গৈ বুঢ়াভকতে
বহিবৰ বাবে ঠাই অকণমান উলিয়াই ললে। তাৰপিছত কোনোবা নেদেখা এজনৰ
প্ৰতি প্ৰণাম জনাই বাগ জুৰিলে,

হৰি বাম বা—আ—ম

বাম' বাম'.....

ৰে মন সেৱহ হৰিকহ চৰণ। নিকটে দেখহ নিজ মৰণ।

দেখত হৰিকহ চৰণ শৰণ বিনে নাহি নাহি ভয় তৰণ ॥

সেই নিশা সৰুৱে বুঢ়া ভকতৰ পিঠিটো মোহাৰি মোহাৰি স্তমিলে, 'কথা এটা
কওঁনে বুঢ়া ভকত?'

আপোন ভাবত তয়্য হৈ থকা বুঢ়া ভকতে নাকেৰে এটা অদ্ভুত শব্দ কৰিলে,
হ- -উ- -উ।

সৰুৱে অলপ সাহস গোটাই কলে, গাঁৱলৈ আৰু কিনো ঘূৰি যাবা বুঢ়াভকত।
টকা জমাই খোল এটা আৰু তাল এযোৰ গোটাব লাগিব। কেইটামান বাগ ডেকা
বায়নৰ পৰা ময়ো শিকিছিলো। তুব বসন্ত, কৈলাণ, আশোৱাৰী... । শুনিছানে
বুঢ়াভকত ?

বুঢ়া ভকতে একো উত্তৰ নিদিলে।

(শাবৰদায় জনজাৱন / ১৯৮৫)

বোকা খেতিৰ-বতৰ

ফুৰফুৰীয়া গোন্ধ এটা তাৰ নাকত লাগিলহি। সি মূৰ তুলি চালে। তাৰ সম্মুখতে সয়ং মোহন মহৰি। মোহন মহৰি—মানে মোহন কলিতা। গাঁৱৰ মাহুছে ‘বহইচ’ কৰিছে মাতে মোহন মহৰি বুলি।

অৱশ্যে মহৰি নহয়নো কি ?

গজেন গাঁওবুঢ়াৰ খেতি পথাৰ, ধান খুন্দা মিল আটাইবোৰৰে হিচাপ বাথে মোহন কলিতাই। এইবাৰ হাত্তা কেইটা কিনি যে কাঠ টনা ঠিকাদাৰক ‘কোৰেয়া’লৈ দিছে—তাৰো পা-পইছা কি হয় মোহন কলিতাৰ গাতে হিচাপ। চাৰি আলিৰ চ’কত গেলামালৰ দোকানখন যে তৰিছে—তাৰো মেনেজাৰ হ’ল মোহন কলিতা।

মাতে সোতবই মোহন কলিতা ওৰফে মোহন মহৰি গজেন-গাঁওবুঢ়াৰ সোঁতাঃ স্বৰূপ, প্ৰতাপী মাহুহ।

এনেহেন মাহুহজনে যেতিয়া ভিকল সিদ্ধিৰামৰ ছুৰি নেদেখা চোতালত পদবুলি পেলালেহি—সিদ্ধিৰামে সঁচাকৈয়ে আচৰিত হ’ল। আঁঠু দুটাৰ মাজৰ পৰা মূৰটো উলিয়াই সি ঘপহকৈ থিয় হ’ল আৰু আথে-বেথে নিজৰ ডুখৰি পাবাখনকে মহৰিলৈ বুলি আগবঢ়াই দিলে।

ছ-হতীয়া চুৰ্ণায়াখন কোচাই টিক। মূৰ উলিয়াই মহৰি পৰম আগ্ৰহেৰে বহিল। কান্ধত ভাব বৈ অনা কলহটোও কাষতে নমাই থলে।

“মহৰিবাবু দেখোন। দাল দৰিজৰ ঘৰলৈ আহিলি, চকু দুটাই বিশ্বাস কৰিবকে পৰা নাই।”

হাঁচতিৰ পৰা চুৰটৰ টেমোটো উলিয়ালে মহৰিয়ে। নিজে এটা পকাই টেমোটো সিদ্ধিৰামৰ ফালে আগুৱাই দিলে।

“আহিছিলো ইংতিহঁতৰ তালৈ।” চুৰটটো পকাই ওঠেৰে তিয়াই ললে মহৰিয়ে।— মনেৰে মাতি থৈ আহিছিল। পিছে মাহুহটো আকৌ সময়ৰ মূৰকত ধবত নাই। মাহুহজনীয়ে বহিবলৈ কলে। নবহো বোলাত কলহটোকে দি পঠালে। কলহটোৰ পেটত আঙুলিৰে টুকুৰিয়াই মহৰিয়ে নিজকে কোৱাদি কলে, যিহে গন্ধ ওলাইছে—বৰা ধানৰ যেন পাইছো। গাঁওখনৰ মাজেদি কলহটো

কান্ধত লৈনো কেনেকৈ যাব। তাৰিলে সিদ্ধাৰ ভাতে সোমাই। ভালমান দিন অহাও নাই, খবৰ লও।

বজাহত বিয়পি পৰা গছটো চেকি চালে সিদ্ধিৰামে। ঠিকেইতো, বৰা ধানৰ^০ নহৈ কি হ'ব। তাৰ লুভীয়া চকুহালে কলহটোৰ পেটটোকে বাবে বাবে চেলেকিৰলৈ ধৰিলে।

তাৰ লুভীয়া চকুহাললৈ চাই মহৰিৰ ভাল লাগিল। শুধিলে, তোৰ মাহুহজনী নাইনেকি? মনেপৰৰ মাইকীয়ে কলে, বোলে তোৰজনীৰ ছেনো গাত লেঠা, কেইমাহনো?

“সাতমাহত ভৰি থলেই হবপাট’

“কথাটো বৰ ভাল নহ’ল’, মহৰিয়ে চুবটো জ্বলাই ইচ্, ইচাব ধৰিলে।

“এবা, বেয়াই হ’ল কথাটো।” সিদ্ধিৰামে নিজকে নিজে কোৱাৰ দৰে ক’লে, খেতি পথাৰৰ দিন। নিজৰ নাই কি হ’ল, আনৰ দুই-চাৰিখন কৰি নিদিলে টানৰ সময়ত কোনানো ধান-এদোন চাউল এমাজব দি সহায় কৰিব।

সিদ্ধিৰামৰ দুৰ্গপাল দেখি মহৰিৰ বুকখনেও হমহমাব ধৰিলে। হৰি বিচুট, হৰি বিচুট বুলি তেওঁ নিজৰ কপালখনতে চপৰিয়াব ধৰিলে।

“বিধাতাট যাক যেতিয়া দিব, সেই মতেহে হ’ব।—নে কি কৰ সিদ্ধা?” হুমাৰ ধৰা চুবটো মহৰিয়ে পুনৰ জ্বলাই ললে। ক’লে, নব মণিচ বনো এইবোৰত কি হাত আছে। সেহ লখাই ডাক্তৰলৈকে নাচাৰ কিয়? টকা পইছা খবলৈ ঠাই নাইকিয়া। মাটি বাৰী কিনি মাহুহ লগাহ খেতি-বাতিও কবাইছে। পিছে ছাৰা-ছলি এডুখনি মূখ হলে দেখা নাই। তই মই হলে কথা বেলেগ আছিল। ডাক্তৰ মাহুহ, আনেহে তেওঁৰ পৰা দিহ। পৰামৰ্শ লয়।

দেখাত কথাটো মিছা নহয়। সিদ্ধিৰামে মূৰ জোকাৰিলে।

“পিছে এইটো এতিয়া কি কৰ। মাহুহজনীকে মাত তায়ে কলহটো ঘূৰাওক। খেব দুভালমানো লাগিব, আন, চালৰে আছুৰি আন।’

ভিতৰৰ ফালে চাই সিদ্ধিৰামে মাত দিলে, হয়নে এইজনী, শুনিছনে? বাতি দুটা আনিবি, পানীও আনিবি। পানীৰ কলহটোকে লৈ আহ নহলে।

যেইকোনো বয়সায়াল মাহুহ আহিলে পদোশৰী সতকাই বাহিৰলৈ নোলায়। ওলালেও বুকুৰ মেখেলাখন কঁকাললৈ নমাই গাত ব্লাউজ চোলা এটা ভৰাইছে ওলায়। মহৰিক অৱশ্যে তেনে মান সন্ম নকৰিলেও চলে। গিয়াতী নহয়, দূৰ গাঁৱৰ মাহুহ।

যেনেকৈয়ে আছিল তেনেকৈয়ে তাই বস্ত্ৰ কেইপদ লৈ জ্বলাই আহিল। কটা বস্ত্ৰা এটা পাৰি কলহটো তাৰ ওপৰতে থলে আৰু কেইবাতিমান চেঁচা-পানী ঢালি জ্বাই কলহটো ঘূৰাব ধৰিলে।

মহৰিৰ চকুহাল বেয়া। ঘূৰ গাই থকা কলহটোৰ পৰা চকু কেইটা একৱাই নি তেওঁ বাৰে বাৰে তাইৰ ওখহা পেটটোলৈ চাই, চায়েই যেন কিবা বেলেগ তৃপ্তি পায়।

“গাড়ীৰ কামত লাগিছিলি বোলে?” মহৰিয়ে শুধিলে।

“মাজতে ধৰিছিলো, দিলো এৰি। এহবোৰ কাম আমাৰ কাৰ্বি মাহুহে কৰা কাম নহয়। দিন ভৰ মাটি কটা, বাতি হলে গাত বিষ।” পিৰালাৰ খুটাটোত আউজী দিলে সিদ্ধিৰামে। ক’লে, খেতি খোলা কৰি খোৱা মাহুহ। দিনটো হালছুৰি থাকিলেও গাত নধৰে। কৌকোৰা নাঙলৰ মুঠিত ধৰোতেই জনমটো গ’ল, এতিয়া ইবোৰত কেনেকৈ ধৰে।

“হয়। হয়।” মহৰিয়ে মূৰ জোকাবিলে।

“নৰেশ্বৰৰ আছ ধান দুপুৰা আছিল, তাকে চপাহ মেলি দিলো। হাজিৰাতে কৰিলো।” আনক হলে দহ টকাটক লাগে, মই আঠ টকাতে কৰিলো। দাই মেলি ভঁৰালত তুলি দিয়ালৈকে আটাইবোৰ কাম। টকাও আধাআধি দিলে। আজি ছয় কি সাত দিন হ’ল, কাম বন তেনেকৈ নহ’ল।

“দিন হাজিৰা কৰি খোৱা মাহুহ, কাম নাপালেও মৰণ। এহু হে হে। কিবা এটা কৰি দিব পৰা হলে ভাল লাগিলহেঁতেন।

কেইদিনমান যে সিদ্ধিৰামৰ চোঁকাত জুহু জ্বলা নাই কথাটো মহৰিয়ে গম পালে। তাৰ টেমুনা বন্ধা মুখখন দেখি তেওঁ আগতেই অশ্রুমান কৰিছিল। পৰিয়ালটোৰ বাবে তেওঁৰ হিয়াখনে যেন বেজাৰতে ধান বানিবলৈ ধৰিলে।

“এইবাৰ যে কি হ’ব। এহু হে হে। বৰষুণ নাই বতৰ নাই। খেতি পথাৰনো কি হ’ব?”

সিদ্ধিৰামে আকাশলৈ চালে।

তৰা চৰা তেনেকৈ নাই, দক্ষিণত গাজিছে, বতাহজাকে। মেমেকা।

“লয়খন ভাল। গুৰিতে গাজিছে। আজি কালিতে বৰষুণ হ’ব। বৰ মাষ্টৰৰ ৰেজিঅ’টোৱেও বৰষুণ হ’ব বুলিয়েই কৈছে।” সিদ্ধিৰামে কলে।

“নহেনো থাকিবনে। পিছে সময় বুলি কথা এটা আছে নহয়। শাওনৰ শেষত যেনিবা পৃথিবীখন উটি ভাহিয়েই গ’ল, লাভটো নো হ’ব কি? চাছোন, বাতিটো চেকি চা—

পদেপদীয়ে আগবঢ়াই দিয়া বাতিটো হাতৰৈ তুলি ললে মহৰিয়ে। এটোক মাৰি তেওঁৰ মনটো প্ৰফুল্ল হ'ল।—বেয়া নহয় দে, নে কি কৰ সিদ্ধা ?

“হয় দে, ভাল, ভাল হৈছে হেদ।” সিদ্ধিৰামে শলাগিলে।

“আক এদিন মান লাগিছিল। তথাপি বেয়া হোৱা নাই, নে কি কৰ সিদ্ধা ?”

“হয় দে।” পুনৰ মূৰ জোকাৰিলে সিদ্ধিৰামে।

“তোৰ ল'ৰা পোনা কেইটা নাই হ'পাই ?”

“ঘৰত এটাও নাই।”

“কবোৰাত থৈছ ?”

“নহলেনো কেনেকৈ চলো। ডাঙৰটোক দিছো—মতিবাবুৰ গেৰেজত। কাষ শিক, হাতৰ বিদ্যা। পা পইছা দিলে দিব, নিদিলে নাই। ছোৱালীজনীক আকৌ হেৰুৱাই নি কোনোবা অফিচাবৰ ঘৰত দিছেগৈ। ল'ৰা-ছোৱালী নথকা মাহুহ, কাম কৰা ছোৱালী বুলি অনাদৰ নকৰে, পেট ভৰাও ভাত কেইটাকে দিয়ে। মাহে পাঁচ টকা, দহ টকা মান দিয়াৰ কথা কৈছিল, ময়ে মনা কৰিলো। পেণ্ডুকা ছোৱালী, তাইৰ উপাৰ্জনো খামনে ? ...সকটোক মোমায়েকৰ ঘৰত থৈছো আৰু, নথলেও নচলে। .....চোকটো কিয় ঠিক আছে। দে, দে বাবুক দেখোন, বাবুক দে।”

সময় পাব হোৱাৰ লগে লগে কলহটো পাতলায়া হৈ আহিল। মহৰিৰ মূৰ দৌ খোৱা নাই, সিদ্ধিৰামৰ কিয় মূৰটো যেন গৰ্ব হৈ আহিল।

“ভই পিছে এতিয়া কি কৰো বুলি ভাবিছ ?” মহৰিয়ে জ্বিলিলে।

মূৰ তুলি চালে সিদ্ধিৰামে। ক'লে, কাম, কাম কৰিব লাগিব, নকৰিলে কোনে খোৱাব। কোনে খোৱাব, খোৱাব কোনে মোক ?

“কিন্তু কাম ক'ত পাবি ?”

“অ'তোন ' কাম ক'ত পাম।”

“হাতাৰ লগত কাম কৰিবি ? কাঠ টনা কাম।”

“কাঠৰ কাম ? কি কাম ? কাঠ টনা, নাই নোৱাৰিম। বৰ বেয়া কাম। মেলেবীয়া হ'ব, তাতকৈও বেয়া বেমাৰ হ'ব।”

“খেতিৰ কাম কৰিবি ?”

“খেতিৰ কাম ! কৰিমতো, দিবনেকি কাম ? হাজিৰা নে ঠিকা ?”

“খেতিৰ কামত কোনো হাজিৰা দিব। ঠিকা কৰিলে কৰিব পাব। দে দে তাক আৰু এক বাতি। কি ? নোৱাৰ ! এহ, কথা হ'লনেকি ? দুখ কৰা মাহুহ, খাব নোৱাৰিলে কেনেকৈ হ'ব। খা-খা, পাৰিবি।”

বাত্তিটো সিদ্ধিৰামৰ ফালে আগুৱাই দিলে মহৰিমে। কাম আৰু টকা পইছাব হিচাপটোও তেওঁ তাক জনালে, কিমাননো কাম ! পাঁচটা হালোৱা আছেই, তোমো সৈতে ছটা। আহাৰ-শাওন-ভাদ, তিনি মাহ কাম। ০ দুপৰীয়া গৰ্খলি দুসাজ খাবি তাতে। চাহ, তামোল, কলহ—এইবোৰ বাদেই। টকা ? টকাও ঠিকেই পাবি। তিনি মাহৰ কাম, লবি, পনচাচ টকাকে দিয়াম। খাই লৈ তিনি মাহত পনচাচ টকা ? কম টকা নহয়। নগদ পনচাচ টকা।

ভৰি কেইটা মেলি সিদ্ধিৰামে শৰাবটো পিৰালিতে এৰি দিলে। তাৰ চকুকেইটা আপোনা-আপুনি জাপ খাই আহিল। তথাপি মহৰি উঠি যোৱাৰ সময়ত মেল খাব নোখোজা ওঁঠ দুখন জোৰকৈ মেলি সি লেবা লেবকৈ কলে, মহৰি বাবু ! মই সিদ্ধা, সিদ্ধিৰাম। সিদ্ধিৰাম এক কথাৰ মাহুহ। কৰিম বুলি কৈছো কৰিম। তই এতিয়া যা। মোৰ নিচা লাগিছে।

(নতুন পৃথিৱী / ১৯৮১)

চিনাকি মুখৰ ছবি

এক

সেই ফালেদি গ'লে, বাছৰ থিৰিকীৰে মূৰ উলিয়াই ভোকাণ্ডৰ চাৰনিৰে ইফালে
সিফালে চাৰঁতে হঠাতে একোখন চিনাকি চিনাকি মুখে স্মৃতিক দোলা দি যায়হি।

মই কিন্তু বিচাৰে' এখন বিশেষ মুখ।

শ্রম ক্লান্ত, সাহস দাপ্ত এখন মুখ।

মুখখন মূৰীবাইব।

বাছৰ পৰা নামি কেতিয়াবা দুটো একক স্তম্ভ চাইছোঁ।

'কোন মূৰীবাই ?

'ক'তা ? ইয়াততো কোনো মূৰীবাই নাই।'

—আৰু হাঁৰালাল ধোবী ? মদাহী হাৰালাল ?

যাক সোধে, তেৱেঁ অকৰাৰ দৰে মুখলৈ ব-লাগি চায়।

দুই

এটা উপ-ভাৰতীয়, এখন উচ্চ-ইংৰাজী বিদ্যালয়, এটা প্ৰাথমিক স্বাস্থ্য কেন্দ্ৰ আৰু
এখন বা দুখন তেৱেঁ কেঞাৰ গোলাবে গঠিত গ্ৰাম্য অঞ্চল এটা যেতিয়া এখন ব্যস্ত
চহৰলৈ ৰূপান্তৰিত হয়—তেতিয়া পূৰ্বৰ প্ৰাণ চঞ্চল তিনি আলিৰ চ'কটো, য'ত
দূৰলৈ যোৱা নাক ভোটা বাছবোৰে খন্তেক জ্বিৰাই, গাড়ীৰ ইঞ্জিনত পানী চলাৰ
স্বযোগতে ড্ৰাইভাৰে কাষৰ গোমুটিখনৰ পৰা তামোল এখন আনি মুখত ভৰাই
লয়। বিয়লি ঘৰ অভিমুখী যাত্ৰীৰ হাতত অহা দৈনিক বাতৰি কাকতখনৰ
বাবে অঞ্চলৰ প্ৰচলন জনা বুজা লোক খাপ পাতি আগ্ৰহেৰে বৈ থাকে—সেই
চ'কটো, চ'কটোৰ একাষে থকা বৃহৎ আহত বা পিপল গছজোপাবনো কি হ'ল,
তাৰ তলতে থকা পাণৰ গোমুটিখননো কেতিয়া কোন দিশে ভাহি গ'ল কাৰো
খিয়াল নাথাকে।

ইয়াতো, তেতিয়া, চহৰখন 'আমতল তিনি আলি' হৈ থাকোতে বুদ্ধা টিলিকী
আমজোপাৰ ঠিক তলতে 'গুপহৰি হেয়াৰ কাটিং'ৰ ঠিক গাতে গা বহাই থকা থেবৰ
চালিৰ জুপুৰিটোৱেই আছিল মূৰীবাইৰ ধোবাশাল।

তাহানিৰ আমতল তিনি আলিৰ কথা মনলৈ আহিলে এই মুন্নীবাইৰ মুখখনেই
কৌকো পৰুৱাটো হৈ দূৰত দেখা দি বিয়াগোম বেলগাডী এখন ষ্টেচনত বৈ
যোৱাৰ দৰে মোৰ স্বৃতিক ওপচাই যায়হি।

স্বাস্থ্যকেন্দ্ৰৰ ডাক্তৰ মহন্ত, মেলেকীয়া বাবু হৰি শৰ্মা, সহকাৰী হেডশিফ্ত
জুৱা চাৰ আৰু আমাৰ দৰে কলেজলৈ যোৱা ছই চাৰিটা পিলিঙা ডেকা—
এওঁলোকেই আছিল মুন্নীবাইৰ গ্ৰাহক। অৱশ্যে চহৰমুখী চহৰমুখী ভাব এটাই
আমতল তিনি আলিক সত্তা যৌৱন-প্ৰাপ্ত গাভৰুৰ দৰে চকুলা কৰি তোলাৰ সময়ৰে
পৰা মুন্নীবায়ে গ্ৰাহকৰ বাবে ভাবিব লগা হোৱা নাছিল। বৰং সময়ে সময়ে
ওভতাই পঠাবও লগা হৈ উঠিছিল।

মুন্নীবাইৰ দোকানলৈ সাধাৰণতে আহে ইন্দ্ৰিৰ অডাৰ।

পুৱাতে জুৱা চাৰ বিজালয় পৰিদৰ্শকৰ কাথালয়লৈ যাব। ধৰ্ম্মধৰ্ম্মীয়া পায়জামা,
ধৰ্ম্মধৰ্ম্মীয়া পাঞ্জাৰী। মুন্নী যদি অলপ কামত ব্যস্ত থাকে তেন্তে পুৰণা পৰীক্ষা
বহীৰ পাতেৰে মেৰিয়াই অনা কাপোৰ যোৰ আনফুলকৈ কাপোৰ টুঙ্গি কৰা
বিছনাখনৰ ওপৰত থৈ জুৱা চাবে চিঞৰ মাৰে, 'অ' মুন্নী' খলো দে ইয়াতে।
আঠ বজাত বাছ। সাত বজাৰ আগতেই বেডি কৰি বাথিবি।'

কামো কম। মুন্নীও দায়িত্ব বুজা তিৰোতা।

পুৱা সাত বজাৰ লগে লগে জুৱা চাৰৰ ল'ৰাটো আহি হাজিৰ। হাতত
চাৰিটা নতুন খেতিৰ মূলা আৰু ইন্দ্ৰিৰ দাম এটা চকুচকীয়া সিকি।

কাপোৰযোৰ উলিয়াহ দিয়ে মুন্নীয়ে।

ল'ৰাটোৰ হাতত মাটিৰ দাগ। পৰীক্ষাৰ বহীৰ পাত এখিলাৰে কাপোৰযোৰ
মেৰিয়াই দিয়ে মুন্নীয়ে।

ৰঙা চিয়াহীৰে বহী চাই জুৱা চাবে।

ল'ৰাটোৰ চকুত ভাহি উঠে—দহৰ ভিতৰত দহ।

তিনি

ভিতৰত মুন্নীবাই।

বাহিৰত হীৰালাল।

ইন্দ্ৰিৰ অৰ্ডাৰেই বেছি, সেয়ে মুন্নীৰ খাটনিয়েই সবহ।

তাৰ উপৰি আছে ঘৰ সংসাৰৰ লেঠা।

জেনেই পুৱাতে ওলাই যায় হীৰালাল। কাপোৰৰ টোপোলাটো যিমনেই

সকল নহণক লাগে—এইটো তাৰ অভিযান। ভাটীত দিয়া কাপোৰবোৰ চোপোলা বান্ধি লৈ সি বাহিৰে বাহিৰে যায় স্বাস্থ্য কেন্দ্ৰলৈ। কেন্দ্ৰত সাতখন বিছনা হোৱাৰে পৰা তাৰ অন্ধাৰো বাঢ়িছে। তাৰপৰা ডাকবাবৰ ঘৰ হৈ সি আগুৱাই যায় নদীৰ ঘাটলৈ।

হীৰালালক উলিয়াই পঠোৱাৰে পৰা মুন্নীবাস্তে ব্যস্ত দিনটোৰ পাতনি মেলে। চম্পা স্কুললৈ যায়, নটা বজাতে লাগে ভাত। হীৰালাল ঘূৰি আহে বাৰ এক বজাৰ লগে লগে। কাম কৰক বা নকৰক আহোতে আধা বটল গিলি আহিবই। তাক আক' লাগে গৰম গৰম কটি, লগত বুটৰ ভাজি, অথবা অনল চাটু গুৰি। পানীৰ পুখুৰীটো হ'ল দূৰত, এখনেই দলং, তাতে মাতৃহৰ ভাঁৰ।

তাৰ মাজতে গুন্নীয়ে দোকানৰ পাত খোলে। কয়লা জ্বলায়। নিয়ন্ত কাপোৰ সেমেকাই, ইঞ্জি কৰে, বিছনাৰ মূৰৰ শিতানত থকা শাঁচতীয়া সম্পদেৰে ঠাঁহ খোৱা তলা নোহোৱা পেটুৱা টাংকটোৰ ওপৰত ভাগে ভাগে কাপোৰবোৰ ভাজ লগাই থয়।

'মুন্নীবাই মোৰ কাপোৰযোৰ হৈছে ?'

ভুস্কীয়াই চাই মুন্নীবাস্তে—মেলেবীয়া বাবু।

'ক'তা, দাগবোৰ দেখোন নগ'ল।'

কায়-বায় চেহেৰা। গাৰ ৰংটো বগা হলে কি হ'ব ? মেলেবীয়া বাবুৰ ভিত্তৰখন ক'লা। অদৰকাৰত কথা চোবাই মাতৃহটোৱে। পাচ সেৰীয়া ওজনৰ গৰম ইঞ্জিটোৰে যেতিয়া কঁকালৰ সমানে ওখ গাদা পৰা বিছনাখন কাপোৰত ভাজ দিয়াত ব্যস্ত হৈ থাকে, মুন্নীৰ শৰীৰৰ ভাঁজবোৰো কোনো একোটা পাকত বৰ বেছি ভাজ লাগি পৰে, মূৰৰ ওৰণি আৰু বুকুৰ আঁচলখন সহজতে পিছলে। মুন্নী পৰিশ্ৰমী, কামৰ মাজলৈ সোমালে পৃথিৱীৰ কথা আৰু মনত নাথাকে।

মেলেবীয়া বাবুৰ চকু কিন্তু সজাগ। কেৱল সজাগেই নহয়, ইফালে সিফালে চাই ওচৰত কোনো কাকো নেদেখিলে তেওঁ পলকতে ৰসাল হৈও উঠিব বিচাৰে।

এদিনটো দেখে দেখকৈয়ে কলে, 'মুন্নীবাই, তইতো একদম জোৱান হৈ আহি !'

মুন্নীয়ে কথাটো তেনেকৈ ভবা নাছিল। সেয়ে তায়ো তলৰ মূৰ ওপৰ নকৰাকৈ কলে, 'এটা ল'ৰাৰ মাইকী বুঢ়ী হয়নেকি ?'

মেলেবীয়া বাবুৰ সাহস বাঢ়িল।

কোনো ক'তো নাই। দূৰৰ প্ৰাথমিক বিদ্যালয়খনৰ পৰা এজাক ল'ৰাই স্তৰ লগাই নেওতা পঢ়াৰ শব্দ সমদল গীতৰ দৰে বতাহত ভাহি আহিছে। তাৰেই বা লাগি আমপাজবোৰো কঁপিছে। কিৰ কিৰ শব্দও হৈছে।

‘মুন্নাবাই ! তই কিঙ্ক বৰ গঢ়া । গাব বং ক’লা হলে কি হ’ব, যিহে তোৰ গাব
জীজ, মাজে মাজে মোবো আউজিবলৈ মন যায় । ভাঁজবৰ ঘৰলৈ দেখোন মাজে
মাজে যাবই, হুমাৰিছোন মোৰ তাতো ।’

চাদবৰ আগটো তুলি বুকখন ঢাকি ললে মুন্নায়ে । তাৰপিছত ঠাণ্ডা ইস্তিটো শৈ
কল্লাৰ অন্তৰ্ভাবোৰৰ মাজৰ পৰা গৰম ইস্তিটো দাঙি আনিলে বাৰ্জহাতৰ তৰ্জনাটোত
থুই অকণমান লগাই ইস্তিটোৰ তলিখন চুৰাৰ লগে লগে—‘চেৰেক’কৈ হোৱা চিনাকি
শব্দটোৱে সাহসা কৰি তুলিলে মুন্নািক । কিন্তু ঘূৰি চাই আৰু তাই মেলেৰীয়া বাবুক
দেখা নাপালে ।

চাৰি

দিন কাল সকলোৰে একেদৰে নাযায়, সলনি হয় ।

মুন্নাবাইৰ সহজ সৰল জীৱন যাত্ৰাতো আউল লাগে ।

সিহঁতৰ যোতয়া বিয়া হৈছিল হাবালাল আছিল এটা সহজ সৰল ডেকা ।
আচৰফালাল তেলীৰ ঘানাত কাম কৰিছিল হাবালালে । মাজে মাজে তেলৰ গোলাৰ
মাল জুখিছিল, কেতিয়াবা ধোৱা গাডা লৈ গৈছিল অগ্ৰ ঠাইৰ ধান সৰিয়হ
আনিবলৈ ।

বিয়াৰ পিছত আচৰফালাল মহাজনৰ লগত কথাৰ খুট খাট লগাত যেতিয়া
হাবালাল বেকাৰ হৈ পৰিল, খোৱা পিন্ধা খকাৰ অনিশ্চয়তাই দেখা দিলে, তেতিয়া
মুন্নায়েই পৰামৰ্শ আগবঢ়ালে দোকান খোলাৰ ।

‘মই এটা কথা ভাবিছো ।’ কথাষাৰ মুন্নায়ে এনেকৈ তুলিলে যেন তাই বহু দিনৰ
পৰাই কথাটো ভাবিছে আৰু তাক ৰূপায়ণ কৰিবলৈও তাই দৃঢ় ।

‘কি কথা ?’

ঘৈণায়েকৰ পৰা ভাত বন্ধা, পানী অনাৰ বাহিৰে অগ্ৰ একো আশা নকৰা মাহুহ
হাবালাল । কিন্তু তাইৰ দৃঢ়তালে চাই সি তাইৰ কথাবোৰ কাণ দি শুনিলে ।

সহজ পৰিকল্পনা ।

গুণহৰি হেয়াৰ কাটিঙৰ কাষতে মাণিক মিজিৰ যিটো এচলীয়া জুপুৰী আছে
সেইটোকে ভাৰা লব সিহঁতে । তাতে থাকিব, তাতে জীৱিকাও আৰম্ভ কৰিব ।

‘তই পাৰিবি ?’

হাবালালৰ কথা আৰু হুৰত নিৰাশ ভাবটোৱেই অতি সহজতে প্ৰতিফলিত
হৈছিল ।

‘কিন্তু টকাও লাগিব প্ৰথমতে ?’

হুওঁকনা সৰু ব্যৱসায় । সং ভাবে লাগি থাকিলে তাৰপৰাই ছুটা মাহৰ
পেটৰ ভাত মুঠি নোলাবুনে ?

—মুন্নী বিচলিত নহ’ল ।

‘কিন্তু মই অকলে চম্ভালিম কেনেকৈ ?’

‘কোনে কৈছে অকলে চম্ভালিবলৈ ? মই নাই নেকি ? মই মৰিলো নে হাত
ভৰি ভাঙি পংগু হলো ।’ মুন্নীয়ে কলে, তোমাৰো এটা পেট, মোৰো এটা পেট ।
সমানে খাম, সমানে কৰিম, ৰাজীতো ?’

‘তই এইচব কাম কাৰবি ?’

মুন্নী অলপ সময় নীৰৱে থাকিল ।

নিজে কাপোৰ ধোৱা কামটো কৰিবলৈ হাঁৰালালে বেয়া পোৱা নাই, কিন্তু
নিজৰ পত্নীৰ হতুৱাই আনৰ কাপোৰ ধোওৱাটো যেন সি মনে মনে মানি লব
পৰা নাই ।

তাক সহজ কৰিবৰ বাবে মুন্নীয়ে খিলখিলাই হাঁহিলে । কলে, ‘আচ্ছা আচ্ছা ?
বুজিছো দিয়া । আৰু ময়ো নদালৈ কাপোৰ ধোৱা কামটো বলে নোৱাৰিম । মই
ভিতৰ চম্ভালিম, তুমি বাহিৰ । কিন্তু প্ৰথম তিনি মাহ মানলৈ মই একো চম্ভালিব
নোৱাৰিম ।’

‘কিয় ? কিয় নোৱাৰ ?’

‘তুমি কিজানি দেউতাক হ’ব ।’

‘মই কিয় হ’ম ।’

‘আবে বাবা, মোৰ পেটলৈ বাচ্ছা আহিছে ।’

‘বাচ্ছা আহিছে ?’

হাঁৰালাল উৎসাহিত নহ’ল ।

আচলতে খবৰটোৱে তাক আনন্দ অথবা বেজাৰ একোকে দিব নোৱাৰিলে ।
কিন্তু দৃঢ়তা আহিল তাৰ মনলৈ ।

কিবা এটাতো নকৰিলে নহ’ব ।

পাঁচ

অৱশ্যে দোকান আৰম্ভ হ’ল আৰু বহু পাছত ।

মাজতে মুন্নী মাক হ’ল । চম্পা আহিল সিহঁতৰ সংসাৰলৈ ।

‘দেশবাসী’ আচৰফাঁলালৰ প্ৰতি মোহভংগ হওঁতেই সময় লাগিল হীৰালালৰ। শেষত গতাস্থৰ নোহোৱাত মুন্নীৰ কথাতে হয়ভৰ দিব লগা হ’ল হীৰালালে।

এচলীয়া কোঠাটো সিহঁতে আগতেই দখল কৰিছিল। তাতে যেনিবা মানিক মিস্ত্ৰিয়ে নগদ চাৰি টকাৰ বিনিময়ত এখন চাইনব’ৰ্ড লিখি দিলে—‘মুন্নীবাই লণী’।

উপাৰ্জন যৎসামান্য হলেও চলি গৈছিল কোনোমতে। স্বাস্থ্য কেন্দ্ৰত নাৰিয় খাকিব পৰা বিছনা হোৱাৰ কিছুদিনৰ পিছতে ব্লকৰ অফিচো আহিল, বাস্তা বনোৱা ইঞ্জিনীয়াৰৰ সৰু অফিচ এটাও আহিল। দুৱৰা চাৰৰ ভতিজাক এটাই আহি ‘মহামায়া বুক ষ্টল’ও খুলিলেহি।

আমতল তিনি আলিৰ টিলিকি জোপাত এদিন বগা বড়ৰে ‘বাছ বোৱা ঠাই’ বুলি লিখা ক’লা সৰু গোলাকাৰ চাইনব’ৰ্ড এখনো লাগিলহি। তাৰপিছৰে পৰা চৰকাৰী ৰঙা বাছবোৰো আমগছৰ ছাত জিবোৱা হ’ল।

আৰ্থিক স্বচ্ছলতাৰ লগে লগে মুন্নীবাইৰ সংসাৰতো কিছুমান পৰিৱৰ্তন চকুত পৰা হৈ আহিল। কিন্তু এটা বিশেষ পৰিৱৰ্তনে মুন্নীবাইৰ চিন্তাৰ সৰু জগতখনক খেলিমেলি কৰি পেলালে।

আন্ধাৰ দেখিলে তাই, কেওফালে আঁউনাৰ ঘন ক’লা আন্ধাৰ। চেষ্টা কৰি চালে তাই, কিন্তু সফল নহ’ল। দুই একৰ পৰামৰ্শও বিচাৰিলে, লাভত নাহিল। শেষত তাই আহিল দুৱৰা চাৰৰ কাষলৈ—হয়তো তেৱেঁই পথ দেখুৱাব পাৰিব।

আমতল তিনি আলিয়ে মোট সলাইছে। কথাকাণ্ড সকলোতে এক পৰিৱৰ্তনৰ ছাপ পৰিছে। এইবোৰ ডাঙৰ হোৱাৰ লক্ষণ। এই তিনি আলিৰ চ’কটো কিছানি এটা সামান্য চ’ক হৈ নাথাকিবগৈ।

সকলোবোৰ শুনি দুৱৰা চাৰে ছমুনিয়াহ কাটিলে।

‘কিবা এটা কওক চাৰ।’

‘কি পৰামৰ্শ দিম মুন্নী’ মই কৈ চাব পাৰো। কিন্তু তোৰ নিজৰ মতা মানুহ, তইহে সকলো বুজ।’

মুন্নীয়ে কিন্তু একো বুজিব নোৱাৰিলে।

ছয়

‘অই বেটা, দৰজা খোল। খুলিছনে নাই।’

ভয় নাথালে মুন্নীয়ে।

আচলতে এনে এটা দিনৰ বাবেই যেন তাই অপেক্ষা কৰি আছিল। আজি

হঠক, কালিলৈ হঠক—আবন্ত হোৱা কাহিনীয়ে ঘৰনিকাৰ দৃষ্টৰ ফালে খোজ
গৰাই। সেয়ে তাই নিজকে প্ৰস্তুতো কৰি লৈছিল—সম্ভৱপৰ সকলো পৰিস্থিতিৰ বাবে।

এতিয়া চম্পা প্ৰায়-বুজা হৈ উঠিছে।

হীৰালালে যদি সময়ৰ সতে তাল মিলাব নোৱাৰি দূৰ কৰবালৈ উঠি যায়—
যাওঁক। 'এতিয়া তাই আৰু আগৰ দৰে নিঠকুৱা নহয়। চম্পা আছে, এটা
চাহাৰা আছে। তাকে অৱলম্বন কৰি তাই আগুৱাই যাব।

‘অই বেটা খুলিবিনে ?’

মুম্বীয়ে একো উত্তৰ নিদিলে।

চম্পা শুইছে।

মুম্বীয়ে ভাবিলে ল'ৰাটোৱে হয়তো শুই শুই শোৱাৰ অভিনয় কৰিছে। মাতাল
বাপেকৰ মাতলামী চাই যাবৰ বাবে আনদিনাৰ দৰে আজিও সাজু হ'ব ধৰিছে।

অই — —

শেষৰ শব্দটোৱে এপাত শেলৰ দৰে যেন মুম্বাক বুকুৱে পিঠিয়ে শি' পেলালে।

তাই দুৱাৰখন খুলিলে।

ওলোমাই যোৱা হাত লেম্পটোৰ পোহৰত হীৰালালৰ মুখখন জিলিকি উঠিল।
নিচাৰ খুণ্ডাত বঙা পৰা চকু, অপৰিস্কাৰ দাড়িৰে ভৰা মুখ। গাৰ পোছাকঘোৰতো
গোবৰ আৰু বোকাৰ চেকা।

‘মুখ বন্ধ কৰা।’

‘কি কলি ?’ হাতখন দাঙি ঠক বৰক খোজেৰে আগবাঢ়ি আহিল হীৰালাল।

‘ব বা আগ নাবাঢ়িবা।’

‘কি কৰিব তই ?’

‘চব কৰিব পাৰো মই।’

গঁচা কথা। বহু কামেই কৰিব পাৰে মুম্বীয়ে।—এই ঘৰ-দোকান জলাই দিব পাৰে,
টেটু চেপি মাৰিব পাৰে চম্পাক, বিহু খুৱাব পাৰে হীৰালালক আৰু তাই নিজেও
গছত জৰী'লগাই ওলমিব পাৰে।

কিন্তু সত্তাহতে তাই এইবোৰৰ এটাও কৰিবলৈ সাজু নহয়।

নাও হুড়ুবালৈকে বাব মুম্বীয়ে।

তলঃ ভটংকৈ আগুৱাই আহিল হীৰালাল।

ইতিমধ্যে তাৰ অভয়াস হৈ গৈছে। আনকালে নিশা ইয়াৰ পিছত যি যি কৰে
আজিও সেইবোৰ এটা এটাকৈ পালন কৰিব।

হুয়াৰৰ চুকতে লাঠিমাৰ খাকে ।

আনদিনাৰ দৰেই হাত দিয়েই হীৰালালে সেইডাল ঢুকি পালে ।

‘বাবা !’

হচ আহিল হীৰালালৰ ।

সি দেখিলে, মুন্নীৰ কপালৰ পৰা তেজ নিগৰিছে আৰু বিছনাৰ গাৰুটো দাঙি লৈ
তাৰ ফালে অতি ঘূৰাৰে চাই আছে চম্পাই ।

সাত

ইয়াৰ পিছত আগৰ দৰেই কেইবাদিনো নাপাও হৈ থাকিল হীৰালাল ।

পুনৰ সি এনিশা ঘৰলৈ ঘূৰি আহিল ।

তাৰ মুখত অশ্লীল ভাষা নাছিল, কিন্তু সোমাই অহাৰ লগে লগে দেশী মদৰ
ভেকেটা গন্ধটো মুন্নীৰ নাকত লাগিলহি ।

সি সংযত হৈ আছিল । সম্ভৱ অস্থায়ীভাৱে সন্ধি স্থাপন কৰাৰ ইচ্ছায়ো মূৰ
দাঙি উঠিছিল । কিন্তু মুন্নী আছিল নিৰ্বিকাৰ । তাই কথা কোৱা নাছিল । সি
তাইৰ পেট পাবলৈ তুহ এটা কথা সোধোতেও তাই মুখেৰে হাঁ-না একো নামাতিলে ।
কিন্তু বিছনাত তাইৰ গাত হাত দিয়াৰ লগে লগে মুন্নী জঁকি উঠিল ।

‘গাত হাত নিদিবা ।’ মুন্নীয়ে কলে, ‘আমি এতিয়া বেলেগ ছুনিয়াৰ মানুহ ।’

হীৰালালে হাতখন কোচাই নিলে ।

মুন্নীয়ে কিন্তু তাক বেহাই নিদিলে, তাই কলে ‘কেৱল হাত দিয়াই নহয়,
আজিয়েই শেষ নিশা : ইয়াৰ পিছত এইখন বিছনাত শুবলৈও সাহস নকৰিবা । সব
সম্পৰ্ক শেষ ।

‘আৰু চম্পা ?’

‘চম্পাৰ ওপৰত কাৰো অধিকাৰ নাথাকে । সি মোৰ ল’ৰা । কেৱল মোৰ
বুকুৰ গাখীৰ খুৱাই মই তাক ডাঙৰ কৰিছো ।’

এনে পৰিণতি আছিল হীৰালালৰ বাবে অবিস্থাপ্ত ।

এই ছুনিয়াত কোনো তিবোতা গিৰিয়েক নোহোৱাকৈ শান্তিৰে বাচি থকা
অসম্ভৱ । মুন্নী ! তাইৰনো আৰু আছে কোন ? নিৰ্দ্ধাৰ হওঁক যিয়েই নহওঁক এটা
মতা মানুহ থাকিবই লাগিব ।

সেয়ে সি ভেঙুচালি কৰিলে, ‘পাৰিবি, মৰদ নহলে পাৰিবি ?’

সেই নিশা মুন্নীয়ে একো উত্তৰ নিদিলে ।

উত্তৰ দিলে পিছদিনা পুৱা ।

ভাতীত দিয়া কাপোৰৰ টোপোলাটো লৈ যুৱী ওলাইছিল নদীৰ ঘাটলৈ। কাপোৰ ধুই আহিয়েই হিম্মতাললৈ যাব। পদাৰ্থৰ ধুই ইজি কৰা আছে। মহন্ত ভক্তবেতো সাধোন ৰূপী শুকাই দিছেই—এদিন পলম কৰিলেই অৰ্ডাৰ বন্ধ কৰি দিয়া হ'ব। আমতল তিনি আলিত ধোৱাৰ দোকান এথনেই হৈ থকা নাই, তিনিখনকৈ দোকান। কাম যাৰ ভাল সিয়েই অৰ্ডাৰ পাব।

পুৰণা মামৰে ধৰা পেটুৱা টাংকটো খুলি হাৰালালে আন দিনাৰ দৰেই পইছাৰ বেগটো বিচাৰিছিল। বিচাৰি নাপায় তাৰ থঙো উঠিছিল, কিন্তু মথ ফুটাই একো কব নোৱাৰি ইটো সিটো বস্তুকে দলিয়াই ভাঙিবলৈ আৰম্ভ কৰিছিল।

‘ক’ত? ক’ত থলি?’

থমকি ৰ’ল যুৱী।

আমতল তিনি আলিত বেংক হৈছে। এক পইছা হলেও সবেই বেংকত থয়।

হীৰালাল খঙত জঁকি উঠিল।

তাৰ খঙক মূৰ য়ে কিন্তু কোনো পাত্ৰা নিদিলে। বৰং অত্যন্ত দৃঢ়তাৰে তাইৰ সিদ্ধান্ত হীৰালালক শুনাই দিলে।

‘তুমি মোৰ ঘৰৰ পৰা ওলাই যাব পাৰা।’ সিহঁতৰ বাক-বিতণ্ডা শুনি দুহ এককৈ আমতল তিনি আলিৰ বেছিভাগ দোকানদাৰী কৰা লোকেই গোট খাই পৰিছিল। সকলোৱে শুনাকৈ তাই পুনৰ নিজৰ সিদ্ধান্তৰ কথা দোহাবিলে, ‘ওলাহ যোৱা মোৰ ঘৰৰ পৰা। মোৰ ঘৰ অ’ মোৰ ঘৰ। .. দুখন হাত আছে তোমাৰ দৰে মৰদ নহলেও মই চলি যাব পাবিম। অ’ পাবিম, বেছি ভালকৈ পাবিম।’

আঠ

এতিয়াও, হৃদীৰ্ঘ পচিশ বছৰৰ পিছতো, মোৰ চুব আগত ভাহি উঠে—মাজু আয়ে চেলেকা চুবুৰায়াকৈ চিন থৈ যোৱা এখন গহীন গম্ভীৰ শান্ত মুখ, হাড়ভাৰ পৰিশ্ৰমে নথ ব্লাই যোৱা অথচ দৃঢ়তাৰে ভৰা এখন মুখ। আৰু চকুত ভাহে দুখন ক’লা মোটোহা-হস্ত দুখন হাত।

হেৰিকেনৰ পেহুৰত এট, সৰু ল’ৰাই পাঠ আওলাইছে, মাজে মাজে টোপনিৰ ফুললনিত মূৰ দৌ-খায়ো পৰিছে। আৰু সেই হাত দুখনে অবিৰাম ঠাঁজ লগাই গৈছে ব’গা, ক’লা, বিভিন্ন ৰঙী নিৰ্গল কাপোৰত। এটুকুৰা থৈছে, দাড়ি লৈছে আন টুকুৰা চেপেটা গৰম লো। চৌকাত দপদপাই আছে কয়লাৰ আগুঠা। তাৰে উত্তাপে যেন অহৰহ ঘুঁজিছে হুঁসিহ শীতৰ সতে।

সেই ফালেৰে গলে, এতিয়াও বাছৰ খিৰিকীৰে মূৰ উলিয়াই ভীৰৰ মাজলৈ চাওঁ। .....চহৰখনো এতিয়া ক্ৰমাৎ ওকলি পৰিছে। কেতিয়া, ক’ত, জনঅৰণ্যত সেই দুখন হাত মিলি গৈছে, তাৰেইবা কোনে খবৰ ৰাখিছে।

(আমাৰ সাহিত্য/ ১৯৮৭)

চম্পা বিজ্ঞানী

এক

‘যিয়ে যিটো বেয়া পাই তাৰ নচিবত কিন্তু সেইটোৱেই লিখা থাকে।’

‘কি লিখা থাকে যে নচিবৰ বেটা?’

‘যেনে ধৰা আমাৰ চম্পালাল বিহাৰী!’

আটাইকেইটাই ‘নচিবৰ বেটা’ অৰ্থাৎ হৃদয় পাটোৱাৰীক বেৰি ধৰিলেহি।

কোনোবা এটাই স্থমিলে, কি কলা হৃদয় ভায়া?

‘আমাৰ চম্পাকে নোচোৱা কিয়?’ বহু লগাই হৃদয় পাটোৱাৰীয়ে ক’লে, যি চম্পালালে লক ল’ৰা-ছোৱালী চকুপাৰি দেখিব নোৱাৰে—সেই চম্পালালৰ নচিব দেখিলা?’

‘আৰে থ থ হৃদয় বেটা। তাৰ নচিবত মই ইয়ে কৰো।’ মতিয়ে এটা অট্টহাস্য মাৰি ক’লে, নিজৰ কব্জিৰ ওপৰত যাৰ বিচ্চাচ নাই সিহঁতেহে নচিবত বিশ্বাস কৰে। আৰে চাহচ লাগে বে, চাহচ লাগে!

ইহঁত, ইহঁত দুটা, ইহঁতৰ সদায় অৰিয়া-অৰি।

সিহঁতৰ তৰ্কাতৰ্কি তল পেলাবলৈকে নয়নে ক’লে, সেইবোৰ কথা এতিয়া এৰা। সময় হ’ল। দৰা আৰু কইনা কিন্তু একে লগে বহিব লাগিব।

চম্পা জ্বৰ ঘামে ঘামি উঠিল।

নয়ন অলপ লিডাৰ ধৰণৰ মাহুহ। তাৰ কথা অমাগ্ৰ কৰাও অলপ কঠিন! তাতে আজি বিয়াৰ দিন, বন্ধু-বান্ধৱে যি কয় তাকে শুনা আৰু অসম্ভৱ নহলে পালন কৰাটোৱেই তাৰো কৰ্তব্য। সি সেয়েনা সেয়েনি কৰি নয়নৰ মুখলৈ চালে।

‘কি হ’ল? একদম মন মাৰি পেলালি দেখোন?’ নয়নে তুৰিলে।

‘মই নবহো দে’, অলপ সাহস গোটাই চম্পাই ক’লে, মোৰ গাড়ী আজি মই নিজেই চলাম।

‘নিজেই চলাবি!’

এটা নাভূত-নাশ্ৰুত কথা শুনাৰ দৰে ভালেখিনি সময় তাৰ চকুলৈ ভেৰা লাগি চাই থাকিল। তাৰপিছত হঠাতে গগন ফালি হাঁহিবলৈ ধৰিলে।

বতন, চফিকুৰ, মতিন, হৃদয় আটাইকেইটা চাপি আহিল।

নয়নে হাঁহিছে, নিশ্চয় বহুধৰা ওলাইছে।

হৃদয়ে ক'লে, অলপ ভাগ দে বে নয়ন।

‘আৰে চা-না হুতু’ হাঁহিছো কোনোমতে সামৰি নয়নে ক’লে, ই চম্পালাল নে চম্পকলাল—তাৰ নাম নাজানো—ই বোলে আজি নিজেই গাড়ী চলাব।

‘সঁচানে চম্পা?’

হৃদয়ে অকবাটোৰ দৰে চম্পালালৰ মুখলৈ চালে।

জেপত হাত ভৰাই কমালখন বিচাৰিলে চম্পাই। নাপালে, নাপাই কামিজৰ হাতটোৰেই মুখখন মোহাৰি ললে।

চম্পাৰ মুখলৈ চাই বতনৰ পুতৌ উপজিল। তাক অলপ সকাহ দিবৰ বাবেই বতনে ক’লে, নয়ন ভাই! ইচ্ছা কৰিছে যেতিয়া চলাব দে।

‘হেঁ! কি কলি?’ নয়নে সোঁহাতখন চেপেনাৰ আকাৰ কৰি বতনৰ নেলুটোৰ ফালে আগবঢ়াই দিলে।

পিছে চেপেনাই নেলুটো টুকি পোৱাৰ আগতেই বতন দুখোজ মান পিছুৱাই গ’ল। চোচা লৈও খুটিব নোৱাৰিলে ফেটীসাপে যেনেকৈ ফোচ ফোচাই উঠে ঠিক তেনে ধৰণৰ শব্দ এটা নয়নৰ গলৰ পৰাও নিৰ্গত হ’ব ধৰিলে।

‘আৰে বিজ্ঞাৱালা হ’ব পাৰে বে’, অকণমান দয় লৈ নয়নে ক’লে, বিজ্ঞাৱালা হলো বুলি কি একো নিয়ম নাই? তাৰ বিহাৰী বেটাৰ ইচ্ছাত নাথাকিব পাৰে।

নয়নে সোঁহাতখন মুঠি মাৰি ধৰিলে আৰু চম্পাৰ ওপৰত খঙৰ বাবেই হঠক বা বতনৰ ডিঙিটো মুচৰিবলৈ নোপোৱাব বাবেই হঠক বিজ্ঞাৰ চেদেলখনত ভুকু মাৰি দিলে।

চম্পালাল বিহাৰী, বিহাৰৰ পৰা অহা বাবেই বিহাৰী। কিন্তু বিহাৰী বুলি ক’লে—চম্পাই এটা হুবুজা বেদনা অহুভৱ কৰে। হয়তো তাৰ মানসপটত জিলিকি উঠিব বিচাৰে এখন গাঁৱৰ-বিলিকি বিলিকি ছবি: অথবা ‘বিহাৰী’ শব্দটোৰ লগত জড়িত হৈ থকা পুতৌ পুতৌ ভাবটো তাৰ সমূলি সহ্য নহয়। নতুবা এনেও হ’ব পাৰে যে ইহঁত—নয়ন, হৃদয়, মতিন, চকিৰূৰ—ইহঁতৰ লগত একেখন ঘৰ একেটা পৰিয়ালৰ দৰে থাকি থাকি এতিয়া বিহাৰী বুলি ক’লে তাৰ স্বাভাৱিকভাৱেই ভাল নালাগে।

আটাইকেইটাই নয়নৰ মুখলৈ চালে।

হঠাতে খঙ উঠা বাবে নয়নে যেন নিজেও লাজ পালে। সেয়ে সি এখন হাতেৰে

চম্পাৰ পিঠিত চপৰিয়াই চপৰিয়াই ক'লে, আবে ভাই চম্পা, হ'ব দে হ'ব। উই তোৰ গাড়ীতে উঠিবি। কিন্তু চলাম মই।

তথাপি পৰিবেশটো সহজ হৈ হঠাৎ দেখি নয়নে পুনৰ ক'লে, হেই হেৰো! ওনিছনে নাই? তোৰ গাড়ী মই চলাম।

চম্পাই মূৰ জোকাৰিলে।

অৰ্থাৎ কথাটো সি মানি লৈছে।

নিজৰ তিব্বোভাষনিক বহুৱাই লৈ উদ্ভূত গতিত গাড়ী চলাই চহৰ ঘূৰাবলৈনো কাৰ মন নাযায়। কিন্তু আজি হ'ল তাৰ বিয়াৰ দিন। নয়নে হক কথাতে ধৰিছে।—কথাখিনি যথোচিত মগজুত সোমোৱাৰ লগে লগে চম্পাই যথোচিত লাজ পালে আৰু নয়নৰ হাত এখন খামোচ মাৰি ধৰিলে।

নয়নে জ্বলিলে, কি-ৰে বিহাবী, তোৰ আকৌ হ'ল কি? হাতখন এনেকৈ ধৰিছ কিয়?

‘মোৰ ভুল হৈছিল নয়ন ভাই।’

ঘেট ঘেটাই হাঁহি দিলে নয়নে। হাঁহিটো সাম কাটিলত সি কলে, ভুল তোৰ হোৱা নাই চম্পা। ময়ো প্ৰথম দিনা মোৰ বিবিক নিজৰ গাড়ীত নিজে চলাই উঠাই আনিছিলো। কিন্তু সেইবুলি তোকো সেইটো কাম কৰিবলৈ দিব নোৱাৰো।

সাহ পাই লেন চেলাই বতন কাষ চাপি আহিল। সি কলে, আবে মজাৰ কথা দেখোন ওস্তাদ। কোৱানা—

‘মজাৰ কথা আৰু কি ৰে বড়াল? মোৰ বিবিক মই আনিছিলো গভীৰ নিশা, অকলে, তোকো চুৰি কৰি—পলুৱাই। আৰু ই চম্পাই ৰাইজক দেখুৱাই বিয়া কৰি কইনা নিব। তফাৎ আছে। আকাশ পাতাল তফাৎ।’

তুই

‘প্ৰছেছনটো ঠিক এনেকৈ যাৰ লাগিব।’

নয়নে তাৰ পৰিকল্পনাটো দাঙি ধৰিলে।

‘প্ৰছেছন।’

বতনে কিচিক্‌কৈ হাঁহি পেলালে।

হৃদয়ে ধমক সোধালে, চুপ! বন্ধ কৰ হাঁহি।

নয়নে ক'লে, সব বৰ মাহুহৰ বেটাই এই প্ৰছেছন দেখিব লাগিব। পুৰণা

আমোলাপট্টি, জ্যোতি নগৰ, আকাশী পথ হৈ বিষ্ণুপুৰেদি লাচিত পাৰ্ক হৈছে আমি
মেথৰ পট্টিলৈ যাম।

চম্পাই ক'লে, আকাশী গুথৰ পৰা একদম চিধা মেথৰপট্টি।

'কিয় ? বিষ্ণুপুৰ বাদ পৰিল কিয় ? বিষ্ণুপুৰেইতো আচল।'

'সেইফালে গলেই লাচিত পাৰ্ক হৈ যাব লাগিব।' চম্পাই ক'লে, লাচিত পাৰ্কৰ
ধাচনাটোত গাড়ী উঠাবলৈ বৰ কষ্ট হয়।

'আবে বন্ধ কৰ।' নয়নে টিলিকিতে তাৰ কথা উৰাই দিলে। সি ক'লে, তইতো
গাড়ী নাটান, টানিম মই। তই চুপ চাপ বহি থাকিবি।

আচল কথা ওখ ধাচনাটো নহয়, চম্পাই কথাটো ফুটাই নকলে। আচলতে সি
টান পায়—ল'ৰা-ছোৱালীবোৰৰ অত্যাচাৰ। এটা ছুটাতো নহয়, প্ৰায় দুবি পচিশটা
ল'ৰা ছোৱালীৰে ভৰি থাকে পাৰ্কখন। বিজ্ঞাৰ টিলিং-টালাং শুনিলেই সিহঁতৰ
পাঁচোটা-দহোটা মানে দৌৰি উঠি আহে বান্ধাৰ মাজলৈ। বিজ্ঞাৰ বোকোচাই
পিঠিয়েতো গুলমিবই, পাৰিলে ছুটা মানে চলি গৈ থকা-চকা কেইটাতো গুলমিব
বিচাৰে।

এদিন দুদিন নহয়, প্ৰায় সদায়েই পুনৰাবৃত্তি হয় এই 'ধেমালী'ৰ। চম্পাৰ বিজ্ঞা
আহিলে এই অত্যাচাৰৰ প্ৰকোপ চৰে।

'ঐ বিহাৰী, দহ পইছা দিবি, চেনা খাম।'।

দহ পইছাৰ চানচুৰ দহটা ল'ৰা-ছোৱালীয়ে কেনেকৈ খাব ? এটাক দিলেতো
নহ'ব দিলে দহোটাকে দিব লাগিব। এই ল'ৰা-ছোৱালীবোৰ 'ইহঁতক সঁচাকৈয়ে
সি চকু-পাৰি দেখিব নোৱাৰে।

চম্পাই কয়, আবে নাম নাম ভাইটিহঁত। আজি বহনিয়েই হোৱা নাই।

'ইস্ সদায় বহনি নহয়। যা, নানামো তোৰ বিজ্ঞাৰ পৰা।

পইছাৰ কথাটো মিছা।

কথা হ'ল সিহঁতে বিজ্ঞাত গুলমিবই আৰু চম্পাই টানি টানি সিহঁতক ধাচনাটোৰ
ওপৰলৈ তুলিব লাগিব।

কি যে অদ্ভুত ক্ষুৰ্তি।

কপালত বিষপি পৰা ঘামৰ কণিকাবোৰ বাওঁহাতৰ তৰ্জনীৰে চুচি আনন্দত
কিৰিলিয়াই উঠা ল'ৰা-ছোৱালীবোৰলৈ ঘোপাকৈ চাই চম্পালালে।

চম্পাৰ থং উঠা বুলি জনিলে সিহঁতৰ ক্ষুৰ্তি চৰে।

কোনোবা এটাই লগাই দিয়ে।

বাকীবোৰে গাই— ।

‘চম্পালালৰ বিক্ৰা’

—কি যে ম—অ—জা ।’

‘চম্পা বিক্ৰাৱালা’

—এটা পইছা দেনা ।

‘চম্পালাল বি-হা-ৰী’

—কোনে দিব ছো-ৱা-লী ;

তিনি

নয়নৰ কথাই’ৰঞ্জিল ।

প্ৰথমে আমোলাপট্ট, তাৰপাছত জ্যোতিনগৰ ।

আকাশী পথ ।

বিষ্ণুপুৰ থানদানী মাহুৰৰ বাসস্থান । দহখন বিজ্ঞা শাৰী পাতি আগবাঢ়িল ।

নয়নৰ আগে আগে আগবাঢ়িছিল গণপতি । নয়নে বিং মাৰি ক’লে, ঐ চা-না গণপতি ভায়া, বোটাঠতে কেনেকৈ যুথ মেলি বেঙাব দৰে চাইছে ।...আৰে ইনকিলাৰ নহয় বে, বিয়াৰ প্ৰছেছন, চম্পালালৰ বিয়া । এটা ফেণ্টুন বনাই লব লাগিছিল বে, তুল হৈ গ’ল । গা-না গণপতি, এটা গানা কৰনা !

গণপতিয়ে ক’লে, নয়ন ভায়া । মুই যে বিয়া নাম নাজানিছে ।

‘বিয়া নাম নাজান কি হ’ল ? জনা এটা গা ।’

গণপতিয়ে হুথিলে, তুখৰ গান গালে হ’ব কি ?

‘আৰে গা গা বুঢ়া শগুণ, তোৰ সদায় তুখ ।

বুঢ়া শগুণৰ অৰ্থ বুজি পাই গণপতিয়ে । তথাপি-সি নয়নৰ কথাত নধৰিলে ।
বিজ্ঞাৰ পেদেলপাত তুবাৰ মান পিছলৈ ঘূৰাই ডিঙিটো পৰিষ্কাৰ কৰি ললে সি ।
তাৰপিছত তাৰ নিজস্ব বিকট স্বৰেবে এটা ভোজপুৰী বসিয়া গাবলৈ ধৰিলে ।

...ববষা ববষা বিটৌ ।

হাঁয় বাম । খঠোৱা না ভেজলা

না ভেজলা ৰূপয়া, পৰদেশীয়’ ।...

হৃদয় আছিল একেবাবে পিছত ।

সি ক’ঠ উজাৰি শলাগিলে, আৰে বাহ, বাহ গণপতি ভায়া ।

নয়নক বাদ দি লাইনৰ আটাইবোৰ বিজ্ঞাৱালাই ভাল মিলাই গণপতিক
অতুলকৰণ কৰিবলৈ ধৰিলে ।

চম্পাই আঁৰ চকুৰে কইনাজনীৰ মুখলৈ চালে।

মুখখন চাকথাই আছিল একাঠি ওৰলিৰ তলত।

সি একো দেখা নাপালে।

তাৰ অৱশ্ৰে বেয়া নালাগিল।—নতুন কইনা, অলপ লাজ কৰিবই।

কীচৰ থাকুৰে ভৰা হাতখনকে সি ভয়ে ভয়ে চুই চালে।

থাকবোৰ খবখবাই উঠিল।

তাই কিন্তু হাতখন একুৱাই নিনিলে। সিও অলপ সাহস পাই দুয়োখন হাতেৰে
তাইৰ থাকুৰে ভৰা হাতখন আলফুলকৈ গাৰ কাষলৈ টানি আনিলে।

গণপতিৰ নিচা লাগিছিল, গীতৰ নিচা।

দুবদেশীমেহী লহঁডাই

পৰদেশীমেহী লহঁডাই

লডাইছে লুটে ন'হী

আৱে মেৰী মনুৱা,

পৰদেশীয়'।

চম্পাই ফিচ ফিচাট স্মিলে বেয়া লাগিছেনেকি ?

তাই একো উত্তৰ নিদিলে।

উত্তৰ দিলে স্বয়ং নয়নে, ঐ হাৰামজাদা, বিজ্ঞাৰ ওপৰতেই আৰম্ভ কৰি দিলি
নহয়। লাজ-কাজ বুলিবলৈ যদি কিবা অকণমান থাকিলহেঁতেন।

থাকুৰে ভৰা হাতখন ঘপহকৈ এৰি দিলে চম্পালালে।

তাৰ কাণ যুৰ গৰম হৈ উঠিল। নয়ন বেটাৰ কাণখন অলপনেকি ?

বিজ্ঞাৰ গতি ধীৰ হৈ আহিল।

পাৰ্কৰ কাষৰ পৰাই বাস্তাটো ক্ৰমাৎ ওখ হৈ পৰিছে। নয়নে ছিটৰ পৰা নামি
বিজ্ঞাখন সম্মুখৰ ফালে টানি নিবলৈ ধৰিলে।

পাৰ্কখনত কঁৰা-ছোৱালী ভৰ্তি হৈ আছিল। লানি পাতি অহা বিজ্ঞাবোৰ
দেখিয়েই সিহঁত বাস্তালৈ দৌৰি আহিল।

কোনোবা এটাই স্মৰ লগাই ক'লে, ইনকিলাব—

বাকীবোৰে সমস্বৰে কলে, জিন্দাবাদ।

‘কমিনিছ পাৰ্টীক’

—ভোট দিয়ক !

ষেট যেটাই হাঁহি দিলে নয়নে। ক'লে, নহয় ঐ তাইটিহঁত, বিয়া, বিজ্ঞাৰালাৰ বিয়া।

নিচেই এখানমানি ছোৱালী এজনীয়ে হৰ লগাই হুৰিলে, কোন বজাৰ বিয়া ?
নয়নেও তাইৰ মাতক অবিকল নকল কৰি উত্তৰ দিলে, চম্পালালৰ বিয়া । তনটি-
উকলি দি-য়া—।

তাই আৰু ক'ত উকলি দিব ?

গোটেইজাক ল'ৰা-ছোৱালীয়ে হৰহুৰকৈ আহি চম্পালালৰ বিজ্ঞাখন বেৰি ধৰিলেহি
'ঐ চাচোন, কিমান লাজকুৰীয়া কটনা ?'

'অ' ধুড়ী, দেখুৱানা মুখখন ।'

চম্পালাল জৰ ঘায়ে ঘামি উঠিল ।

খঙো উঠিল তাৰ, এই ল'ৰা-ছোৱালী মখা । কি যে উৎপাত ইহঁতৰ । নগুৰ
নাগতি নকৰাকৈ তাক আজি ক'ত এবিধ ইহঁতে ।

এখানিজনীও কম নহয় । তাই বিজ্ঞাখনত উঠি কোনোবা এবাৰত কইনাজনীৰ
মুখখন জুমি চালেহি, চায়েই আনন্দত কিৰিলিয়াই উঠিল, বৰ ধুনীয়া' বৰ ধুনীয়া
পাই ।

কোনোবা এটাই গালে,

'চম্পালাল বিহাৰী'

আনবোৰে সমস্বৰে ক'লে, পালে ধুনীয়া ছোৱালী ।

'চম্পা বিজ্ঞা ৰা—লা'—

—দেহটা পইছা দে-না ।

চম্পালালে খপজপকৈ জেপত হাতখন ভৰাই বাহিৰলৈ উলিয়াই আনিলে । তাৰ
হাতত এখন দহ টকায়া নোট উঠি আহিল ।

ঐ ল'ৰাহঁত । ল'ল । লৈ জাঁতৰি যা ।'

সিহঁতে নোটখনৰ ফালে হাত নেমেলিলে । বৰং কোনোবা এটাই ভেঙুচালিহে
কৰিলে, ইস্, আজি বিয়াৰ দিনানো ক'ত বহনি কৰিলে ? আনদিনা হলে দহটা
পইছাও সৰি নপৰে ।

এই সৰু সৰু ল'ৰাবোৰ । ক'ত জানো শিকে, কথাত একদম পকা । চোলাৰ
হাতটোৰে মুখখন মোহাৰি ললে চম্পালালে ।

হঠাতে জানো কি হ'ল ল'ৰা-ছোৱালীবোৰে একেলগে বিজ্ঞাখন গুপবলৈ ঠেলি
ধৰিলে ।

ধাচনাটো কম নহয় । মাজুহ উঠাই নিয়া বাছেই—খালি বিজ্ঞা একোখন গুপবলৈ
উঠাওতেই মৰ ঘাম বাজ হৈ যায় ।

ল'ৰা-ছোৱালীবোৰে বিস্মাখন ঠেলাৰ লগে লগে নয়নকো উচটাবলৈ ধৰিলে, ঐ নয়ন শুণ্ডা, টান টান, নামিব নালাগে, উঠি উঠি টান।

সিহঁতৰ চিঞৰ বুথৰৰ স্বাক্ষতে বিস্মাখন অনায়াসে ধাচনাটোৰ একেবাৰে ওপৰলৈ উঠি আহিল আৰু উঠাৰ পাছত চালামাৰে ছৰ ছৰ কৈ নামি আহিবলৈ ধৰিলে।

কইনাজনীয়ে ওৰণিখন থহাই পিছলৈ জুৰি চালে। এমা-দিয়া এমখা ল'ৰা-ছোৱালী।

চম্পাই কইনাজনীৰ হাতৰ পৰশ অহুডৰ কৰিলে।

তাই কও নকওকৈ ক'লে, বৰ ধুনীয়া, ধুনীয়া নহয়নে ?

চম্পাই প্ৰথমবাৰৰ বাবে কইনাজনীৰ মুখখন দেখা পালে। সি যেন হতভম্ব হৈ পৰিল। চায়েই থাকিল কইনাজনীৰ মুখলৈ।

কি হ'ল, কি চাইছা ? তাই অশ্বিলে।

এটা অৰুজ লাজে যেন চম্পাক হেঁচি ধৰিলেহি, নিজকে লুকাবৰ বাবে সি খপজপ কৈ কলে, হয় ধুনীয়া, ধুনীয়া। এই ল'ৰা-ছোৱালীবোৰ আচলতে খুব ধুনীয়া। জুদিন মান যাওঁক, তুমি তোমাৰ মুন্না আৰু বন্ধিকো লৈ আহিবা। তোমাক নাপালে সিহঁতৰ বৰ কষ্ট হ'ব।

চম্পালালৰ কথাখিনি ঠিক পিছে পিছে আহি থকা হৃদয়ৰ কাণত সোমাইছিল। সি মূৰ তুলি চালে, কিন্তু কষ্ট ভেদি ওলাই আহিব বিচৰা কোতুক মিহলি ঢোকা বাক্য বানপাত সি কঠতেই সামৰি থলে।

তাৰ সাহস নহ'ল।

(জনজীৱন / ১৯৮৫)

ধাঁচু বাবুৰ মহল

এক

চামচেৰ মিঞাৰ এটা বদনাম আছে, সি হ'ল মস্ত কানীয়া। শৰীৰৰ শক্তিও আন কেইটাৰ তুলনাত কম। কিন্তু চুলিহীন যুৰটো অতিপাত ঠাণ্ডা আৰু কোঁশলৰ ওঁৰাল। এই বিশেষ্যৰ বাবেই দলত থকা প্ৰতিজনেই চামচেৰ মিঞাক সমীহ কৰি চলে। চামচেৰক চকুপাৰি দেখিব নোৱাৰা সনাতন কলিতায়ো হুযোগ পালেই কয়, চালা বাওঁনাদেশীৰ মাথাটো এটা পায়খানাৰ গাঁত।

লাংজেন নদীৰ কাষৰ কেম্পটোত কাঠ লোড কৰাৰ দিনাই এই উপমাটো পোন প্ৰথমবাৰৰ বাবে সনাতন কলিতাৰ যুৰলৈ আহিছিল। তাৰ পিছৰে পৰা শ'ল ঠেকত পৰিলেই আটাইকেইটাই ইটোৱে সিটোৰ মুখলৈ চায় আৰু পোৱালি হাতীৰ দৰে লোদোৰাষ্টপাদাৰ শৰীৰটো কচালি কচালি সনাতনে কয়, মাত মাত, এতিয়া পায়-খানাৰ গাঁত।

কুট-কোঁশলৰ সৰু সৰু পোকাবোৰে সঁচাকৈয়ে লিৰ-বিবাইথাকে চামচেৰৰ মগজুত। কিন্তু উপমাটো যিমনেই বজিতা খোৱা নহওক কিয়—সি কোনোপধ্যেই সহ কৰিব নোৱাৰে। চামচেৰৰ মগজু ঠাণ্ডা, সহ শক্তিও অপাৰ। আচল কথা হ'ল সিও সমূলি সহ কৰিব নোৱাৰে সনাতন কলিতাক।

এবাৰ লাংজেন কুপৰ মহলদাৰ ধাঁচু বাবুৰ 'হুঘোৰ কাল' পৰিছিল। ইটো নাই, সিটো নাই, কাঠ টনা ভাল গাড়ীখনেই গৰাত বাগৰি পৰিল, মান্নাতমৰা ডাইভাৰটোও পলাই পটং দিলে—মুঠৰ ওপৰত হাজাঁৰটা পয়মাল। শেষত গৈ 'চাইদিঙ'ৰ বাবে বন্দোৱস্ত কৰা হাতী কেইটাও বেছি টকা পাই হাতীৰ মালিকে কপিলী কুপলৈ পঠালে।

ধাঁচুবাবুৰ চকু কপাললৈ উঠিল।

বাৰিষা আৰম্ভ—এই হওঁ, এই হওঁ। আৰম্ভ মানেই শেষ। হ'ব চলি.. বোলব বাপ। বাৰিষা যাওঁক, বাস্তা পদূলি শুকাওক—বহি থকা হাত ভৰি কোচাই।

চামচেৰ মিঞা ধাঁচু বাবুৰ দৌহাত। শেষত গৈ ধাঁচু বাবুৰে কাষলৈ মাতি চামচেৰ মিঞাকে হুখিলে, বোলো মিঞা ভাই কৰো কি এতিয়া?

ধান পকে মানে টুনিৰ মৰণ। কপিলী কুপৰ সাগৰমল বাবুৰ হাতত পৰিছে ঘেতিয়া হাতী কেতিয়া ধাঁচু বাবুৰ হাতত পৰিবহি তাৰ ইয়াস্তা নাই।

মিঞাই পিছে ক'লে, ঝাঁচু বাবু চিন্তাৰ কাৰণ নাই। হাতী দেখোন আমাৰ
কেম্পতেই আছে।

—আমাৰ কেম্পত হাতী ৭ ঝাঁচু বাবু মুখখন পোহৰ হৈ উঠিল।

ঝাঁচু বাবুৰ লগতে কাঠ তোলা আটাইকেটুটা বহুতাই চামচেৰ মিঞাৰ মুখলৈ
চালে।—ক'ত? হাতী ক'ত?

চাখাখিনি তপৰকৈ গিলি চামচেৰে ক'লে, কিয় আমাৰ সনা কলিতা। আচল
হাতী আহি পায়হি মানে দেখোন তেওঁকে চাইদিঙত লগাব পাৰি।

নেগুৰত কোব খোৱা ফেটী সাপৰ দৰে ফেট তুলি ধৰিলে সনাতন কলিতাই।—
লোকৰ সানা খোৱা বাওনাদেশী। তোৰ মাৰক—

আমন জিমনকৈ চামচেৰ মিঞাই ক'লে, দুখ নিদিবা সনাভাই আই সৰুতেই
সিমলীয়া হ'ল। মুখখন দেখাও মোৰ মনত নপৰে।

সনাতন কলিতাও এৰা ভকত নহয়। ক'লে, তেন্তে তোৰ বাপেৰক—

—বাবাকনো কিয় টানা ভাইজান। তেওঁ দেখোন আইৰ আগতেই সিপুৰালৈ
গ'ল।

একো নাই হৈ সনাতন কলিতাই ক'লে, চালা পায়খানাৰ গাঁত।

উপায় নাই।

চামচেৰ মিঞা মনে মনে থাকিল।

হুদিন নাযাওঁতেই সঁচাসচি হাতী আহিল। এয়াহ মানৰ ভিতৰতে ঝাঁচুবাবুৰ
কাঠ টনাও শেষ হ'ল। পিছে সনাতন কলিতা আৰু চামচেৰ মিঞাৰ বাক-বিতণ্ডা
হলে শেষ নহ'ল।

ঝাঁচুবাবুৰ কাঠৰ কুপত দুয়োটাৰে স্বকীয়া স্বকীয়া স্থান আছে। তথাপি সিহঁত
দুয়োটাই নিজে নিজে ভাবে সি নহ'লে ঝাঁচুবাবুৰ কুপ অচল।

ঝাঁচুবাবুৱে গোফৰ তলত মিচিকিয়াই হাঁহে। চামচেৰ যদি সোঁহাত, সনাতন
তেওঁৰ বাওঁহাত। সনাতনক অকলশৰীয়াকৈ মাতি নি তেওঁ ফিচ্‌ফিচাই কয়, এই
বছৰ থাকছোন। অহা বছৰ তোক মোৰ মহৰি পাতিম। আনহাতে চামচেৰ
তেওঁৰ সবাতোকৈ পুৰণি বহুৰা। কাঠ টানোতেই তাৰ জনমটো গ'ল। তাক তেওঁ
চলাহি কথা নকয়, কলেও চামচেৰ নাৱৰীয়াৰ পোৱালি, নাৱত টোকৰ মাৰিলেই গম
পায়।

কিন্তু তেওঁ চামচেৰক অহুগ্ৰহ দেখুৱাই অস্ত পথেৰে।

চামচেৰ বেমাৰী মানুহ। মেলেৰীয়াই ৰেপি ৰেপি ঘূৰীয়া কৰা দেহা। অকণ-

মান বস্ত্ৰটো ভাৰবীয়া হলেই সি চাঙত জুপুকা মাৰি বহি থাকে। কুইনাইনে চামচেৰক কাট কুটেই কৰিব নোৱাৰে। গম পালেই ধাঁচুবাবুৰ ডাইভাৰ বস্ত্ৰন সিঙৰ হাতত বটল এটা পঠিয়াই দিয়ে—উনক্লিশ কিলোমিটাকা চাফু কাঞ্চীৰ দোকানৰ চুলাই অথবা কেতিয়াবা পঠায় আধা বটল চিলঙীয়া ৰাম।

পেটত অকণমান পৰিলে জঁকাটো কমে, চামচেৰ বহা বা শোৱাৰ পৰা উঠি আহে। কাঠ ঠেলিব নোৱাৰিলেও কাষত থাকি বলি দিবলৈ আৰম্ভ কৰে চামচেৰ মিঞাই।

‘ৰাম ৰাম ব’ল’

—ছেইচো!

‘আউৰ থোৰা’

—ছেইচো ”

বলি দিয়াত চামচেৰ মিঞাৰ সমতুল্য নাই। প্ৰকাণ্ড প্ৰকাণ্ড একোডাল কাঠৰ টুকুৰা কিহৰ বলত যে মাটিৰ পৰা টুকৰ ওপৰলৈ উঠি আহে!

চামচেৰে বলি দিলে মনাতন কলিতাইও যেন গাত সঁচাকৈয়ে এটা হাতীৰ বল পায়।

সিহঁতৰ দলত আঠোটা বহুৱা, কেউটা লাঠুৱা-লাঠুৱা নহলেও তেনেই পৰি মৰাও নহয়। দুটা ওপৰত থাকে ৰচি টানি—দুটাই ধৰে কাটা, দুটাই ধৰে চিপিয়া। বাকী দুটাৰ কাম হ’ল ওপৰলৈ উঠি গৈ থকা লগ আৰু স্নীপাৰৰ মাজত পিছলাই পিছলাই গটুকা লগাই যোৱা।—সাধাৰণতে চামচেৰৰ ভাগতে পৰে—বলি দিয়া কাম।

দুই

আচলতে চামচেৰ মিঞা কানীয়া নহয়।

চামচেৰ হ’ল বেমাৰী। তাতে তাৰ প্ৰিয় বিলাসো হ’ল ৰিডি ছপা, সেয়ে সন্মোগ পালেই কুহৰ-কুহৰকৈ কাহে। কেইদিনমান যদি হাঁহি মাতি ফুৰে, পিছৰ দুদিনমান মেলেৰীয়া দেৱীৰ প্ৰেমত লাওলোৱা হৈ জুপুকা মাৰি থাকে।

কিন্তু সেই দুদিন বা তিনিদিনেই। তাৰপিছত আকো শুনা যায় চামচেৰৰ টেটুকলা চিঞৰ।

‘ধাঁচু বাবু’

ছেইচো।

‘ৰাম চোৰ’

—হেইচৌ ॥

‘পেটাল ঘাচুৰ’

—হেইচৌ ।

‘ফাটিল পেট’

—হেইচৌ ॥

‘ঙলাল গাহৰি ।’

—হেইচৌ ॥

তিনি

এইবাৰ কিন্তু চামচেৰ সঁচাকৈয়ে টান নৰিয়াত পৰিল । আৰম্ভ হৈছিল মেলেৰীয়াৰ
কঁপনিৰেই ।

ঘাঁচু বাবুৱে খাটি বামকে পঠালে আধা বটল, কামত নাছিল । ৰতন সিঙে বন
দৰব বটি দিলে, গিলি চামচেৰে পুনৰ ৰতিয়াই দিলে । কোনোবাই দিহা দিলে, ডাক্তৰ
আন । ডাক্তৰ ? এই অগাইখনি অৰণ্যত ডাক্তৰ আৰু ক’ত পোৱা যায় । সাগৰমল
বাবুৰ মহৰিজনে হাবিতলায়া বেমাৰ চিনি পায় । কোনোবাই মাতিলে, তেৱেঁ ।
আছিল, মস্তব্য কৰিলে, মেলেৰায়াতো নহয় । বাগৰি কিহবাত পৰিছেগৈ—পেৰা-
টাইফদ । নগাঁওলৈ লৈ যোৱা । আন নহলেও লংকালৈকে নিয়া । তাতো আজি-
কালি বেমাৰ চিনা ডাক্তৰ দুই এজন হৈছে ।

ঘাঁচু বাবুৱে কলে, সেইটোনো কি কথা ? লগ টনা গাভী গৈ আছে, আহি আছে ।
কাঠৰ লগতে লৈ গলেই হ’ল ।

চামচেৰক বছৰাই নিব নোৱাৰি । শুৱাই নিব লাগিব ।

—বাবু, খালি গাভী এখনকে দিয়ক । কোনোবা এটাই ক’লে ।

খালি গাভী ক’ত পাবি । ঘাঁচু বাবুৱে ক’লে, এতিয়া চিজন টাইম্ । নগাঁওত
এক ট্ৰিপ মাল দিয়া ব়ানেই আঠ শ টকা । মেলেৰীমা বেমাৰী এটাৰ বাবেই গাভী
এখন বন্দী কৰিব পাৰিনে ? তাৰ উপৰি আছে অহা-যোৱা তেলৰ খৰচ ।

কথোপকথনবোৰ চামচেৰে হ’ব পায় শুনি আছিল ।

সেইসেহাই সেহাই ক’লে, নালাগে বাবু । বেমাৰনো কি, দুদিনৰ পিছত ঋতুৰি
যাব । ঐ সনাতন, যা-যা, ভেলুত হাত নিদিবি, ডেনজাৰ আছে । লালী লগৰবোৰকে
এই কেইদিন তহঁতে তোলগৈ ।

কাৰ কাৰণেনো আৰু পৃথিৱাৰ চক্ৰ অচল হৈ পৰে ?

চামচেৰ নাই, সনাতন আছে। সনাতন নাথাকিলেও কোনোবা সনাতন-সনাতন এটা ওলাব।—ঘাঁচু বাবুৱে সনাতনক আগুহতীয়াকৈ মাতি নি ক'লে, সি মিঞাই ভাবিছে—সি নহলে গাড়ীত লোভেই নহ'ব। আবে অঁচল কথা হ'ল গাৰ জোৰ। জোৰ থাকিলে কাঠ কি, গাড়ীৰ ওপৰত পুথিৰাখনো তুলিব পাৰি।

সনাতন খুচী। সি ক'লে, হব ঘাঁচুবাবু। এই সনা কলিতা থাকোতে কিহৰ পৰোৱাই।

—শুন শুন। ঘাঁচুবাবুৱে তাক পুনৰ কাষলৈ মাতি ক'লে, সাগৰমল বাবুৰ লোভিং পাটি নাই, তেওঁৰ লোভিং কনটেকটোও তইতকে দিয়াম।—ইয়াৰ কামটো দুই এইদিনতে শেষ কৰ। চুপ্‌চাপ থাকিবি, এক ট্ৰিপ মালত তই পাচ টকাকৈ বক্‌চিচ পাৰি।

এক ট্ৰিপত পাচ টকা।

সনাতন উত্তেজিত হৈ পৰিল।

চাৰি

পুৱা পাচখন কাঠ টনা টাক একেলগে আহিল। তাৰে তিনিখন ঘাঁচু বাবুৰ। দুখন সাগৰমলৰ।

সনাতনে কেম্পৰ ভিতৰৰ পৰাই চিঞৰ লগালে, হেই বতন সিং, তোৰ গাড়ী আগতে লগা। ঘৰৰ গাড়ী আগতে, পিছত আনৰ গাড়ী।

বতন সিঙে কিন্তু গাড়ীখন লোভিং চাইটলৈ নানিলে।

সনাতনৰ ধৈৰ্যচ্যুতি ঘটিল।

—এ পান্‌জাপী বেটা, সনা নাই, মাক্‌চাই—

বতন সিং গোৰ-গোৰাই উঠিল। আটায়ে সুনাকৈ ক'লে, আবে চাল্লা হাতী পোৱালী। তই কি মাক ধৰি গালি পাৰিছ। জংঘলী জানোৱাৰ, খালি জানোৱাৰৰ ভাষা কৰি মুখেৰে।

—আবে যা-যা ভাল মাছহৰ বেটা। সনাতন কলিতাই ধমক দিয়াৰ স্বৰত ক'লে, গাড়ী লগালে লগা, নহলে চাইড কৰি দে।

—যা, পাৰ যদি চাইড কৰি লগৈ। বতন সিঙে ক'লে, মই আজি ষ্ট্ৰিয়াৰিডত হাত নলগাওঁ।

—হ'ল কি? সনাতন কলিতাই অলপ মোলায়েম স্বৰত স্বধিলে, ঘাঁচু বাবুৰ লগত লাগিলিনেকি?

—নালাগিব বেইমানৰ লগত। খঙৰ ভয়কত পায়জামাৰ বচিভাল খুলি ভেলু কাঠৰ ডাঙৰ টুকুৰা এটাৰ ওপৰতেই পেচাব কৰি দিলে বতন সিঙে।—মই মহলদাৰ বেটাৰ মহৰিক কৈ দিছো, ফলি ট্ৰিপত চামচেৰ মিঞা নগাঁও চিভিললৈ যাব, তাৰপিছৰ ট্ৰিপতহে মই লগ টানিম।

সনাতন কালিতা কিছু সময় জুগুকা মাৰি থাকিল। তাৰপিছত শান্তভাৱে বতন সিঙৰ পিঠিত খপৰিয়াই খপৰিয়াই কলে, কি লাভ বে মহলদাৰৰ সৰুটো হৈ চলাটোৱেই ভাল। তই মই নাথাকিলেও তেওঁৰ চলি যাব।

—আবে বাদ দে বে সনা কলিতা। বতন সিঙে কলে, মই নহলে তাৰ গাড়ী চলে, নে তই নহলে তাৰ কাঠ গাড়ীৰ ওপৰলৈ নিজে নিজে উঠে ?

—তথাপি লাভ নাই বতন সিং।

—লাভ নাই। যেটু যেটাই হাঁহি বতন সিঙে ক'লে, গাড়ী বন্ধ কৰা বুলি গম পালে শগনে হাগা পেটুৱা বেটা দাউৰি আহিবো। একদিন গাড়ী বন্ধ কৰা মানে আবহাই হাজাৰ টকা পানীত। আবে মহাজন বেটাই চব কৰি দিব পাৰে বে, কিন্তু টকা পানীত পইৰবা দিবাৰ নহয়। বুজ্জা চাল্লা ধামা ধৰা সনা কৈলতা ?

এনে ঢঙত কথা কোৱা মানেই সনাতন কলিতাক ইতিকিং কৰা, হয় প্ৰতিপন্ন কৰাকে বুজে সনাতন কলিতাই। সেয়ে সি কদ্ৰয়ুৰ্তি ধৰি গোজৰি উঠিল, বেটা পানজাপা ! হেণ্ডিমেন কবোতেই জনম গ'ল, ডাইভাৰ হৈ এতিয়া কি লেক্চাৰ মৰা কথা। চাল্লা নাম নাজানো তোৰ —

কাঠ তোলা চিপিয়া এভাল একে কোবে দাঙি লৈ সনাতন কলিতাই বতন সিঙক সিপুৰালৈ পঠাবৰ বাবে বীৰদৰ্পে আগুৱাই আহিল।

বতন সিঙে দেখিলে—কথা বিষয়। এনে মুহূৰ্তত পলায়নেই হ'ল বুদ্ধিমানৰ প্ৰাথমিক কৰ্তব্য।

বতন সিঙে দৌৰি পলাল। গাভাখনো ষ্টাৰ্ট কৰি একাধৰীয়া কৰি থলে। কিন্তু সি তাৰ কথা ৰাখিলে। দিন বাগৰিল, এন্ধাৰো নামিল। বতন সিঙে নিজৰ গাড়ীত লোভ নকৰিলে।

পাঁচ

পিছদিনা ব'দ চেবেডা অলপ টান হোৱা যেন পাই বতন সিং আৰু তাৰ হেণ্ডিমেনটোৱে ধৰা ধৰি কৰি চামচেৰ মিঞাক বাহিৰলৈ উলিয়াই আনিলে।

—মোক কবোবাত আটকাই বহুৱাই দিছোন। চামচেৰ মিঞাই, সেৱাই সেৱাই

ক'লে, ভাত এমুঠি মোলৈও বান্ধ। খাবলৈ মন গৈছে যেতিয়া দুই এদিনতে কাম কৰিব
পৰা হ'ম।

সিহঁতে চামচেৰক চিখা কাঠৰ টুকুৰা এটাৰ গাত জেজা দি বহুৱাই দিলে।

বহাৰ পৰা চামচেৰ মিঞাই দেখিলে—ঘাঁচু বাবুৰ নতুনকৈ কিনা ট্ৰাকখনৰ ওপৰত
বহুৱাবোৰে এডাল ভেলু কাঠ তুলিবলৈ চেষ্টা কৰিছে।

গছডালৰ একেবাৰে ওৰিৰ টুকুৰাটোকে সিহঁতে তুলিবলৈ লৈছে।

টুকুৰাটো প্ৰকাণ্ড, এমুৰে টুকুৰাটো চুঙা আকৃতিৰ যদিও ওৰিৰ ফালে
তিনিশিৰীয়া।

বহুৱাবোৰে চেষ্টা কৰিছে। কিন্তু এনে কাঠৰ টুকুৰা তুলিবলৈ কেৱল গাৰ শক্তি
হলেই নহয়, লগত লাগে কোশলী মগজু। অকণমান ইফাল সিফাল হলেই
টুকুৰাটো স্ৰাঁপাবৰ ওপৰৰ পৰা পিছলি পৰি অঘটন ঘটাব পাৰে।

সনাতনে চিপিয়া ধৰিছে। একোবাৰ চিপিয়া এৰি আঁহ কাটাত কাঁহ
লগাইছোহ।

বতন সিং কাষ চাপি গৈছে।

অলপ আঁতৰৰ পৰা সিয়েই বলি দিবলৈ ধৰিছে।

‘চিপিয়াৱালা’

—হেইচো!

‘কাকি দেতা’

—হেইচো!!

‘কাকি কাম’

—হেইচো!

‘নমক হাবাম’

—হেইচো!!

সনাতনে চিপিয়া ধৰিছিল। সি চিঞৰি উঠিল

‘জোৰ লাগাকে’

—হেইচো!

‘মন খোলকে’

—হেইচো!!

কাঠৰ টুকুৰাটো প্ৰায় উঠি পৰিছে। আৰু অকণমান চেষ্টা কৰিলেই খেলা
খতম। চামচেৰে বহাৰ পৰা সেহাই সেহাই ক'লে, ঐ সনা, বটী টনা ছটাক তললৈ

নয়া। হুটাই নোৱাৰিবি, চিপিয়াত চাবিটাই ধৰ। এডাল কাটা গোপালক দে।
সাহায্য কিস্ত। অলপ ইফাল-সিফাল হলেই—

কোনে শুনে চামচেৰৰ ক্লথা। তাৰ মাতটো তল পৰিল। বতন সিঙে বলি •
দিবলৈ ধৰিলে—

‘ঘাচু বেটাক’

—হেইচো !

‘— —’ (অল্লীল)

—হেইচো !!

‘ঘাচুৰ জীয়েকক’

—হেইচো !

‘ . —’ (অল্লীল)

—হেইচো !!

আৰু অকণমান, অকণমান গলেই -

চিপিয়াদাল গাৰ সমস্ত শক্তিকে ওপৰলৈ ঠেচি ধৰিলে সনাতন কলিতাই।

বতন সিং উত্তেজিত হৈ পৰিল।

‘জোৰ লাগাকে’

—হেইচো !

‘চ’লি খোলকে’

—হেইচো !!

বতন সিঙে সমস্ত শক্তিকে চিঞৰি উঠিল—

‘ৰাম ৰাম ব’ল’

সাতোটা বছৰাই একেলগে শৰীৰৰ শক্তি উজ্জ্বলি দিলে। আৰু লগে লগে মুখেৰে
উচ্চাৰণ কৰিলে—

‘হেই—চো !’

ঝিঁতৰ উল্ল পিঠিবোৰ ঘামৰ টোপালেৰে ভৰি উঠিল।

কাঠৰ টুকুৰাটোও বাগৰি পৰিল।

কিন্তু ঠাকৰ ওপৰত নপৰিল, পৰিল বননিৰ ওপৰত।

কল্প চামচেৰে দুয়োখন হাতেৰে চকুকেইটা ঢাকি ধৰিলে।

ছয়

ঘাচু বাবুলৈ খবৰ পাঠোৱা হ’ল।

ধাঁচু বাবু কিন্তু নাছিল।

কোনোবা এটাই আহি খবৰ দিলেহি, চেক গেটত ধাঁচু বাবুৰ চুৰি কাঠ হুগাড়ী
গাড়ীয়ে মাছহে ধৰা পৰিছে। কাঠো যেই সেই কাঠ নহয়। এগাড়ী গম্বাৰি, এগাড়ী
তিতাচণা। লগতে বোলে দুডালমানু ভোলা কাঠৰ টুকুৰাও আছিল। ভি এচ পি,
ডি এফ অ'; এচ পি, কনজাৰভেটৰ—কিমানবোৰ লেঠা। মাল মাল হৈয়ে থাকিব,
ঠেহ-পেচ ভঙাটোহে আচল কথা।

লাংজেন কুপলৈ আহিবলৈ ধাঁচু বাবুৰ ক'ত সময়ডাল আছে।

সাত

নিশা জুইৰ কাষত বহুৱাবোৰ মেলত বহিল। বতন সিঙ ডাইভাৰে ক'লে, কিবা
এটা কৰিবই লাগিব। হেণ্ডমেন মাহাতোৱে অমিলে, ধাঁচু কুটাই জানো গাড়ী দিব ?

—গাড়ী নিদিলে হ'বনে ? চামচেৰ মিঞাই দেহাই সেহাই ক'লে, আমি আমাৰ
পৰাই টকা কুলি গাড়ীৰ তেলখিনি কিনিম। দুদিনৰ হাজিৰা প্ৰত্যেকেই দিলেও
কমচে কম তিনি শ টকা। ইয়াৰ পৰা পলাশবাৰীলৈ কেই শ টকাৰ তেল লাগিব ?

—কিন্তু ধাঁচু বাবুৱে যদি গওগোল কৰে ? গোপালে হুখিলে।

—পিছত দেখা যাব। চামচেৰ মিঞাই দৃঢ়ভাৱে ক'লে, ধাঁচু বেটাই নকবিলে
বুলি আমিও বহি থাকিমনে ? যেনেকৈয়ে হওক নিশাৰ ভিতৰতে সনাতন ভায়াৰ
লাশটো নি ঘৰৰ মানুহক চমজাই দিবগৈয়ে লাগিব। চামচেৰ মিঞাই ডাইভাৰ বতন
সিঙৰ মুখলৈ মূৰ তুলি চালে। হুখিলে, বতন সিং. শুনিছনে ?

বতন সিং, আক ৰৈ নাথাকিল। সি দৌৰি গৈ তাৰ ট্ৰাকত উঠিলগৈ।

কেই চেকেওমানৰ পিছতে ট্ৰাকৰ ইঞ্জিনটোৱে শুজৰি উঠিল।

(শ্ৰবণিকা : অসম ৰাজ্যিক কৰ্মচাৰী

ফেডাৰেচন / ১৯৮৬ বীক্ষণ / ১৯৮৬)

হাৰমনিয়াম

এক

আকৌ সেই মৰিয়নি-তিনিচুকীয়া পেছেজাৰ।

নামতি, মেজেগা চাইদিং, নাজিৰা, শিমলুগুৰি।

মোৰ ফাৰত মোৰ পত্নী সাদৰী।

ইফালে, সিফালে—কেউফালে ডবাৰ ভিতৰৰ ঠাই খোৱা যাত্ৰী। পূজাৰ সময়, সেয়ে ইমান ভীৰ।

আমাৰ পিতৃয়ে কিছু বছৰৰ আগলৈকে তিনিচুকীয়াৰ কাষৰ এখন চাহ বাগিচাত চাকৰি কৰিছিল। আমাৰ শৈশৱো অতিবাহিত হৈছিল সেই বাগিচাতে। মাজে মাজে আমি দল বান্ধি আহিছিলো গাঁৱৰ ঘৰলৈ। তেতিয়া যান-বাহন বা যাতায়তৰ সুবিধা আছিল কম। অগতিৰ গতি আছিল ৭২ নম্বৰ উজনি / ৭৮ নম্বৰ নামনি মৰিয়নি-তিনিচুকীয়া পেছেজাৰ অথবা তিনিচুকীয়া-গুৱাহাটী পেছেজাৰ গাড়ী। এতিয়া নাই। তেতিয়া তেনে এখন পেছেজাৰ গাড়ীও চলিছিল।

আমাৰ সন্মুখপে প্ৰায়ে আমাৰ লগত আহিছিল যোৰহাটৰ মহা। তেওঁ কাষৰে এখন বাগিচাত চাকৰি কৰিছিল, শনিবাৰে ঘৰলৈ আহি দেওবাৰে উভতি গৈছিল।

মহাৰ এটা চখ আছিল।

জেপৰ থুচুৰা পইছা সৰু সৰু ল'ৰা-ছোৱালীবোৰোক বিলাই দি তেওঁ বৰ স্তুতি পাইছিল। এই দিয়া কামটোও তেওঁ কৰিছিল এটা আমোদজনক খেলৰে।

তেনেই সাধাৰণ খেল।

মহাই এটা কথা মনে মনে কল্পনা কৰিছে' অথবা কোনো এটা কৰি আছে। কামটোৰ ফলাফল ষোঁগাত্মক হ'বনে বিয়োগাত্মক হ'ব।

মহাই, সোঁ-হাতৰ আঙুলি দুটা নিজৰ নাকৰ ফুটা দুটাত অকণমান সময় হুমুৱাই ৰাখি আগত মেলি ধৰে। দুটা আঙুলি, দুটা উত্তৰ—হ'ব আৰু নহ'ব; হয় বা নহয়।

'হয়'ত ধৰাজনক মহাই পেণ্টৰ জেপত হাত হুমুৱাই এটা দুৱানি বা সিঁকি উলিয়াই দিছিল।

খেলটো আছিল সাধাৰণ, কিন্তু জৰ্মিছিল বেছ।

ভিনিচুকীয়া মৰিয়নি পেছেজাবত অহা-যোৱা কৰাৰ সময়ত মহাৰ এই নাক-
আঙুলিৰ খেলটো হৈ উঠিছিল অপৰিহাৰ্য।

কোন ষ্টেচন জানো ?

মাপেখাতী ! হয়, মাপেখাতীয়েই হয়।

ক্ৰটিং আছে।

৭৮ নম্বৰ নামনি/৭৯ নম্বৰ উজনিৰ ক্ৰটিং।

আগতে, আমাৰ শৈশৱত এই ক্ৰটিঙটো আমাৰ বাবে বৰ উপভোগৰ আছিল।

ক্ৰটিং মানে কেৱল দুখন ৰেলগাড়ীৰ একে সময়তে আহি এটা ষ্টেচনত বৈ আকো
নিজ নিজ দিশে গুচি যোৱাই নহয়।

ক্ৰটিং মানে দুয়োখন গাড়ীয়েই পানী ল'ব।

আঠ বা দহ মিনিট।

তাৰ ভিতৰতে সিখন গাড়ীৰ গোটেই বিলাক চানচুৰ, বাদাম, পাণৱালা ইখন
গাড়ীত উঠিবহি। গোটেই কলৱৰ।

‘এই, পাণ বিড়ি বিড়ি পা-ই-ই-এ’

‘চানচুৰ ভাজা গেৰেইম’

অথবা

‘খাব কি খাবনা

দিব কি দিবনা পাণ

অ’ দাদা

ভজা পইছা টান।’

আৰু এই চলফুল, কলৱৰক নেওচা দি আমাৰ কাণত পৰেহি হাৰমনিয়ামৰ এটা
মিঠা স্বৰ—

মা-ৰে-গা-মা, পা, পা, পা,

পা-ধা-নি—

মহাৰ কিছুমান বন্ধুগণ আছিল।

যেনে, মদত ৰাণী, ধোঁৱা-খলীয়া স্বভাৱ, ইত্যাদি।

কিন্তু ভাল গুণো আছিল বহুত।

তাৰে ভিতৰত দুটা আছিল, ছবি আৰু গানৰ নিচা।

হাৰমনিয়ামৰ মাত শুনিলেই মহাই খিৰিকিৰে মূৰটো বাহিৰলৈ উলিয়াই
দিব্ৰে—

—ঐ বমজান ভাই, উঠা উঠা। তোমাৰ গান নহ'লে মৰিয়নি তিনিচুকীয়া চাটলত নজমে ভাই।

ছুই

বমজান ভাই অজ্ঞ।

জ্ঞানাজ্ঞ।

বন-মাহুহৰ দৰে চাপৰ চুটি, চকুৰ ছাঁই ছেন গাৰ ৰং, বৰ আইৰ পৰশত কুংসিং হৈ পৰা মুখ, দ চকুৰ গাঁত। টাইফয়েডে তপা কৰা মূৰ।

কিন্তু কৰ্ঠ ?

মহাৰ মতে বমজান ভাইৰ কৰ্ঠ একেবাৰে 'সেবা' কৰ্ঠ।

টকা আৰু প্ৰতিষ্ঠাৰ পিছে পিছে দৌবা সি কোনো শিল্পীৰ ( ) বাবেই বমজান ভাইৰ কৰ্ঠ হিংসাৰ কাৰণ হৈ উঠিব পাৰে।

তেওঁ গায় সাধাৰণতে হিন্দী চিনেমাৰ গীত। মধুমতী, ৱ' কোন থী বা তাজমহলৰ গীত। যি গায় তাতে প্ৰাণ ঢালি দিয়ে। কয়লা খোৱা মলুৱা ইঞ্জিন, ফেৰিৱালাৰ চিঞৰ আৰু বতাহৰ সোঁ-মোৱনিও যেন স্তব্ধ হৈ পৰে। হাৰমনিয়ামৰ বীজবোৰৰ ওপৰেদি পখিলা পাখিৰ দৰে নাচি নাচি পাৰ হৈ অহা-যোৱা কৰে বমজান ভাইৰ হাতৰ আঙুলি।

বমজান ভায়ে নিয়মিতভাৱে চিনেমা শুনিবলৈ যায়।

চিনেমা হলৰ ভিতৰখন আন্ধাৰ, বমজানৰ বাবে আন্ধাৰ-পোহৰৰ তফাৎ নাই। প্ৰতিটো শব্দকে তেওঁ মন দি শুনে, দৰ্শকৰ সতে শ্ৰোতা। বমজানে আনন্দত কিবীলিয়াই উঠে, কেতিয়াবা বেজাৰত মন মাৰে অথবা মন্তব্য কৰে, 'নাই নাই, এনে হোৱা অসুচিত।'

গান গাবলৈ আৰম্ভ কৰাৰ আগতে বমজান ভায়ে প্ৰায়ে চিনাকি মাহুহবিলাকৰ লগত গুথ-দুখৰ কথা আৰম্ভ কৰে।

চেভেনটি নাইন এক ঘণ্টা লেট। ক্ৰচিং হ'ব লাগিছিল ভজোত, আহি গ'ল মেজেক্স-চাইলিঙলৈ। যাত্ৰীৰ কিমান কষ্ট ইহঁতে হুৰুজে।

'আপ ট্ৰেইন লেট' থাকিলে বমজানৰ লাভ, কাৰণ তাতে তেওঁ তিনিচুকীয়ালৈ পুনৰ ঘূৰি যায়, উপাৰ্জন হয় বেছি। কিন্তু যাত্ৰীৰ হয়বানি দেখিলে তেওঁ সহজে হজম কৰিব নোৱাৰে। তেওঁ ভোৰভোৰাই উঠে।

নক'বা নক'বা ভাই। আজিয়েই প্ৰথম নেকি? সদায় লেট থাকে চেভেনটি নাইন।

কোন ? বৰাবাবু নহয়নে ? ভালে আছে ? ঘৰলৈ গৈছিল হ'বশ্য ?

যাত শুনিলেই চিনাকি মাতুহবিলাকক চিনি পায় বমজানে।

বৰাবাবু মানে কপেন বৰা, আমাৰ মহা।

মহাই মাতে, আহাঁ বমজান। এটা গান গোৱা। হিন্দী চিনেমা, কিন্তু একদম নতুন।

ঘেটুঘেটাই হাঁহে বমজানে, আপোনভোলা হাঁহি।

বৰাবাবুক সদায় নতুন গান লাগে। হেঁ-হেঁ-হেঁ। অকণমান সময় যৌন হৈ বৈ হাৰমনিয়ামৰ বীডবোৰত আঙুলি বোলাই এটা বিশেষ স্তৰেৰে ভবাটো ভবাই দিয়ে বমজানে। কয়, মধুমতী চাইছে বৰাবাবু। বৰ ভাল পিক্‌চাৰ। জাতিস্মৰ কাহিনী, কিন্তু আচলতে জমিদাৰ প্ৰথা বিৰোধী পিক্‌চাৰ। সলিল চৌধুৰীৰ মিউজিক, শুনিব-নেকি এটা গান ?

বমজান ভাইৰ গান গোৱাৰ আৰম্ভণিখিনি সদায় এনেদৰেই হয়। ইটো ষ্টেচনৰ পৰা সিটো ষ্টেচনৰ ভিতৰত অন্ততঃ দুটা গান গায়। চিনাকি মাতুহৰ লগত স্তৰ-স্তৰ কথাত পাতে, গাভী ব'লে নামি যায়।

মৰিয়নি-তিনিচুকীয়া পেচেকাৰতে এই দুটা বস্তু আছিল আমাৰ অপৰিহাৰ্য।

এক. মহাৰ নাক আঙুলিৰ খেল।

দুই, বমজান ভাইৰ গান।

যিদিনা মহা আমাৰ লগত আহিব নোৱাৰে, অথবা কিবা কাৰণত বমজান ভাই এই লাইনত নাহে বা আমাৰ ভবাত উঠিব নোৱাৰে, সেইদিনা গোটেই যাত্ৰাটোক আমাৰ কিবা আধৰুৱা আধৰুৱা লাগে।

তিনি

বমজান ভাইৰ কথা লিখিবলৈ হ'লে বহুত কথাকে লিখিব লাগিব।

এদিনৰ কথা।

সেইদিনা ঠিক ভজোতেই ৭৮নং নামনি—৭৯নং উজনিৰ ভ্ৰুংচিং। ৭৮নং 'ইন' কৰিলে প্ৰথমে! ৭৯নং আহি বৈ যোৱাৰ অকণমান পিছতে. উঠা-নমা কৰা যাত্ৰীৰ খৰখেদা কমাৰ লগে লগে বমজান ভাই ঠিক আমাৰ ভবাটোলৈ উঠি আহিল।

সেইদিনা মহা নাই, ভবাত যাত্ৰীৰো সিমানে ভীৰ নাই।

মই তেওঁক আমাৰ কাষলৈ মাজিলো।

কোন ? থোকাবাবু নেকি ? বৰাবাবু ক'ত ? আজি অহা নাই ?

বমজান ভাই বেলৰে কলনিত থাকে, তাত বজালী মাছহ বেছি, তাতে শুনি শুনি
'খোকাবাবু' শব্দটো তেওঁ আপোন কৰি লৈছে।

আমি উত্তৰ দিয়াৰ আগতেই বমজান ভায়ে হাৰমনিয়ামত আঙুলি বুলাবলৈ
আৰম্ভ কৰি দিলে। সেই একে মধুমতীৰ গান।

কিন্তু বমজান ভায়ে গাবলৈ আৰম্ভ কৰাৰ আগতেই ডবাটোৰ আনটো যুৰৰ পৰা
ভৰিত বন্ধা জুহুকাৰ জুহুক-জুহুক শব্দ হাঁহি আহিল। লগতে হাঁহি আহিল এটা
মিঠা গানৰ কলি…… অদ্ভুত স্তম্ভৰ সেই কণ্ঠ।

বমজান ভাইৰ আঙুলিকেইটা জঠৰ হৈ পৰিল।

তেওঁৰ মুখত অনবৰতে বগাই ফুৰা হাঁহি হাঁহি ভাবটো পলকতে লুকাই পৰিল।
তেওঁৰ মুখ হৈ পৰিল গোমোঠা।

সেই অদ্ভুত স্তম্ভৰ কণ্ঠও কিন্তু হঠাতে শুক হৈ পৰিল।

বমজান ভায়ে চিঞৰি উঠিল—ঐ নাম নাম। হাৰামজাদী ক'ববাৰ। মই
উঠিলোঁ নহয়, তায়ো উঠিল। চাল্লা সব। কানী নেকি? নে অজ্ঞ? দেখা
নাই ডবাত ময়ো উঠিছো। নাম. নাম এতিয়াই।

ইফালৰ পৰাও তেনে এক স্তম্ভতেই এপাট বাক্যবাণ ছিটিকি আহিল,—বেলৰ
ডবা কাৰো নিজৰ নহয়। যাৰে ইচ্ছা তেৱেঁ উঠিব পাৰে।

আৰে নাম. নাম। লেক্‌চাৰ মাৰিবলৈ আহিছে।

বমজান ভাই অসহিষ্ণু হৈ পৰিল।

এই শাস্ত-শিষ্ট মাছহজনৰ এনে ৰূপ বা ভাষা আমি আগতে দেখা আৰু শুনা
নাছিলো।

অকণমান সময়ৰ পিছতে অৱশ্যে সকলো ঠিক হৈ গ'ল।

বমজান ভায়ে ডিঙিত ওলোমাই লৈ ফুৰা হাৰমনিয়ামটোৰ বাঁজবোৰত পুনৰ
আঙুলি বুলাবলৈ ধৰিলে।

তেওঁ প্ৰাণ ঢালিয়াই গালে, কিন্তু তথাপি নজমিল। কিবা এটা সেবসেবীয়া ভাবে
আমাক আচ্ছন্ন কৰি পেলালে।

দিন পাৰ হৈ যায়।

আকৌ এদিন, পুনৰ ৭৮ নং নামনিত আমি আহিছো। লগত ৰূপেন মহা।

কি জানো ষ্টেচন? হয় দূৰত জুই দেখি আহিছো, নাহবকটীয়া ষ্টেচনেই হ'ব।

ষ্টেচনত গাড়ী বৈ যোৱাৰ লগে লগে মহাই থিৰিকিৰে বুৰটো বাহিৰলৈ উলিয়াই
দিলে।

বহাৰ কঠ আমাৰ কৰ্ণপৌচৰ হ'ল ।

সেই, হেৰা যুথিকা, আহা, ইয়ালৈ আহা ।

কোন, কোনফালে দাদা ?

অলপ আগুৱাই আহাঁ.....ঔ, ঔ. দৌফালে হেঙোল, উঠি আহাঁ ।

এই লাইনত সপ্তাহত এবাৰকৈ অহা যোৱা কৰে মহাই, কত মাহুহক যে চিনি
-নাপায় ।

যুথিকানো কোন তাকে চাবলৈ আমি ব্যাগ্ৰ হৈ পৰিছিলো । অকণমান সময়ৰ
পিছতে হাতেৰে ছুই ছুই, ভৰিৰে খুপি খুপি এজনী তিৰোতা আমাৰ ভৰালৈ সোমাই
আছিল ।

কীৰাংগী, গাত মলিয়ন ফিচিকা কাপোৰ । গাৰ ৰং মিঠা, ডিঙিৰ ঘটিকা জোড়া
হৈ বাহিৰলৈ ওলাই পৰা আক... আক কোটৰত সোমোৱা চকু । চকুৰ এটা মণি
নাই, যিটো আছে সেইটো দেখাত এটা মণিছালৰ গুটিৰ দৰে অলৰ অচৰ, কৰ্মহীন ।

ৰূপেন্দাদাৰ মতে শুনা যেন লাগিছিল ।

হয়, হয়, আহাঁ । মহাই মাহুহগৰাকীক কাৰলৈ মাতি বহিবলৈ ঠাই উলিয়াই দিলে ।

তাই নবহিল ।

এৱেঁই হবপায় যুথিকা ।

ভৰিত জুহুকা । জুহুচ্ জুহুচ্ জুহুচ্ ।

বনগীত শুনিবনেকি দাদা ?

'লাৱণী তই কৰণী'

নাই অ' তোৰে মান শুননী

জুৰকৈ বলে ঐ এচাটি বা

লিহিৰি লিহিৰি ধাননি চা'.....

হয়, এইয়া সেই কঠই হয়, যি কঠই ৰমজান ভাইক উত্তেজিত কৰি তুলিছিল ।
যি কঠই সম অধিকাৰৰ দাবী তুলিছিল । হয়েইতো । যাৰে ইচ্ছা সিয়েই বেলৰ
ভবাত উঠিব পাৰে ।

চাৰি

দেউতাৰ এটা সৰু অস্থল হৈছিল । অভিজ্ঞতাহীন ডাক্তৰ এজনে খুচৰি খুচৰি
কৰিলে ডাঙৰ, সিয়ানতে দেউতা ঢুকাল । আমি গাঁৱৰ ঘৰলৈ অহাৰ পিছত মৰিয়নি
তিনিচুকীয়া পেচেজাৰেৰে কৰা মিঠা মিঠা যাত্ৰাবোৰৰো অন্ত পৰিল ।

তথাপি কৈশোৰ আৰু যৌৱনৰ আলি হোমোজাত এবাৰ এই পথেৰে পাতৈৰ বাগিচালৈ আহিছিলো।

কি জানো সংযোগ, ডিব্ৰুগড়-লিডু পেচেন্জাৰত মাকুম ষ্টেচনতে লগ পাই গলো বমজান ভাইক।

একেই আছে বমজান ভাই।

সত্তৰ অলপ পুৰুষ হৈছে তেওঁ। পায়জামা আৰু পাঞ্জাবীটো ফিচিকা, কিছু পৰিষ্কাৰ। কান্ধত ওলোমাই লৈছে হাৰমনিয়ামটো।

হঠাতে মই যেন উচাপ খাই উঠিলো।

বমজান ভাইব লগত এয়া কোন ?

তায়ো দেখাত প্ৰায় একেই আছে। শিৱত সেন্দূৰ ; তলপেটটো যেন অকণমান ডাঙৰ হৈছে।

বমজান ভাইৰ আঙুলিকেইটা নাচি উঠিল।

হাৰমনিয়ামৰ মিঠা কলকলনিৰে ভৰি উঠিল ভবাটো।

যাত্ৰীৰ কলবৰ স্তব্ধ হৈ পৰিল।

আৰু দূৰৰ পৰা, বহু দূৰৰ পৰা, যেন এক গভীৰ খাদৰ পৰাহে ভাঁহি আহিল এক নাৰী কণ্ঠ। বৰ মিঠা, এই কণ্ঠ। এইয়া যুগিকাৰ কণ্ঠ। সন্ম অধিকাৰৰ কণ্ঠ।

মই নামাতিলো।

কেৱল প্ৰাণ ভৰি শুনিবলৈ চেষ্টা কৰিলো। বেলৰ ইঞ্জিনৰ শব্দকো তল পেলাই বাজি উঠা বমজান ভাইৰ হাৰমনিয়াম আৰু যুগিকাৰ কণ্ঠৰ নিনাদি স্বৰ।

পাঁচ

দিন বাগৰি যায়, সঘনাই পুৰণি হয় দিন।

প্ৰায় বিশ বছৰৰ পিছত এই পথেৰে, ৭২ নং উজনি মৰিয়নি-তিনিচুকীয়া পেচেন্জাৰত মোৰ সহধৰ্মিণী সাদৰী আৰু মই, আহিছো পাতৈৰ বাগিচালৈ বুলি। মোৰ গৈশৱ আৰু কৈশোৰৰ এটা অধ্যায় বিজড়িত হৈ আছে এইখন চাহ বাগিচাত।

আকৌ সেই মেজেকা চাইদিং, নাজিৰা, শিমলুগুৰি, মাউত গাঁও, লাকুৰা, চাক্ৰাই—আকৌ সাপেখাতী।

ক্ৰচিঙো আছে। ৭৮ ডাউন।

বুকুখন যেন বিষাবলৈ ধৰিলে। বহু স্মৃতিয়ে, আনৰ বাবে গুৰুত্বহীন বহু স্মৃতি অল্পত্বিয়ে মোৰ হিয়াত ধৰ্মকি-বাধো লগালেহি।

মহাৰ নাক-আঙুলিৰ খেল বমজান ভাইৰ হাবমনিয়াম, যুথিকা.....

সাদৰীয়ে হুথিলে, কি হৈছে, হৈছে কি তোমাৰ ?

মোৰ কি হৈছে ? ক'তা ! একো হোৱা নাই, দেখোন !! প্লেটফৰ্মত বহুত মাহুহ ।

চাহৰ কেণ্টিনত ভাঁৰ, কাউণ্টাৰত ঠেলা-হেঁচা । কিছু সময়ৰ পিছতে ৭৮ নং ডাউন গিৰগিৰাই আহি পৰিব ।

হঠাতে সাদৰীয়ে মোৰ মূৰটো খিৰিকিৰ কাষলৈ টানি আনিলে । ক'লে, চোৱাচোন, সোঁ মাহুহজন চোৱাচোন । ডিঙিত হাবমনিয়াম, অন্ধ মাহুহ । নহয়তো তোমাৰ বমজান ভাই নহয়তো ?

হয়, বমজান ভায়েই হয় ।

ফিচিকা মলিয়ন পায়জামা পাজ্জাবী ।

ভেনেই বুঢ়া হৈ পৰিছে তেওঁ । সম্মুখৰ ফালে কুঁজা হৈ পৰিছে । হাবমনিয়ামটো, ডিঙিৰ হাবমনিয়ামটো যেন কোনোমতেহে দাঁড়ি লৈ ফৰিছে তেওঁ ।

বমজান ভাই ' এইফালে বমজান ভাই ।

মই একে কোবে ডবাৰ পৰা প্লেটফৰ্মৰ ওপৰলৈ নাগি আহিলো ।

বমজান ভাই ।

কোন ? খল্লেক সময় তলকা মাৰি থাকি বমজান ভায়ে ক'লে, কোন, থোকাবাবু নহয়নে ?

অন্ধ বমজান ভাইৰ স্মৃতিৰ বাবে পচিশটা বছৰ যেন একোৱেই নহয় ।

কেনে আছা ? কেনে আছা থোকাবাবু ? বহুত ডেকা হৈ গৈছা নহয় ? বিয়া কৰাইছানে ? ল'ৰা-ছোৱালী ? ববাবাবু ক'ত ? বিটায়াৰ হ'লনে ?

ববাবাবু আৰু ক'ত ? তেওঁ জীৱনৰ পৰাই বিটায়াৰ হৈছে । মই কলো ।

বমজান ভায়ে ইচ্ছাই উঠিল, বৰ ভাল মাহুহ আছিল, বৰ ভাল মাহুহ । ভাল হ'ল, তোমাক লগ পাই গলো, এই গাড়ী ইয়াত আধা ঘণ্টা বৈ যাব । লাইন মেৰামতি হৈছে, ৭৮ ডাউন আহিব, তাৰ পিছত লাইন স্লিয়েব ।

প্লেট ফৰ্মৰ ওপৰেতে বহি গ'ল বমজান ভাই ।

গান শুনিবা, গান ?

বমজান ভায়ে হাবমনিয়ামটো সাজু কৰি ললে ।

কি গীত গাব তেওঁ ?

মধুমতী ! তাজমহল !!

মাছহৰ ভীৰ লাগি গ'ল ।

• বমজান ভাইৰ হাবমনিয়ামে গুজৰি উঠিল, যেন এটি বেলৰ ইঞ্জিন ।

সেই গৌজৰণিৰ তালে তালৈ তেওঁ গাবলৈ ধৰিলে,

'জন হেন্ৰি'

তাঁখাৰ আখৰে লিখা নাম তাৰ

যেন এটি চলন্ত ইঞ্জিন

হাতুৰিৰ তালে তালে

গান গায় সহুৰি দি

বংমনে কাম কৰে ৰাতি দিন '

হিল-দল ভাঙি দৌৰি অহা বেল গাভাখন যেন লাহে লাহে স্তব্ধ হৈ আহিল ।
যেন আউটাৰ চিগনেলৰ কাষত আহি বৈ গ'ল ৭৮ নম্বৰ নামনি, এতিয়াও দ্বাং
নোখোৱা চিগনেল পষ্টটোলৈ চাই অক্ষুট ধৰেবে চিঞৰি উঠিল । বমজান ভাইৰ গান
শেষ হৈ আহিল ।

মলিয়ন কাপোৰখনৰ ওপৰত খুচুৰা পইছা এটা হুটাকৈ ছিটিকি পৰিল । গীত
শুনা মাছহো পাতলিল ।

জন হেন্ৰিৰ গান ?

মই বিষয়েৰে চালো বুদ্ধ বমজান ভাইৰ মুখলৈ ।

এই গান ক'ত শিকিলা বমজান ভাই ?

কিয় ? মৰিয়নিত ' তাত জানো এইবোৰ মে' দিবস হোৱা নাছিল " তাত
আৰু বহুত নতুন গান শিকিছো । শুনিবানেকি খোকাবাবু ?

গানৰ প্ৰতি মোৰ আকৰ্ষণ কম ।

অন্ততঃ এই মুহূৰ্তত গানতকৈও বমজান ভাইৰ নিজৰ কথা, যুথিকাৰ কথা
শুনিবলৈহে মোৰ মন ব্যাকুল হৈ পৰিছিল ।

যুথিকা ক'ত বমজান ভাই ?

যুথি ' যুথি নাই খোকাবাবু । বহুদিনৰ আগতেই তাই মোক এৰি ধৈ গ'ল ।
অত্যন্ত সহজ কণ্ঠেৰে তেওঁ ক'লে, সন্তানটো কিন্তু বাচিল বুজিছা । বৰ টান ল'ৰা,
একদম শিল ।

ক'ত আছে ?

পঢ়িছে । বমজান ভায়ে ক'লে, ডাঙৰ কথা কি জানা ? তাৰ দুয়োটা চকু ভাল ।

আমাৰ দুয়োটাৰে চকু নাছিল, তাৰ আছে। বৰ স্বন্দৰ চকু, মই ছুই চাইছো।
আজ্ঞা, গান শুনিবা, গান ? একদৰ নতুন গান, শুনিবা ?

ৰমজান ভাইৰ হাৰমনিয়ামত যেন গিৰ্জাঘৰৰ এটা প্ৰাৰ্থনা-গীতৰ স্বৰ ত্ৰ-মাং স্পষ্ট
হৈ উঠিল। অতিশয় বিশ্বাস আৰু হৃদতাবে ভবা—গধুৰ সেই স্বৰ।

আচৰিত !

এইয়া দেখোন ৰবচনৰ গীত !

(প্ৰকাশ / ১৯৮৫)
